

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TAR-YL-2014-0008

**İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ KARİKATÜRLERİNDE
OSMANLI KURUMLARI, GÜNDELİK YAŞAM VE HALK
İMGELERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Ayşe ATİK

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Tanju DEMİR

AYDIN - 2014

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TAR-YL-2014-0008**

**İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ KARİKATÜRLERİNDE
OSMANLI KURUMLARI, GÜNDELİK YAŞAM VE HALK
İMGELERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
Ayşe ATİK**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Tanju DEMİR**

AYDIN - 2014

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Ayşe ATİK tarafından hazırlanan **II. Meşrutiyet Dönemi Karikatürlerinde Osmanlı Kurumları, Gündelik Yaşam ve Halk İmgeleri** başlıklı tez, 24.09.2014 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı ve Soyadı

Kurumu

İmzası

Doç. Dr. Tanju DEMİR

Adnan Menderes Üniversitesi
Fen - Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Bülent ÇELİK

Adnan Menderes Üniversitesi
Fen - Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Müslime GÜNEŞ

Adnan Menderes Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
İlköğretim Bölümü

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun sayılı kararıyla tarihinde onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Fatma Neval GENÇ

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı :Ayşe ATİK

İmza :

YAZAR ADI-SOYADI: Ayşe ATİK

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ KARİKATÜRLERİNDE OSMANLI KURUMLARI, GÜNDELİK YAŞAM VE HALK İMGELERİ

ÖZET

“II. Meşrutiyet Dönemi Karikatürlerinde Osmanlı Kurumları, Gündelik Yaşam ve Halk İmgeleri” isimli bu çalışmada, II. Meşrutiyet döneminin toplumsal yaşama getirdiği değişimlerin ve yeni dönemin kültür algısının karikatürlere nasıl sirayet ettiği ele alınmıştır.

Çalışmada mizah kültürünün, özelinde ise karikatür sanatının dünya ve Osmanlı toplumsal yaşamındaki tarihsel ve edebi gelişimine değinilmiştir. II. Meşrutiyet’in Osmanlı toplumsal hayatında, kurumlarında yarattığı derin siyasal ve ekonomik değişimler etrafıca ele alınmış, dönemin basın yapısına değinilmiş ve bu bağlamda II. Meşrutiyet dönemi Kalem, Cem ve Karagöz dergilerinde yayınlanan karikatürler taranmıştır.

İkinci Meşrutiyet Dönemi’nin, karmaşık siyasi ve ekonomik durumu karikatürlerle ortaya konmuştur. Dönemin çalkantılı yapısı içinde, uluslararası ilişkiler ve iç siyaset karikatür yoluyla eleştirilmiştir. Elde edilebilen görsel malzemeler tercümeleleri ile sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, II. Meşrutiyet, Karikatür, Mizah, Ekonomi, Siyaset

NAME- SURNAME: Ayşe ATİK

TITLE: OTTOMAN INSTITUTIONS, DAILY LIFE AND PUBLIC IMAGES IN SECOND CONSTITUTIONAL ERA CARICATURES

ABSTRACT

“Ottoman Institutions, Daily Life And Public Images In Second Constitutional Era Caricatures” titled study examines the influence of the perception of the 2nd Constitutional Era social and economical life on caricatures.

In this study both historical and literal progress of humor culture particularly the caricature art referred in the world and Ottoman social life. 2nd Constitutional Era induced drastic social and economical changes of Ottoman social life analyzed in detail, era’s press frame referred and within this context, caricatures published on 2nd Constitutional Era Kalem, Cem & Karagöz serials were scanned.

Arising of 2nd Constitutional Era’s complex economical and political life in caricatures are introduced. Era’s unsettled frame, both international and internal affairs are criticized by means of caricature. Available visual materials are presented with translations if applicable.

Keywords:

Ottoman, 2nd Constitutional Era, Caricature, Humor, Economy, Politics

ÖNSÖZ

Mizahın sunduğu sosyal-toplumsal çerçevenin bizzat kendisi eleştirel bir niteliğe sahiptir. Mizah, sosyal ya da ekonomik meseleleri damıtarak işler, meseledeki en çarpıcı noktayı açığa çıkarır. Cemil Meriç'in deyimiyle “Dergi ve gazete bir devrin çehresini makyajsız olarak, terlik ve sabahlığıyla teşhir eder.” . Mizah, insanı en doğal ve sade şekliyle yakalar. Bu nedenle mizahın ya da mizah basınının sunduğu çerçeveden tarihe bakmak son derece elverişli imkânlar sunuyor. Bambaşka bir bakış açısı sunmaktadır. Dönemin bakış açısını bir karikatürde ya da bir espride rahatlıkla yakalayabiliyoruz. Yaklaşık 140 yıl önceki bir karikatüre baktığınızda kimi konular hakkında bilgi sahibi değilsen bile, espriyi anlayıp gülebiliyoruz.

Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte basında sansür yasağı kalktı ve bir yayın patlaması yaşandı. Osmanlı Devleti'nde yaşayan farklı dilden ve dinden her ulus, kendi fikirlerini dile getirdiği gazeteler ve dergiler çıkardı. Basın, Meşrutiyet döneminde toplumun sesi haline geldi.

Şunu belirtmek gerekir ki bu çalışma bir “karikatür” tarihi çalışması değildir. Bu çalışma, II. Meşrutiyet Dönemi (1876-1908) yıllarında Türk karikatürü üstünedir. Bu dönem içinde yayımlanan karikatürlerin şekil, muhteva özellikleri, karikatür sanatı açısından teknik inceleme ve değerlendirilmesi, karikatüristlerin biyografileri ya da karikatür sanatı açısından ele alınıp Türk karikatürüne katkıları gibi konular bu çalışmanın dışındadır. Burada gerçekleştirilmek istenen, II. Meşrutiyet Dönemi'nin mizah dergilerindeki karikatürler aracılığıyla nasıl aktarıldığını görsel olarak ortaya koyabilmektir. Bu çerçevede dönemin mizah dergileri Kalem, Cem, Karagöz taranmış ve konusu Meşrutiyet olan karikatürler ve Meşrutiyet Dönemi'nin sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Kütüphanelerde inceleme imkanı bulunabilen mizah dergilerindeki karikatürler ise taranıp bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

İkinci Meşrutiyet dönemi, Osmanlı Devleti açısından çalkantılı bir dönemdir. Savaşlarda alınan yenilgiler, siyasî, sosyal, ekonomik sıkıntılar devleti derinden etkilemiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen İkinci Meşrutiyet döneminin basın hayatı oldukça hareketlidir.

Konunun belirlenmesinden çalışmamın sonuçlanmasına kadar rehberliklerinden dolayı, Sayın Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAŞARAN'a ve sayın danışman hocam Doç. Dr. Tanju DEMİR hocama bilimsel vefanın bir gereği olarak teşekkürlerimi sunarım. Benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

AYŞE ATİK

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
BİR TOPLUMSAL İFADE ARACI OLARAK KARİKATÜR	
1.1. Karikatürün Dünyadaki Gelişimi	4
1.2. Karikatürün Osmanlı Devleti'ndeki Gelişimi	5
1.3. Meşrutiyet Dönemi Karikatürün Kısa Değerlendirmesi.....	8
İKİNCİ BÖLÜM	
OSMANLI TOPLUMU VE MEŞRUTİYET	
2.1. İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Devleti'nin Siyasi Yapısı.....	11
2.2. İkinci Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti'nin Toplumsal Ve Ekonomik Yapısı..	16
2.3. İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Devleti'nin Tolumsal Ve Ekonomik Yapısı....	18
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
İKİNCİ MEŞRUTİYET'TE YAYIN DÜNYASI	
3.1. Osmanlı Devleti'nde Süreli Yayıncılığın Gelişimi.....	21
3.2. İkinci Abdülhamid Dönemi Sansüründen İfade Özgürlüğüne Geçiş.....	23

3.3. İkinci Meşrutiyet Dönemi Basın Hareketleri	25
---	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN EKONOMİ ALANINDAKİ KARİKATÜRLERİNDEN ÖRNEKLER

4.1. Avusturya Boykotu.....	27
4.2. Devlet Borçlanmaları, Hazine ve Kağıt Para.....	31
4.3. Avrupa'nın Osmanlı Ekonomisi Üzerindeki Etkileri.....	46
4.4. Buhrandan Çıkış Yolları.....	50

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN OSMANLI KURUMLARI VE HALKIN BU KURUMLARLA İLİŞKİLERİNİ KONU ALAN KARİKATÜRLERİNDEN ÖRNEKLER

5.1. Meclis ve Heyet-i Vükelâ.....	53
5.2. Ordu	62
5.3. Belediye İle İlgili Sorunlar.....	65
5.4. Ulaştırma ve Haberleşme Hizmetleri.....	79
5.4.1. Şirket-i Hayriye.....	80
5.4.2. PTT.....	84

ALTINCI BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET KARİKATÜRÜNDE GÜNDELİK YAŞAM VE HALK İMGELERİ

6.1. İkinci Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi ve Eski Düzenin Eleştirilmesi.....	88
6.2. Halkın Gözünden Maliye Nazırı Cavit Bey.....	97
6.3. Bankerler.....	108

6.4. Savaş ve Etkileri.....	112
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA.....	118
ÖZGEÇMİŞ.....	125

KISALTMALAR

a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı Geçen Makale
a.g.t	Adı Geçen Tez
Bkz	Bakınız
C	Cilt
Çev	Çeviri
Çoğ	Çoğulu
ÇTTAD	Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi
Der	Derleyen
DEÜHF	Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCF	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed	Editör
EÜHFD	Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Haz	Hazırlayan
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
s	Sayfa No
S	Sayı No
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb	Ve Benzeri
vd	Ve Devamı
vs	Vesaire
Yay	Yayın

GİRİŞ

“Mizahın olmadığı yerde yaşamak zor, ama her şeyin mizah olduğu bir yerde yaşamak olanaksızdır.”

BERTOLT BRECHT

23 – 24 Temmuz 1908’den 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi’ne veya 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun neşri ya da saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922’ye kadarki döneme İkinci Meşrutiyet dönemi denmektedir. Bu dönem Türk tarihi açısından çok önemli olayların meydana geldiği dönemdir.

Osmanlı modernleşmesinde son derece önemli bir rol oynayan basın, pek çok türün ortaya çıkmasının yanında, Batılı türlerin ve anlayışların tanınmasında ve yaygınlık kazanmasında da önemli rol oynamıştır. Yazılı mizah ürünlerinin ortaya çıkmasında ve modern mizah anlayışının gelişmesine de yazılı basın öncülük etmiştir.

Bu çalışmada ağırlıklı olarak büyük usta Turgut Çeviker’in, Semih Balcıoğlu’nun, Orhan Koloğlu’nun, Palmira Brummet’in kitaplarından ve bazı karikatür sergilerinin kitapçıklarından etraflıca faydalanılmıştır. Bu bağlamda, ulaşılabilen ilgili karikatür kaynakları taranmış ve İkinci Meşrutiyet dönemini en iyi yansıttığı düşünülen örnekler seçilmiştir. İkinci Meşrutiyet dönemi karikatürleri altı ana başlık altında incelenmiş, özellikle dönemin sosyo-ekonomik koşulları göz önüne alındığında, Osmanlı toplumunda yaşanan dönüşümlerin ve siyasi olayların karikatürü etkilediği görülmüştür. İkinci Abdülhamit dönemi Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu borç ekonomisinin, karikatürler üzerindeki etkisinin oldukça belirgin olduğunu görülmektedir. Bu durum çalışmanın eksenini belirleyen bir olgudur.

Türk basını ve karikatür ilişkisi Meşrutiyet öncesinden hatta I. Meşrutiyet’ten de önce başlamıştır. Bu ilişkiyi uzun uzadıya anlatmak bir yüksek lisans tezi sınırlarını çok aşacaktır. Bu sebeple konuyu II. Meşrutiyetle sınırlandırmayı uygun gördük. Üstelik, II. Meşrutiyet dönemi mizah basını dergilerden oluştuğu için işimiz bir bakıma kolaydı. Çünkü gazetelerdeki gibi gündelik olayların ani tespitlerini değil, olaylar açıklığa kavuşurken gerçek sebep-sonuç ilişkileri içerisinde değerlendiriliyordu. Üstelik bunlar, Kalem dergisinde gördüğümüz gibi Avrupa basınına da takip eden mizah yazarları tarafından düz yazı veya şiirler şeklinde de destekleniyordu. Çünkü dergide yazacak

daha çok yer vardı. Bir gazetenin köşesinde sıkışıp kalmış, günübürlük unutulması karikatürler değil kalıcı ve mesaj taşıyan eserler ortaya çıkmıştı.

Özel koleksiyonlardan alınan dergilerdeki karikatürler fotokopi ile çoğaltılmış, kütüphanelerde inceleme imkânı bulunabilen mizah dergilerindeki karikatürler ise taranıp sayısal ortama aktarılmıştır. Bazı karikatürler için bu imkânlar mümkün olmadığından görsel olarak sunulması mümkün olmamıştır. Bu tez çalışmasının karikatürlerin bulunduğu kısımda altmış sekiz adet karikatür bulunmaktadır. Bu miktar doğal olarak bir “seçme”yi ifade etmektedir.

Mizah dergilerinde konusu İkinci Meşrutiyet olan karikatürlerden bir kısmı orijinal boyutları ile çalışmaya aktarılırken bir kısmı da ebatlarına göre daha iyi bir sunum sağlamak için büyütülmüş/küçültülmüştür. Karikatürlerin alt yazıları olduğu gibi yeni harflere çevrilmiştir. Karikatürler, konularına göre tasnif edilmiştir: Osmanlı Ekonomisi, Osmanlı mizahı, Cavid Bey ve Bankerler, gibi. Bu konulara dâhil olamayan karikatürler ise “Halk İmgeleri” kısmında toplu olarak sunulmuşlardır.

Bu çalışmanın amacı, retroperspektif bir biçimde Kalem, Cem ve Karagöz dergilerinden hareketle İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti’ne farklı bir açıdan ışık tutmaktır. İkinci Meşrutiyet’in Türk mizah basınına yansımalarını göstermek ve dönemin olaylarının karikatürlere nasıl yansıdığını tespit etmektir. Kaynak olarak değerlendirilen bir diğer dergi ise Cem’dir. Sadece bir yıl yayınlanan Cem dergisinin seçiliş nedeni, Karagöz ve Kalem dergileri gibi içerdiği yazı ve karikatürlerinin kalitesinin üst düzeyde oluşudur.

Ekonomiye ilişkin karikatürlerin görece çok sayıda ve çeşitli oluşu, İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı ekonomisinin geçirdiği şiddetli dönüşümün toplumsal katmanlara doğrudan etki etmesi sebebiyledir. Dönemin Maliye Bakanı Cavid Bey’in toplumda tartışmalara sebep olan ekonomi politikalarının açık biçimde eleştirilmesi ise konu bağlamı bakımından oldukça önemlidir ve Cavid Bey karikatürlerde fazlaca gözükmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM: BİR TOPLUMSAL İFADE ARACI OLARAK KARİKATÜR

‘Mizah’ sözcüğü dilimize Arapçadan geçmiştir. Ancak en eski Türkçe sözlük olan, Kaşgarlı Mahmut’un ‘Divan-ü Lügat-it Türk’adlı yapıtında mizahın karşılığı olarak “külüt” sözcüğü kullanılmıştır. Bunun anlamı ise halk arasında “gülünç nesne”dir. Zamanla bu ‘külüt’ sözcüğü çevrilerek ‘gülüt’ ve daha sonraları da ‘gülmece’ olarak dilimize kazandırılmıştır.¹ Mizah sosyal bir olgu olarak, içinde vücut bulduğu toplumun ahlâkî durumunu, manevî değerlerini, zaaf ve eksikliklerini, sosyoekonomik yapısını, siyasî durumunu yansıtır.² Mizahın sözlü ve çizgili türleri vardır. Sözlü olanlar fıkralar, bilmeceler, tekerlemeler, meddah gösterileri gibi anlatılırken, çizgili türü ise karikatürdür.

Karikatür de esasen İtalyanca ‘caricare’ sözcüğünden gelerek Türkçeye ve diğer dillere yerleşmiştir. ‘caricare’ sözcüğü İtalyanca’da ‘yüklemek’ anlamına gelmektedir. Menşeiini burada bulan karikatür kelimesi de, zamanla saldırmak, hücum etmek, anlam yüklemek manasıyla kullanılan bir sözcük olarak ortaya çıkmıştır.³ Başlarda insan suretlerini, görünüşlerini bozarak, abartarak bunların kimi karakteristik özelliklerini ön plana çıkarmaya dayalı olan karikatür, çizginin gücünün fark edilmesiyle birlikte toplumların otoriteye karşı çıkışlarının ve siyasî iktidarları hicvetmelerinin önemli araçları haline gelmişlerdir.⁴ Bu bakımdan modern karikatür, artık özelliği güncelliğin oluşturduğu ve geleneksel bağlardan sıyrılmanın ağırlığını hissettirdiği bir sanat dalı haline gelmiştir. Böylece karikatür, insan haklarının evrenselleşmesi ve özgürlüklerin kitlelerin güdümüne girmesine koşut bir gelişme göstermiştir.⁵

Turhan Selçuk, “karikatürü: çizgiyle mizah yapma sanattır” diye tanımlamaktadır. Sonra devam ediyor “Bir başka deyişle karikatür; grafik mizahtır.⁶ Karikatür, önceleri sadece kişilerin portreleriyle ilgilenirken daha sonra olayları, sosyal

¹ İsmail Kar, **Karikatür Sanatı**, T.C Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, s.1.

² Rasih Erkul, “Mizah Bağlamında Sabit İle Nedim’in Ramazaniyeleri”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 11, Sayı. 1, s. 451.

³ Semih Balcıoğlu, **50 Yıllık Türk Karikatürü**, İstanbul, 1973, s.7.

⁴ Kar, **a.g.e.**, s.18

⁵ Orhan Koloğlu, **Türkiye Karikatür Tarihi**, İstanbul, 2005, s. 21.

⁶ Atila Özer, **Karikatür Yazıları**, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2007, s.43.

konuları ele almış ve bu gelişmeler sırasında çizgi anlayışı ve teknik açısından da değişimler göstermiştir.⁷

Karikatür insanların, varlıkların, olayların, hatta uygun ve düşüncelerin doğayla ters düşen, olağanla çelişen, gülünç yanlarını yakalayıp bunları kimi zamanda yazıyla desteklenmiş abartılı çizimlerle bir gülmece anlatımına dönüştürme sanatıdır.⁸

Karikatürler doğrudan göze hitap ettikleri için, bir olayı son derece etkili bir şekilde ilgililere verebilmektedir. Karikatürlerin diğer bir özelliği de, karikatürcülerin bir konuyu ele alırken çizgilerine kattıkları veya yansıttıkları dünya görüşlerini tespit etme fırsatı vermesidir. Bununla birlikte daha da önemlisi, karikatürcüler farklı bir medeniyet dünyasına mensup konuları/ toplumları ele aldıklarında ve ilgili karikatürleri çizdiklerinde, bu toplumlara nasıl baktıklarını seçtikleri karakterle somut bir şekilde ortaya koymaktadır.⁹

Mizahın, teorik planda çerçevesi çizilen “ideal model”i üzerinde tartışmaya girilmez, görüş belirtilmez. Olumlu mizah, öne çıkarken pratik olarak, çerçevesi çizilen ideal modelin dışına çıkılmasına aldırmadan da mizah üretilir. İdeal modelde; insan onurunu kırıcı, insanı aşağılayıcı mizahtan kaçınma ve zekâya, düşünceye dayanan ince mizahı tercih etme” mizahın belirginleşen en önemli iki özelliği olarak görülür.¹⁰

1.1. Karikatürün Dünyadaki Gelişimi

Karikatürün bulunuşu kesin saptanamamıştır.17. yüzyılda İtalya’da meydana geldiğini belirten kaynaklar yanında farklı kaynaklar da Fransa’da oluşmuş olabileceği yönündedir. Bazı kaynaklara göre mağara devrinde ilk insanların duvara yaptıkları resimler ilk karikatür olarak değerlendirilmektedir¹¹ve karikatüre yönelik çalışmalara eski Mısır’da sıklıkla rastlanmaktadır.¹² Daha sonraki süreçte Antik Yunan ve Roma’da karikatür örneklerine rastlanmaktadır.

⁷ Özer, a.g.e., s.45.

⁸ Üstün Alsaç, **Türkiye’de Karikatür, Çizgi Roman ve Çizgi Film**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s.7.

⁹ Necmettin Alkan, **Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı**, Selis Kitaplar Yay. İstanbul, 2006, s. 14.

¹⁰ Tunca Kortantamer, **Kuruluşundan Tanzimat’a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi**, C.XI, Türkiye Yayınları, 2002, s. 605-621.

¹¹ Atilla Özer, **İletişimin Çizgi Dili Karikatür**, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 1994, s. 2.

¹² Kar, a.g.e., s.25.

Karikatürcüler Derneği'nin, Türk Karikatürü adlı kitabı ise; “*Mağara resimleri, papirüslerdeki alaycı resimler, Orta Çağ'da Avrupa'da din savaşlarında Lutherçilerle, Calvincilerin birbirlerini yermek için çizdikleri anonim taşlamalar, minyatürler, görüntü oyunlarındaki kukla, maske, suret gibi insanoğlunun ilkçağlardan bu yana, bugün bize karikatür gibi gelen belgelerini ayırmamız gerekir.*” diyerek, tüm bunları karikatürün başlangıç evresi adına bir basamak olarak görmediğini belirtmiştir.

Karikatürün günümüzdeki şeklini alması 18. yüzyılın sonlarında İngiltere ve Fransa'da olmuştur¹³, ancak gerçek anlamını 20. yüzyılda bulmuş ve bir sanat olarak kendini kabul ettirmiştir.¹⁴ Genel olarak karikatürün gelişimi, kendini bir yandan salt resim gibilikten, diğer yandan da çizgiyi yazıya dayandıran bir mizahın aracılığından kurtarmak şeklinde oluşmuştur.¹⁵

Rönesans'ın durgun estetiğine karşı bir baş kaldırma eylemi içindeki ressamların, ezilmişliği gösteren tablolarında ilk belirtileri görülen karikatür, asiller sınıfına karşı bir silah olarak kullanılmasıyla yaygınlaşmıştır. Önce Hollanda, sonra İngiltere'de siyasal bir nitelikte basılıp çoğaltılan karikatür, halkın günlük yaşamına girdi. O dönemden günümüze kadar, çeşitli karikatür anlayışları gelişmiştir.¹⁶

1.2. Karikatürün Osmanlı Devleti'ndeki Gelişimi

Karikatür, mizahın en önemli türlerinden biri olarak, Tanzimat döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte, İslam'ın kuralı olan diğer kitaplı dinleri dışlamamakla birlikte Müslümanları üstün sayan anlayıştan büyük ölçüde vazgeçilmiş, cemaatlerin eşitliği kabul edilmiş, bir halk deyişiyle artık ‘*gavura gavur denmesi*’ yasaklanmıştır.¹⁷ Bu dönemde karikatürün Babıali'nin ilgilenmediği ve hatta hoşlanmadığı bir alan olmasıyla da ilgili olarak, Osmanlı gayrimüslimleri, dini kısıtlamaların ortadan kalkmasının ve Avrupalılar ile doğrudan temasa geçebilmenin de avantajıyla, karikatürle ilgili ilk eserleri ortaya koymaya başlamışlardır. Bu alanda öncülüğü ise, 1820'lerden sonra gözden düşen Rumların yerine, hem devlet kademelerinde hem de kültür sahasında ön plana çıkan Osmanlı Ermenileri yapmıştır.¹⁸ Söz konusu dönemde ilk Türk karikatürcü denebilecek isim, 1874 yılında yayına

¹³ Alkan, a.g.e., s.12.

¹⁴ Atıla Özer, **Karikatür Yazıları**, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2007, s. 4.

¹⁵ Karikatürcüler Derneği, **Başlangıcından Bugüne Türk Karikatürü**, Cem Yay., İstanbul, 1971, s.6.

¹⁶ Karikatürcüler Derneği, a.g.e., s.7.

¹⁷ Koloğlu, a.g.e. s. 21.

¹⁸ Koloğlu, a.g.e. s. 22.

başlayan '*Letaif-i Asar*'ın künyesinde adı '*musavviri*' (ressamı) olarak geçmekte olan Ali Fuad Bey'dir.¹⁹

Bilinen en eski Türk karikatürü 1867 yılında, adı daha sonra İstanbul olan *Ayine-i Vatan* gazetesinde çıkmıştır.²⁰ 1870'de Teodor Kasap'ın yayımladığı ilk mizah dergimiz *Diyojen*'de görüyoruz. 24 Kasım 1870 tarihini taşıyan bu dergideki karikatürlerin hemen hepsi imzasız olarak yayımlanmıştır.²¹

Türk basınının 1870'lerden önce 1868-1869 yıllarında *Terakki Gazetesi*'nin mizah ekinde, *İstanbul Gazetesi*'nde, *Letaif-i Asar*'da karikatür ve mizahi resimler bulunmakta olsa da²², 1870 yılı karikatür sanatının başlangıç yılı kabul edilmektedir. Turgut Çeviker'e göre ise, 1868'de siyasi düşünce gazetesi olarak yayımlanan ve gazeteyle aynı adı taşıyan *Terakki* eki, *Diyojen*'den önce yayımlandığı için ilk mizahi eser olma özelliğini taşımaktadır.²³

Osmanlı'da da karikatür basılı kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasına koşut olarak gelişmiştir. Tanzimat'ı izleyen yıllarda gazete ve dergilerin çoğalması, baskı tekniklerindeki ilerlemeler, grafik sanatlarından yararlanmayı da beraberinde getirmiş, gazetelerde dergilerde haberleri anlatan ya da destekleyen çizimler, resimleme çalışmaları görülmeye başlamıştır. Bir süre sonra bu anlatım biçimlerinden eğlendirme amacıyla yararlanma düşüncesi ortaya çıkmış, bu da karikatüre giden yolu açmıştır. Zamanla bu sanat dalının uzmanı olan insanlar yetişmiş hatta ağırlıklı olarak bu tür çizimlere dayanan gülmece gazete ve dergileri yayınlanmıştır.

Kitap resmi (minyatür) çizgiye dayanan bir resim sanatıdır. Olağan dışı öyküler anlatmak için de kullanılan bu resimlerde zaman zaman oldukça abartılı anlatımlara rastlanır. Karikatürün, bir saray sanatı olduğu söylenebilir ama Osmanlı-Türk kültüründe "çarşı ressamı" adını taşıyan sanatçılarda olmuştur. Onların 19. Yüzyılın ortalarına kadar söylenceleri, dinsel konuları, günlük yaşamı görüntüleyen yapıtlar ürettiği bilinmektedir.

¹⁹ Koloğlu, a.g.e. s. 39.

²⁰ Alsaç, a.g.e. s.24.

²¹ Semih Balcıoğlu, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Karikatürü*, Türkiye İş Bank. Kült. Yay., 1998, s.9.

²² Kar, a.g.e., s.27.

²³ Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-I, Tanzimat ve İstibdat Dönemi*, Adam Yay., 1986, s.21.

Karikatürün en önemli ögesi olan gülmece ise eski çağlardan beri Anadolu insanın kullandığı bir anlatım, bir dışa vurum biçimi olmuştur.²⁴

Osmanlı'daki ilk bağımsız mizah gazetesi olan Diyojen'in ilk sayısında, gazetenin çıkış amacı şöyle aktarılmaktadır: "*Hükümetin ve halkın sorunlarına değinilecek, ülkemize yabancı olan şeylerle alay edilip, küçük görülecektir.*"²⁵ Şunu söylemek gerekir ki, karikatürün Osmanlı'ya girdiği bu ilk yıllarda, Padişahın mutlak iradesine ancak karikatür yoluyla karşı çıkılabiliyordu. Osmanlı için mizah ve karikatür, hem halkın hem de muhalefetin sesiydi. Çünkü saraya ne halkı, ne de muhalefeti sokmak olanaklıydı ve bu yüzden karikatüre böylesine önemli bir görev yüklenmekteydi.²⁶ Diyojen, imzasız karikatürleriyle, basın ve kent içi taşımacılığı gibi önemli iki konuyu gündeme getirmiştir. Ali Bey, Namık Kemal ve Teodor Kasap gibi önemli kişiler, ele aldıkları tüm konulara eleştiri ve mizah penceresinden bakmışlardır.²⁷

Diyojen'nin kapatılması üzerine yine Teodor Kasap'ın yayınladığı Hayal dergisinde ve o devrede çıkmış mizah dergi ve gazetelerinde yine imzasız karikatürlere rastlanmıştır.²⁸ Diyojen'den sonra yayımlanan mizah dergi ve gazeteleri şunlardır: Asır'ın Eğlence Nüshası, Letaif-i Asar (1871), Şarivari (1872), Çingiraklı Tatar (1873), Hayal (1873), İbretnüma-yı Alem (1873), Kamer (1873), Latife (1874), Şarivari Medeniyet (1874), Şafak (1874), Tiyatro (1875), Letaif-i Asar (1875), Latife (1875), Kahkaha (1875), Kara Sinan (1875), Geveze (1875), Çaylak (1876), Meddah (1876), Latife (1877), Hadika-i Ezhar veya Mecmua-i Letaif (1900).²⁹

İlk dönem Türk karikatürünün özelliği çizimlerinin resim gibi oluşudur. Başka bir deyişle karikatür gerçek çizimler üzerine kuruludur. Gülünçlük resimlerin düzenlenişi, konu ele alınışıyla, olmadık bir kurgu, beklenmedik bir yerleşmeyle, benzetmelerle, bir zıtlığın, olumsuzluğun vurgulanışıyla elde edilir. Gülmeceyi yansıtmak daha çok yazıyla sağlanmıştır. Üst yazılarda açıklamalar, alt yazılarda da karşılıklı konuşmalar yer alır. Ayrıca çizimde gösterilen figürlerin üstüne kim ya da ne olduklarının yazıldığı

²⁴ Üstün Alsaç, **Türkiye'de Karikatür Çizgi Roman ve Çizgi Film**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s.25.

²⁵ Bilal Arık, **Değişen Toplum Değişen Karikatür**, İstanbul, 1998, s. 12.

²⁶ Emre Kongar, **Kültür ve İletişim**, İstanbul, 1986, s. 66.

²⁷ Çeviker, **a.g.e.**, s.22

²⁸ Karikatürcüler Derneği, **a.g.e.**, s.7.

²⁹ Çeviker, **a.g.e.**, s. 24.

Hasan Duman, **Osmanlı- Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri 1828-1928**, Ankara, 2000. Bu 3 ciltlik çalışmada, Türkiye kütüphanelerinde bulunan tüm süreli Yayınlar tespit edilmeye çalışılmış, bunlar arasında bulunabilen karikatür dergileri de belirtilmiştir. 3. Ciltte mizah ve karikatür dergilerinden orijinal kapak ve içerikleriyle örneklerde verilmektedir.

olur. Batılılaşma çabalarına Türklerin dışındaki Osmanlı uyrukları da katkıda buldukları için³⁰ tiyatro ve mimarlıkta olduğu gibi, karikatürde de Rum ve Ermeni kökenli sanatçıların adına sıkça rastlanır.³¹ Gazetelerin günün haberlerine hızlı tepki göstermesi gerektiği göz önünde alınırsa, Osmanlı yayıncılarının dış ülkelerden karikatür ithal etmesi düşünülemez.³²

1908 Meşrutiyet ilanı ile yoğunlaşan siyasal eylem basında bir canlılık yaratmıştır. Mizah dergileri yayınlanmaya başlamıştır. Kalem dergisinde, Türk esprisini batı sanatı anlayışı ile ifade eden Cemil Cem³³, Türkiye'nin ilk karikatür ustası olmuştur. Bilinen ilk Türk karikatürcü ise Ali Fuat Bey'dir. Mizah dergiciliğinde esas sıçrama İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte gerçekleşmiştir.

Bu dönemin en meşhur karikatürcüsü Cemil Cem'dir Damgasını vurduğu Kalem ve çıkardığı Cem dergilerinde Batı anlayışına uygun olarak Osmanlı Devleti'ni ve idarecilerini hicvetmiştir. Türk mizah dergiciliğinin temellerinin atıldığı bu yılları, "Başlangıç dönemi" olarak da kabul edebiliriz.³⁴

1.3. Meşrutiyet Dönemi Karikatürün Kısa Değerlendirmesi

23 Temmuz 1908'de İstibdat Dönemi'nin sona ermesiyle ve 1876 Kanuni Esasi'sinin yeniden yürürlüğe girmesiyle birlikte, Osmanlı'da karikatür de en büyük atılımını yapmıştır. Bu dönemde sansür kaldırılıp, basın özgürlüğü ilan edilmiştir. Böylece yüzlerce dergi ve gazetenin yayın hakkı bir gün içinde alınmıştır. Bunların içerisinde tam 92 tane mizah ve karikatür yayını da vardır.³⁵ Öyle ki, otuz yıl süren mizah yasağının kalkmasıyla birlikte basında tam bir kaos yaşanmıştır. Anlatılara göre, bu dönemde gazete ve dergi basımı o denli artmıştır ki, mevcut matbaalar bunları basmaya yetmemekte, gümrükler sürekli olarak yeni ısmarlanan makinalarla dolup taşmaktadır. Gazete sahipleri normal beyaz kağıt bulamayınca ambalajcılara koşmakta, ellerine ne geçirirlerse ona, ambalaj kağıtlarına, el ilanlarına veya uçurtma yapmaya yarayan sarılı yeşilli, allı morlu kağıtlara baskı yapmaktadırlar.³⁶ Abdülhamid'in kesin

³⁰Palmira Brummet, **İkinci Meşrutiyet Basımında İmge ve Emperyalizm**, İletişim Yayınları, 2003, s. 77.

³¹Alsaç, **a.g.e.**, s.26.

³²Brummet, **a.g.e.**, s.77.

³³Kar, **a.g.e.**, s.27.

³⁴İbrahim Yarış, **Karikatürlerle İstanbul'da Toplu Ulaşım (1908-1982)**, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 2010, s. 43.

³⁵Arık, **a.g.e.** s.15.

³⁶Turgut Çeviker, **Karikatür Üzerine Yazılar**, İstanbul, 1997, s. 31.

bir biçimde tahttan indirildiği 31 Mart 1909'a kadar süren bu kaos, mizah yayıncılığı ve karikatür ile basın ve ifade özgürlüğü arasındaki yakın ilişkiyi belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır.

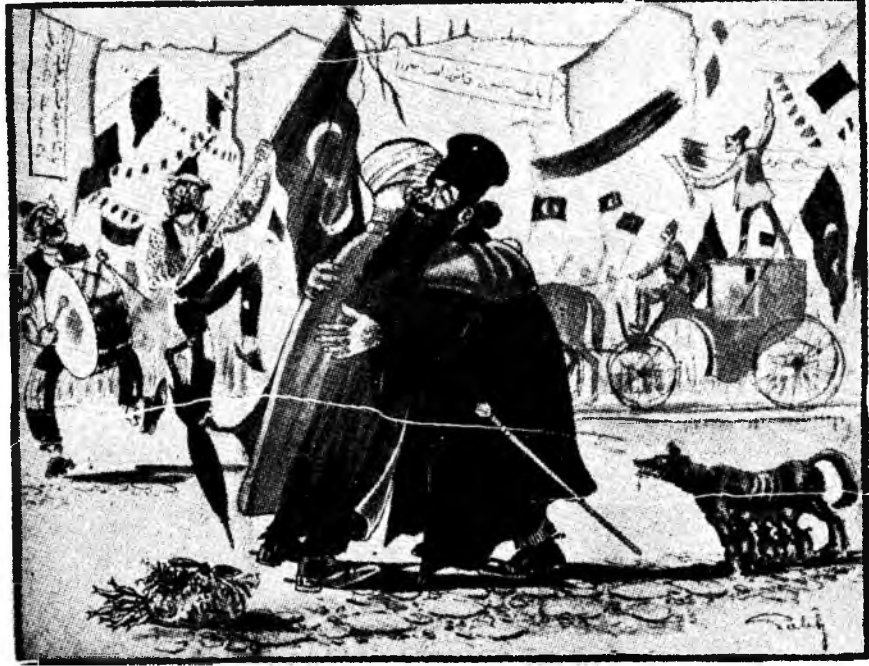
Karikatürlerde saray ve çevresi eleştirilerek Abdülhamit'in kadınlara düşkünlüğü ve kişisel serveti karikatürlerde konu edilmiştir. II. Meşrutiyet bir yanda Fransız Devrimi'nin "Hürriyet, eşitlik, kardeşlik" sloganından etkilenirken bir yandan da Osmanlıcı bir ekonomi kurmanın endişelerini içinde taşır. Ancak ekonomi yine tamamen bir borç ekonomisidir ve devletin ayakta kalabilmesi için yeni borç kapıları aranmasından başka çaresi yoktur. Ekonomik problemler, grevler ve saraydan atılan ahçıların durumu karikatürlerde konu edilir.

1908'de Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhak etmesi üzerine, İstanbul halkının başlattığı Avusturya mallarının boykotu karikatürlere yansır. "Yerli malı" kavramı öne çıkarılır.

Maliye Nazırı Cavid Bey'in kapı kapı dolaşarak borç para araması, Meclis-i Mebusan'ın kontrolüne geçen bütçede mebuslara ödenecek paranın bile olmaması alaya alınır.

Öte yandan borç istenen yabancı devletlerin milliyetçilik ideolojisiyle eleştirisi de göze çarpar. Cavid Bey'in 1910 yılında borç para istemek için Fransa'ya gitmesi karikatürleştirilir. Cavid Bey, olgun bir erkek olarak Fransız Devrimi'nin simgesi Marianne'a kur yapar bir şekilde ya da Marianne karşısında azarlanan küçük bir çocuk olarak çizilerek gülünçleştirilir.

Para aramaktan yorulmuş Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, sırtında boş çuvalla "alnımın teri ile" altyazısı ile hicvedilir. Bütün bu sıkıntı içinde gelen paraların önemli bir kısmının askeriye gitmesi eleştirilir. Osmanlı Devleti'nin yeni savaşının, "borç arama savaşı" olmasıyla dalga geçilir. II. Meşrutiyet rejiminin de içeride paranın değer kaybetmesine bir türlü engelleyememesi karikatürize edilir.

Başlangıçtan Bugüne Türk Karikatürü, Türk karikatürcüler Derneği yayınları, İstanbul, 1973, s. 29

-Yaşasın Uhuvvet
-Yaşasın

İKİNCİ BÖLÜM: OSMANLI TOPLUMU VE MEŞRUTİYET

2.1. İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Devleti'nin Siyasi Yapısı

1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyaset alanından ekonomiye kadar çok geniş bir yelpazede bir dizi değişimi beraberinde getirmiştir.

Şüphesiz ki, karikatür topluma olaylar üzerinde farklı bir bakış açısı sunabilmektedir. Karikatür siyasi hayatın bir arşivi olduğu gibi, halk üzerinde bir kamuoyu oluşturabilmektedir.³⁷

Dönemin siyasi iktidar düzlemindeki ana aktörler, 1908- 1918 yılları arasında İttihatçılar, 1919- 1922 yılları arasında ise Kemalist devrimcilerdir.³⁸ Bu dönemdeki ekonomik gelişmeleri belirleyen politikaları, kapitalist bir devletin kurumlaşması doğrultusundaki yasal düzenlemeler, sanayileşmenin ve şirketleşmenin teşviki doğrultusundaki çabalar, ekonomik bağımsızlık yönünde atılmaya çalışılan ilk adımlar gibi ana başlıklar altında toplayabiliriz.³⁹

1878'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından itibaren yönetime muhalif bir dönem başlamıştır. Devletin yürüttüğü politikadan memnun olmayan, yeni tezlerle ortaya atılan bu gruplar içerisinde en güçlü, en örgütlü ve uzun ömürlü olan Jön Türkler adı ile anılan ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşen gençlerden kurulu siyasî bir örgüttür. Dönemin şartlarında grup üyeleri özgürlük ve demokrasi taraftarı olarak kabul edilmişlerdir. 1889'da kurulan bu örgüt kısa zaman içerisinde hem yurt içinde hem de yurt dışında faaliyetler yürütmüş ve güçlenmeyi amaçlamıştır. İkinci Abdülhamid dönemi koyu bir baskı yönetimine dayanmaktadır.⁴⁰

İkinci Abdülhamid'in sıkı baskısı altında yurt dışına yönelen cemiyet, başkente yakın ama hükümetin de kontrolünden uzakta kalan bazı Balkan şehirlerinde şubeler açmıştır. Selanik'te Bursalı Tahir, Mehmet Talat (Paşa), Mithat Şükrü (Bleda), Ömer Naci ve Kazım Nami (Duru) gibi bazı gençler tarafından 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti isimli gizli bir siyasî cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyet bir yıl sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşmiştir. Bu gelişmeleri balkanlardaki askerî birlikler

³⁷ Zeynep Kamiloğlu, **Penguen Dergisinden Hareketle Türk Karikatür Tarihinde Mizahın Saldırı İşlevi**, Milli Folklor, Sayı.98, Yıl 25, 2013, s.169.

³⁸ Boratay, a.g.e., s.22.

³⁹ Boratay, a.g.e., s.30.

⁴⁰ Hüseyin Tuncer, **Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı**, 3. Baskı, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 161.

arasındaki örgütlenmeler takip etmiştir. İttihat ve Terakki'ye genç subaylardan katılanlar olmuştur. "Hürriyet Kahramanları" olarak anılacak olan Enver (Paşa) ve Niyazi Beyler de bu katılımcılardandır. Tüm bu gelişmelere ilaveten "Hürriyet Taburları" adlı birlikler de kurulmuştur. İkinci Abdülhamid'in bunlara karşı aldığı askerî ve siyasî tedbirleri sonuçsuz kalmıştır.⁴¹

Meşrutiyetin anarşik bir çoğulculuk içindeki siyasal hayatında kendiliğinden oluşan yeni "siyasal kuvvet" (İttihat ve Terakki) büyük bir prestije sahiptir ve "Kahraman-ı Hürriyet" "Ruh-u Devlet" (Devletin ruhu). "Cemiyet-i Mukaddese" (Kutsal Dernek) sayılmaktadır. İttihatçı olmak bir vatan borcu, karşı çıkmak ihanet olarak nitelenmektedir.⁴²

Aykut Kansu, 1906-1907 yılları arasında meydana gelen vergi ayaklanmalarının Meşrutiyet'in ilanının temel sebeplerinden biri olduğunu ifade etmektedir. İkinci Meşrutiyet'i asker ve sivil bürokratların devleti kurtarmak amacıyla giriştikleri bir devrim olarak görülmemesi gerektiğini ifade eder:

Yerleşik Türk tarih söyleminde, 1908 Devrimi'ni devleti iç düşmanlardan ve onların dışındaki müttefiklerinden kurtarmak hedefine yönelik ve bürokrasi içinden gelen bir eylem olarak tanımlamak oldukça yaygın bir alışkanlıktır. Bu söylemde varsayılan, gidişin kötü olduğunu gören asker ve sivil bürokratların devleti kurtarma amacıyla hareket ettiği ve amaçlarının batmakta olduğu söylenen bu devleti yok olmaktan kurtarmaktan başka bir şey olmadığıdır.⁴³

Kansu, İkinci Meşrutiyet'i asker ve sivil bürokratların kötü gidişatı durdurmak için giriştikleri basit bir devrim olarak tanımlamanın yanlış olacağı değerlendirmesinde bulunmaktadır. Ekonomik sıkıntılar ve bununla beraber başlayan bazı isyanların devrim sürecini hızlandırmıştır.

Kansu, 1904 baharında kendini iyice göstermeye başlayan ekonomik sıkıntıların ve bunlara eklenen çeşitli vergilerin halkı bunalttığı, isyana sürüklediği sonucuna varmıştır. Anadolu'nun birçok yerinde ekonomik bunalımdan ve yüksek vergilerden dolayı isyanlar başlar. Bu isyanlar İkinci Meşrutiyet'in tabanını oluşturmaktadır. İsmet

⁴¹Kenan Akyüz, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 87.

⁴²Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. 1, İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918), İstanbul, 1984, s. 24.

⁴³Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 36.

Emre, Jön Türklerle, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin millî karakter taşıdığını belirtmiştir. Jön Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Batılı güçler ile kurulmuş birliklerdir. İkinci Abdülhamid'in siyasetini yetersiz bulan ve yeniden monarşiye dönmekle yurdun kurtarılacağına inanan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleri, 1908 yılının Temmuz ayı içinde saraya başkaldırmışlardır. İkinci Abdülhamid bu hareketin önüne geçemeyeceğini anlayınca 26 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'i ilan etti.⁴⁴

İkinci Meşrutiyet, ülkede büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Aykut Kansu'nun eserinde yer alan bir anıda, günün heyecanı şöyle aktarılır:

“25 Temmuz günü İstanbul'un belli başlı caddeleri bayraklar ile donatıldı. Halk caddelerde yürüyor ve gösteriler yapıyordu. Yeni yönetimi kutlayan, aralarında Türk, Rum, Ermeni ve Musevilerin de bulunduğu elli bin kişiden oluşan bir topluluk iki bando eşliğinde Babıâli'ye yürüdü. Sadrazam Said Paşa, topluluğun başında bulunan sözcü olarak seçilen İstanbul'un tanınmış ve saygın avukatlarından Talat Bey'i kabul etti. Talat Bey, Said Paşa'ya, sultana verilmek üzere bir mektup verdi. Talat Bey başkanlığındaki heyet daha sonra Hariciye Nezareti'ne giderek Tefik Paşa tarafından kabul edildiler. Heyet, Hariciye Nazırı'na yaptığı ziyaretten sonra Babıâli'den ayrıldı ve toplulukla beraber diğer nezaretlerin önünden geçerken ‘ Hürriyet!’, ‘Müsavat!’, ‘Adalet!’ ve ‘Uhuvvet!’ ,(yani ‘özgürlük’, ‘eşitlik’, ‘adalet’ ve ‘kardeşlik’) sloganları atarak Beyazıt'taki Harbiye Nezareti'ne vardı.⁴⁵

İttihatçılar, muhalefeti kontrol veya tasfiye etmek amacıyla anayasal düzenlemeler ile değişiklikler yapmaktan geri kalmamış, zor ve baskı uygulamış, muhalefetin ensesinde “Demokles'in kılıcı” gibi duran ve iktidarın keyfi idaresine dönüşen⁴⁶ Örfî idare gibi amacının dışına taşabilen, özgürlükçü ve çoğulcu rejime zarar veren yasal değişiklikleri yürürlüğe koymaktan kaçınmamıştı.⁴⁷

Osmanlılarda 1876–1922 arasında süren anayasal saltanat dönemine Meşrutiyet Devri denmektedir. Türkçe literatürde Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği 23 Aralık 1876'dan Meclis-i Mebusan'ın geçici olarak tatil edildiği 13 Şubat 1878'e kadar geçen

⁴⁴İsmet Emre, “Türk Duygusu Mecmuası Üzerine Bir İnceleme”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.VIII/1, 2004, s. 63.

⁴⁵Kansu, **a.g.e.**,s. 138.

⁴⁶Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Döneminde Ordu ve Siyaset**, Cedit Neşriyat, 1.Baskı, Ankara, 1992, s.112.

⁴⁷Hüseyin Cahit Yalçın, **Meşrutiyet Hatıraları**, Sayı:117, s.198.

sürece Birinci Meşrutiyet, meclisin yeniden toplanmaya davet edildiği 23–24 Temmuz 1908’den 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi’ne veya 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun neşri ya da saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922’ye kadarki döneme de İkinci Meşrutiyet dönemi denmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, çok partili yaşama geçiş, 31 Mart Vakası, Bab-ı Ali Baskını, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve bir de Birinci Dünya Savaşı’na sahne olmuş ve onu yıkışa götüren olaylara tanıklık etmiştir.⁴⁸

Meşrutiyet’in ilanı ile seçim sürecine girilmiştir. Seçimlerde İttihat ve Terakki ile liberal görüşlü Ahrar Fırkası ön plana çıkmıştır. Ahrar Fırkası’nda muhalif güçler ve dinsel gruplar bir araya gelmiştir. Seçimler, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Seçimlerin ardından oluşturulan yeni meclis 17 Aralık 1908’de çalışmalarına başlamıştır.

Sultan Abdülhamid Han’ın iradesi ve Kanun-i Esasi’nin kabulü ile başlayan Osmanlı Devletinin parlamenter meşrutî/demokratik sistemi dünyada azınlıklara temsil hakkı veren ilk parlamento olma özelliğine sahiptir. Dünya demokrasilerinde Osmanlı dışında azınlıklara ve farklı inançlara temsil hakkı tanıyan ve kabinede görev veren böyle bir parlamentoya rastlamak mümkün değildir.

Türk siyasi ve fikir hayatının en önemli dönemlerinden biri olan İkinci Meşrutiyet, “açık olan bir değişime uyabilecek fennî bir yönetim biçimini tesisten ibaret”, bir sorunsal ortaya koyan ve Şûrâ-yı Ümmet Gazetesi’nin “Hükümet-i meşruta ve ıslahât-ı umûmiye taraftarları” şeklinde adlandırdığı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bir ürünüdür.

İkinci Meşrutiyet’in ilanında lisede olan İ. Hakkı Sunata, *İkdam* gazetesinde Meşrutiyet’in ilanı hakkındaki resmî tebliği şöyle anlatmaktadır: Meşrutiyet’in ilanından iki gün sonra:

11 Temmuz 1324 [24 Temmuz 1908] Cuma günü aldığım *İkdam* gazetesinde hükümetin şu ilanını gördüm. “*Tebliğat-ı resmiye: Te’sis-i celil-i cenab-ı hilafetpenahî olan Kamun-ı Esasi’de suret-i teşkil beyan olunan Meclis-i Mebusan’ın içtima davet olunması şeref müteallik buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahî icab-ı*

⁴⁸ Murat Hanilçe, **II. Meşrutiyet Dönemine Dair Hatırat Bibliyografyası Denemesi**, Bilig, Tokat, 2008, s.147.

âlisinden bulunmuş ve hükm-i celili bilcümle vilayet-i şahane valilikleriyle elviye-i gayr-i mülhaka mutasarrıflıklarına tebliğ kılınmış olmakla oraca da kanun-ı mezkurede münderic sıfatı haiz azanın intihabının icrası.”

Günümüz Türkçesi ile: Halife ve padişah hazretlerinin yaptırdığı anayasada kuruluş biçimi anlatılan mebuslar meclisinin toplantıya çağırılması halife ve padişah hazretlerinin yüksek emir ve iradeleri gereğinden olduğundan ve bu emir ve iradeler bütün valiliklere müstakil mutasarrıflıklara bildirilmiş olduğundan oraca da bu kanunla yazılı vasıfları taşıyan mebusların seçiminin yapılması. Bu irade-i seniyye, yani padişah emri dikkatimi çekti: ‘Ne demek mebuslar meclisinin toplanması?’ Aklıma coğrafya öğretmeni Talat Bey’in kitabındaki Belçika’nın hükümet şekli hakkında okuduğum yazı geldi. Ama üzerinde çok durmadım.(...) Şeyhülislam kapısında vazifeli, hocadan, sarıklı bir arkadaşı vardı. Onunla konuşuyorlardı. Bir ara gazeteyi aldılar. Benim okuduğum irade-i seniyyeyi okudular ne demek olduğunu bana sordular. ‘Galiba meclis toplanacak’ dedim.’ Onlarda Meclis-i Mebusan’ın ne demek olduğunu bilmiyorlar ki üzerinde durmadılar.⁴⁹

İkinci Meşrutiyet, Osmanlıların "Ahrâr-ı Osmaniyye" dedikleri İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne’de 1 Mayıs 1889 tarihinde gizli olarak, meşrutî bir idare ile padişahın mutlak yetkilerinin sınırlandırılması, azınlıklara da kanun önünde eşit haklar tanınması amacıyla ilan edilmiştir. Diğer bir ifadeyle İkinci Meşrutiyet, Vatanın içinde bulunan mahalliği takdîr ve tahlisi için ahkâm-ı şer-iye ve kanûniyenin bir an evvel istihâl-i mer’iyetine çalışan, mütehassıs, fedakâr bülâned-i amel, yirmi otuz yaşındaki Osmanlılar daha doğrusu genç gönüllü, genç fikirli umûm Osmanlılar” olarak ifade edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından “bu vatan nasıl kurtulur” sorusuna bir cevap bulmak amacıyla ilan edilmiştir. Meşrutiyet’in ilanının temelinde ‘istibdâd’a karşı duyulan hoşnutsuzluk ile Batıya karşı duyulan hayranlık yatmaktadır.⁵⁰

İkinci Meşrutiyet’in sağladığı özgürlük ortamı fikir, sanat ve siyaset dünyamızı derinden etkileyecek, uzun yıllar kendisinden söz ettirecek gazete ve dergilerin

⁴⁹İ. Hakkı Sunata, **İstibdattan Meşrutiyete Çocukluktan Gençliğe**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 213–214.

⁵⁰ Taner Aslan, **İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet’e Tesirleri**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 21, Kütahya, 2008, s.346.

çıkarılmasına imkân sağlamıştır. Bu bakımdan meşrutiyetin ilânı yeni ve çok güçlü bir basın dünyasının ortaya çıkmasına zemin oluşturmuş, bununla birlikte basın hayatımıza kuvvetli bir dinamizm getirmiştir.⁵¹

2.2. Meşrutiyet Dönemi Öncesi Osmanlı Devleti'nin Toplumsal ve Ekonomik Yapısı

Osmanlı Devleti'nin ekonomik hayatı, devamlı olarak Batılı sömürgecilerle mücadele içinde geçmiştir. Uzun mücadeleler sonucu askerî ve siyasî yönden ülke dışına alınan sömürgeciler, ekonomik yönden Anadolu'dan uzaklaşmamakla direnmişlerdir.

Tarihi boyunca Osmanlı Devleti'nin en önemli üretim aracı “toprak” olmuştur. Bu şekildeki bir devletin en önemli sorunu, toprağın verimli şekilde değerlendirilmesidir. Osmanlı'da toprağın çok büyük bir kısmı Devletin mülkiyetindedir. Bunun işletilmesi “tımarlı sipahi” denilen devlet memurları tarafından gerçekleştirilmiştir. Memurlar, toprağı çiftçilere (“reaya”) işletmiş; onlardan toprak kirası (“çift resmî”) ve ürün vergisi (“öşür”) almışlardır. Bu memurlar, savaş zamanlarında belli miktar askerleriyle (“cebelü”) savaşa katılmak zorunda idiler. “Timar” denilen bu Osmanlı toprak işletme sistemi, gelirleri çok olursa “Zeamet” veya “Has” adını alırdı.

Yükselme döneminde Devlet doğrudan doğruya çıplak mülkiyet sahibi olarak ülke topraklarının % 80'inden fazlasına sahipti. Kalan topraklar ise “aralık”, “yurt”, “ocaklık”, “mülk eşkincilü” gibi adlarla özel mülkiyete bırakılmıştı.

Timar sistemi ve sipahiler, 16 ve 17. yüzyıl başlarında gerilemeye başladılar. Çünkü o zaman aynî gelirler yavaş yavaş nakdî gelirlere dönüşüyordu. Devlet'i tamamen ele geçiren “Kapıkulları”, toprak rantını ve vergileri de kendileri toplamaya başlıyorlar; nüfus arttıkça çiftler ve timarlar da bölünüp küçülüyordu.⁵²

17. yüzyılda Osmanlı düzenini oluşturan timar, kapıkulu, medrese gibi kurumlar normal işleyişlerini yitirirken Avrupa da kapitalizmin doğuş sancılan içindeydi. 18. yüzyılda ise Osmanlının iç yönetimi alabildiğine bozulurken, Doğu Avrupa ve Mısır'da yenilgi ile sonuçlanan saldırılara uğradı. Bu arada Yahudiler malî alanda, Rumlar ve

⁵¹ M. Halil Sağlam, **II. Meşrutiyet Dönemi Türk Basınında“Rübab” Dergisinin Yeri ve Önemi**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.12, S. 21, s. 435.

⁵² Mustafa Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ankara, 1996, s. 7.

Ermeniler de ticarî işlerde neredeyse İmparatorluğun temsilcileri durumuna geçtiler. Bunlar, Avrupa'nın ticarî kapitalizminden büyük çıkarlar sağlamaya başladılar. Henüz sanayileşmemiş Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nden toprak koparmaya çalışırken, sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri ise kendi pazarlarını ve ekonomik çıkarlarını korumak için, İmparatorluğun “toprak bütünlüğünü” devam ettirmeye çalışıyorlardı. 1830'daki Osmanlı-Amerika ve 1838 Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşmaları ile Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağımsızlığı âdetâ ortadan kalkıyordu. 1839 Tanzimat Fermanı ise, Devlet'i Batının vesayeti altına sokuyordu. Bundan sonra “İslahat Hareketleri” adı altında sömürgeci devletler sürekli olarak işe karışmaya başlayacaklardır. 19. yüzyılın İkinci yarısında Avrupa devletleri gerek borçlar gerekse sermaye ve demiryolları teminatları ile Osmanlı hazinesini sömürmeye başlarlar. Öyle ki, Osmanlı maliyesi her zaman uluslararası bir sorun olup çıkar. 19. yüzyılda Osmanlı yöneticileri bütün umutlarını Avrupa devletlerinin siyasî dengesine bağlamışlar ve politikalarını bunun üzerine kurmuşlardır. Avrupa devletleri de sanayini, ticaretini, maliyesini ve kültür kurumlarını kontrolleri altına aldıkları Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda yıkılmasını istememişler, “Şark Meselesi”ni çeşitli kılıklara bürüyerek devam ettirmişlerdir.

15. yüzyılda Osmanlı Devleti bir “imparatorluk” haline geldiğinde, hanedan da millî bilincin kontrolü dışına çıkmıştı.⁵³

18. yüzyıldan itibaren Devlet'i Anadolu isyanları yerine Rumeli isyanları meşgul etmeye başladı. Bu isyanların ilki Sırp tarafından çıkartıldı. İsyân, Avusturya ve Rus ajanları tarafından hazırlanmıştı.⁵⁴ Artık Osmanlı İmparatorluğunda milliyetçilik hareketleri başlamıştı. Bunun arkasından Yunan ve Bulgar isyanlarının daha sonra da Ermenilerin, Arnavutların, Arapların isyanları pek gecikmeyecektir.

İkinci Mahmut döneminde bunca hengâmenin arasında, çeşitli alanlarda olduğu gibi, sosyal alanda da önemli değişiklikler yapılmıştır. Memurlara ve askerlere yeni bir kıyafet giydirilmiş, devlet dairelerine padişahın resmi asılmış, nüfus sayımı yapılmış, pasaport, karantina gibi düzenlemeler ortaya konulmuştur.⁵⁵

Tanzimat Fermanı'nın ilân edildiği zaman ve daha sonraki yıllarda, Hıristiyan mezheplerin birbirleriyle mücadelesi bütün şiddetiyle devam etmiştir. Bu arada İngiliz

⁵³Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi II**, Ankara, 1971, s. 12.

⁵⁴Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi V**, Ankara, 1970, s. 104-105.

⁵⁵Karal, **a.g.e.** s. 142-162.

ve Amerikalılar da Protestanlığı yaymaya çalışmışlardır. Adalarda ve bazı eyaletlerde isyan çıkartan Rumların yanı sıra Ermeniler de önemli bir sorun olmaya başlamışlardır. Ne yazık ki, Tanzimat'tan sonra, bir iç politika sorunu olması gereken her toplumsal olay uluslararası bir sorun haline getirilmiştir. Avrupalılar, çeşitli antlaşmalarla Devlet'in siyasî bağımsızlığına el koymuşlar ve canlarının istedikleri her zaman Osmanlı toplumuna müdahale etmeye başlamışlardır. Bu Cumhuriyet'e kadar sürüp gitmiştir.

2.3. İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Devleti'nin Toplumsal ve Ekonomik Yapısı

E. G. Mears “ Modern Türkiye” isimli 1924 tarihli kitabında şu cümlelerle Osmanlı ekonomik mirasının ana hatlarını çizmektedir: “Yabancı sermayenin etki alanının Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha geniş olduğu bağımsız bir devlet herhalde yoktur. Bu miras, sadece ekonomik girişimleri ilgilendirmekle kalmaz, Türkiye'nin politik ve toplumsal hayatının tümüne etkilerini yayar... Siyasi denetim sağlamanın en güvenceli ve en basit yöntemlerinden biri sermaye kaynakları üzerinde egemenlik sağlamaktır... Eski Osmanlı İmparatorluğu, şaşılacak derecede dış mali çıkarlara ipotek edilmiş durumda idi”.⁵⁶ Bu ifadeleri, yarı sömürgeleşmiş bir toplum yapısı olarak adlandırabiliriz.

Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri incelenirken, öncelikle “reformlar bir ihtiyaçtan mı doğmuştur” gibi, önemli bir sorunun cevaplanması gerekmektedir. Osmanlıların, kendi mükemmeliyetçiliklerine olan inançlarının ve kazanmış oldukları önceki başarılarının etkisiyle uzun süre Batı karşısında psikolojik açıdan mağrur bir tavır sergileyerek buradaki gelişmelere büyük ölçüde kayıtsız kaldıkları genelde kabul edilen bir görüştür.⁵⁷ Öte yandan ise Tanzimat'tan başlayarak Sultan Abdülhamid'in başa geçtiği 1876 yılına kadar yaklaşık kırk yıllık toplam borç 252 milyon altın olmuştur.⁵⁸

Cavid Bey'in katkılarıyla yayınlanan ve Meşrutiyet devrinin ilk iktisadi organı olan *Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmûası'nda*. liberal bir iktisadi görüş ortaya

⁵⁶ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Kitapevi Yay., Ankara, 2003, s. 19.

⁵⁷ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s.15.

⁵⁸ Aydın Talay, **Eserleri ve Hizmetleriyle II. Abdülhamid**, Armoni Yay., İstanbul, 2007, 23.

atılmış ve devamı için gayret sarf edilmiştir.⁵⁹ Yani, "Batı çıkışlı iktisadî fikirler açılan" pencere olarak -bu çizgideki- araştırmalar, teklifler ve tanıtımlar ilk kez etraflıca incelenmeye tabi tutulmaktaydı.⁶⁰

Meşrutiyet ilân edildiğinde Osmanlı Devletinin durumu şöyleydi. "Kasaba ve şehirlerde Avrupa mallarını satanlar yani manifaturacı, camcı, hırdavatçı, kırtasiyeci ve diğer bütün esnaflık başta Ermeniler olmak üzere Yahudilerin ve Rumların işiydi. Büyük ithalatçılığı da Ermeni, Yahudi ve Rumlar yapıyordu. Sanatkârlarda büyük ölçüde onlardandı, demircilik Ermenilerin, mandıracılık Yahudilerin, eczacılık, Rumların ve Ermenilerin⁶¹ hekimlik ve bilhassa dişçilik ve büyük şehirlerde değirmencilik, kunduracılık, balıkçılık, sarraflık ve bankacılık dahi bu azınlıkların ellerindeydi. Hasılı nerede kolay ve bol para kazanılırsa orasını onlar tutmuştu.⁶² Devletin asli unsuru olan Türkler ise biraz tahsil görüp, bir diploma aldıktan sonra devlete kapılanmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı.⁶³

Hristiyanlar ve Müslümanlar ayrı ayrı mahallelerde otururlardı. Sosyal hayatın nabzı bu mahallelerin kahvesinde atıyordu. Çok partili siyasi hayata geçişle kahvelerde yüksek siyasi tansiyondan paylarını alarak birer dedikodu ve münakaşa merkezi haline düşüp eski sıcaklıklarını ve samimî atmosferlerini kaybettiler.⁶⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Avrupa'daki çeşitli milliyetçi grupların ortak bir çabasını içerdiğinden, Padişahın anayasayı yeniden yürürlüğe koymasına karşı iç tepki gerek İstanbul'da gerekse diğer büyük kentlerde imparatorluğun uzun geçmişinde benzen olmayan bir kitle gösterilerine neden oldu. Türkler, Yahudiler, Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Ermeniler ve Avrupalılar sokaklarda kucaklaşıp sonsuza dek sürecek kardeşlik yeminleri ettiler. "Erkekler ve kadınlar ortak bir heyecan dalgasıyla yürüyorlar, gülüyorlar, ağlıyorlardı... Öyle ki insan kusurları ve çirkinlikleri bir an için

⁵⁹ Şerif Mardin, **Makaleler 2, Siyasal ve Sosyal Bilimler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 100.

⁶⁰ Ahmed Güner Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, Der Yayınları, İstanbul, s. 277.

⁶¹ A. İhsan, **Matbuat Hatıralarım**, İstanbul, 1931, C. 2. s. 3.

⁶² Rahmi Apak, **Yetmişlik bir Subayın Hatıraları**, Ankara, 1957, s. 3.

⁶³ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası 11. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, İstanbul, 1990, s. 19.

⁶⁴ Birinci, **a. g. e.**, s. 21.

tümüyle silinmiş gibiydi... " Ancak bunlar ne konuşmacı da buna "Meşrutiyet öyle bir şey ki bunu bilmeyen eşektir, diye cevap veriyordu.⁶⁵

İç ve dıştaki başarısızlıklar üzerine "Kör Ali" ve "Karagöz" olayları ve bunlara mümasil olaylar üzerine gazeteler, ulema kıyafetine girmiş hafiyelere dikkati çektiler. Bunun üzerine bazı tedbirler alındı. Tevkifler yapıldı.⁶⁶Hürriyetin ilânından bir hafta sonra Murat, Abdülhamid'in 500 (altın) lira vermesi ile⁶⁷ Mizan'ı çıkarmaya başladı. İlk sayısında büyük bir pişkinlikle İttihat ve Terakki'ye hitaben açık bir mektup yayınladı. İttihat ve Terakki sert tepki göstererek Murat'ı cemiyet üyesi olarak tanımadığını duyurdu.⁶⁸İkinci bir tedbir de, İkdam'ın önerdiği üzere, heyecan verici haberlerle belirli olmayan zamanlarda çıkarılan gazete ilavelerinin yasaklanmasıydı.⁶⁹ Meşrutiyetin ilân edilmesi üzerine kadınlar da özgürlük istediklerini ortaya çıkardılar. Gösterilere kadınların katıldığı bazı gazetelerde yazı yazmağa, dernekler kurmaya, törenlere ve toplantılara katılmaya başladılar. Bazıları da bu hareketlere çirkin bir renk vermeye kalkıştılar. Meşrutiyetin tesettüre "örtünmeye son vereceği" söylentileri başladı. İttihatçılar bunun aslının olmadığını ileri sürdü. Birçok ulema Beyazıt Camii'nde toplanarak Kanun-u Esasi'nin şeriate uygun olduğunu onayladılar. Fakat. Ali Mevlevi adında biri, bir yazısında. Kur'an'ın "asr-ı hazıra sayan bir lisan-ı müsait ve münasiple tefsirini" önerince gürültüler koptu. Üç hafta sonra Tanın yazınının Nafiz Sururi adındaki bir gericiye ait olduğunu açıkladı.⁷⁰

⁶⁵Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İstanbul, 1983, C. 2. s. 330.

⁶⁶Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, 1987, s. 94.

⁶⁷Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I., Kısım II, Ankara, 1991, s.71.

⁶⁸Akşin, **a. g. e.** s. 94.

⁶⁹Akşin, **a. g. e.** s. 95.

⁷⁰Akşin, **a. g. e.** s.96.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İKİNCİ MEŞRUTİYET’TE YAYIN DÜNYASI

Osmanlı İmparatorluğu’nun otokrasiden meşrutiyete geçişi, Osmanlı basın tarihinde benzersiz bir dönemin başlamasını sağladı. Yaklaşık iki yıl süren bu dönemin başında sansür diye bir şey yoktu, daha sonraları da sınırlı uygulanmıştır. Yayıncılar ve gazeteciler bu serbest ortamda oldukça fazla dergi ve risale yayınladılar. Meşrutiyet’in ilk yılında sadece İstanbul’da iki yüzden fazla süreli yayın çıkmıştır. Bu yayınların birçoğu sadece mizah yayınlarıydı.⁷¹

Palmira Brummet’ e göre; yayıncılar eklektik bir gruptu; genellikle iyi bir eğitim görmüş, hem edebiyat hem de siyasetle uğraşan, tamamı olmasa da çoğu Fransızca bilen kişilerdi.

Meşrutiyet mizahının başlıca iki özelliği, yazılı, basılı mizaha geçiş ve Meşrutiyet yönetimi ile birlikte, mizahı tarikatların değil partilerin gütmeye başlamasıdır.⁷²

3.1. Osmanlı Devleti’nde Süreli Yayıncılığın Gelişimi

Avrupa’da ilk defa 1444 yılında Latin harfler ile kitap basılmıştır. Türkiye’de ilk defa matbaa 31 Ocak 1729 tarihinde kurulduğuna göre ilk Türkçe kitap Avrupa’dan 285 yıl sonra İstanbul’da basılmıştır ve belli başlı kitapların basımına izin verilmiştir. Arap harfleri ile ilk kitap, 1514 yılında İtalya’da basılmıştır. İtalyanlar büyük Türk filozofu İbn-i Sina’nın iki değerli eserini basmıştır. Ayrıca İtalyanlar 1612 yılında Türkçe Gramer kitabı basmışlardır.¹⁴ Yabancıların Türkçe eserler basma nedenleri arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun, Avrupa’nın büyük bir bölümüne ve Akdeniz’e egemen olması yatmaktadır. Avrupalılar, Türkçe ve Arapça dilleri üzerine araştırma yapma ihtiyacını hissetmişlerdir.

Basım sanatının, Osmanlı Devleti’nde uygulanmaya geçişindeki önemli isim İbrahim Müteferrika’dır. İbrahim Müteferrika şimşir kalıplar üzerine “Marmara Denizi” haritası çizerek 1719 yılında tarihinde basmıştır. Bu şimşir klişenin üzerinde “*Benim devletlû efendim, eğer fermanız olursa daha büyükleri yapılır.*” ifadesi yazılmıştır.⁷³

⁷¹Palmira Brummet, **İkinci Meşrutiyet Basımında İmge ve Emperyalizm (1908-1911)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.55.

⁷² Semih Balcıoğlu- Ferit Öngören, **50. Yılın Türk Mizah Ve Karikatürü**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, s.57.

⁷³Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basım**, Güven Matbaası, Ankara,1969, s. 28.

Matbaanın kurulması ile birlikte birçok hattat, hokkaları, divitleri, kamış kalemleri, kalemtırışları bir tabuta koyarak İstanbul sokaklarında protesto yürüyüşleri yapmışlardır. Bu ve benzeri engelleme çalışmaları kurulan matbaanın çalışmasını durduramamıştır⁷⁴.

Tanzimat'ın ilanıyla Türk basını, bu dönemin özellikleriyle şekillenmeye başlamıştır. 1864 Matbuat Nizamnamesi'ne kadar fikir ve eleştiri gelişmiş, haber verme, fikir yayma, haber almanın önemi hem idareciler hem de idare edilenler tarafından dikkate alınmıştır. Yeni Matbuat Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi ile basındaki gelişmeler, hükümet yetkililerinin tahammüllerini aşacak noktaya gelmiştir. 1867 yılında Sultan Abdülaziz zamanında çıkarılan Âlî Kararname ile 1864 Nizamnamesi geçici olarak yürürlükten kaldırılmıştır. Âlî Kararname, İkinci Meşrutiyet'e kadar, 30 yıl yürürlükte kalmıştır. İkinci Abdülhamid, basını sıkı bir denetim altında tutmuştur. Devlet, yönetim, padişah aleyhine yayınlara izin vermemiştir. Zararlı yayın yaptığı düşünülen gazete ve yayınlar kapatılmış, yazı sorumluları değişik şekillerde cezalandırılmıştır.⁷⁵

İkinci Abdülhamid'in, parlamentonun toplantıya çağırılacağını ve anayasanın tekrar yürürlüğe konulacağını bildiren dört satırlık fermanı 24 Temmuz 1908 sabahı İstanbul gazetelerinde yayınlanarak tüm yurda duyuruldu. Bu fermanla ülke yönetiminin Batılı anlamda İkinci defa düzenleme dönemi başlamış olmaktadır.⁷⁶

⁷⁴Turgut Er, **Türkiye'de Basın Yayın ve Tanıtma**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 22.

⁷⁵İsmail Çetişli, Nurullah Çetin, Abide Doğan, Âlim Gür, Cengiz Karataş, Şenol Demir, **II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 57.

⁷⁶M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 305.

3.2. İkinci Abdülhamid Dönemi Sansüründen İfade Özgürlüğüne Geçiş

Mizah dergileri ve karikatürler Osmanlı toplumunda büyük etki doğurduktan sonra, 13 Şubat 1878'de, tahta çıkan İkinci Abdülhamid tarafından meclis dağıtılmış ve Meşrutiyet dönemi sona ermiştir. Bundan sonra gelen Mutlakiyet, veya bir başka deyişle 'İstibdat Dönemi' karikatür için gerekli olan hoşgörü ortamını tamamıyla ortadan kaldırmıştır. Mutlakiyete geri dönüşün başlıca sonuçları, Mithat Paşa başta olmak üzere bütün Meşrutiyet yanlılarının her türlü yolla tasfiyesi, susturulması, başkentten uzaklaştırılması ya da satın alınması, kişi güvenliğinin ve özgürlüklerin yok edilmesi, hafiyelik ve jurnal ağıyla bir 'korku devleti'nin kurulması olmuştur.⁷⁷Bu baskılar içerisinde, ülkenin düşünce, sanat, basın ve yayın hayatını hedef alanlar özel bir önem taşımaktadır. Öyle ki bu dönemde yürürlüğe konan Matbaalar Nizamnamesi (1888) basımevi açılmasını, kitap basımını, yabancı yayınların ülkeye sokulmasını özel bir izne bağlamış; 'muzır' ve edebe aykırı görülen eserleri taşımayı, satmayı, dağıtmayı ve bunları topluca üzerinde taşımayı da suça ortaklık saymıştır.⁷⁸

Sansürün mizah dergileri üzerindeki korkutucu etkisi çok sert olarak daha Sultan Abdülaziz döneminde kendisini hissettiriyordu. 1870'lerde yayımlanan "çatlamış küp" karikatürü derginin iki ay kapatılmasına, Nişan Berberyan tarafından çizilen "kanun dairesinde serbesti" altyazılı karikatür ise Hayal Dergisi sahibi Teodor Kasap'ın üç buçuk yıl hapis cezasına çarptırılmasına yol açacaktır. Yine aynı karikatür, bize dönemin psikolojisi ile ilgili çok şey anlatmaktadır.

⁷⁷Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, 1999, s. 161.

⁷⁸Cevdet Kudret, **Abdülhamid Devrinde Sansür**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 16.

Hayal, 1877.

Kanın Dairesinde Serbesti, ,

İkinci Abdülhamid'in tahta geçmesiyle başlayan İstibdat Dönemi'nden mizah basını da etkilenmiş, dolayısıyla 1877-1908 yılları arasında mizah dergiciliği durma noktasına gelmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra adeta patlayan mizah, İkinci Abdülhamid'i karikatürlerde fazlasıyla malzeme etmiş; onu korkak, beceriksiz, düşkün ve çaresiz göstermiştir.⁷⁹

Yurt içinde muhalif basına yer verilmediği gibi yurt dışından gelen kitap, dergi ve gazeteler de sıkı bir kontrol altında tutulmuştur. Yurt dışından gelen gazeteler, postaneler aracılığı ile gizliden gizliye alıcı bulmaktadır. Hükümet yabancı basına çeşitli yasaklar getirip, yabancı basını kontrol altında tutmaya çalışmış fakat tam anlamıyla başarılı olamamıştır.⁸⁰

Bu yoğun baskı döneminden elbette mizah yayınları ve karikatürcüler de paylarına düşeni almışlardır. Abdülhamid'in baskı yasalarıyla yasaklanan karikatürcüler, Jön Türkler'le birlikte Avrupa'da sürgün hayatı yaşamaya başlamışlardır. Jön Türkler yurt dışında Mutlakiyete karşı yoğun bir muhalefet yürütmekte, çıkardıkları yayınlarda akılcılık (rasyonalizm) övgüsünden laiklik (sosyal

⁷⁹Kamiloğlu, a.g.e., s. 167.

⁸⁰Muammer Göçmen, "İkinci Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edilirdi?", Tarih ve Toplum, C. 22, s. 128, 1994, s. 18-24.

ahlak ve laik ahlak) ve kadın hakları savunusuna kadar pek çok çağdaş düşüncüyü işlemekteydiler. Yasaklı mizahçıların beraber hareket ettikleri Jön Türkler basınının çok belirgin siyasi bir duruşu bulunmaktaydı: Mutlakiyet ve baskı rejimine karşı çıkmak, Kanuni Esasi'nin tekrar yürürlüğe konmasını ve İmparatorluğun bütün halkları için adalet istemek.⁸¹

Yurtdışında sürgünde olan muhalif karikatürcüler, buralarda örgütlenen İttihat ve Terakki'nin politikalarına da destek vermişler ve Abdülhamid aleyhine çıkan onlarca gazete ve dergide aktif olarak görev almışlardır. Bu yayınların en önemlileri *Dolap* (Falkestone, 1900), *Hayal* (Londra, 1895), *Beberuhi* (Cenevre, 1898), *Pinti* (Kahire, 1889) ve *Tokmak* (Cenevre, 1901) dergileridir. Bu dönemde karikatürün mesaj niteliği iyice belirginleşmiştir. Örneğin, Jön Türk mizahının özü, Tokmak Dergisi'nin çıkış yazısında şöyle dile getirilmektedir: “*Tokmak'tan bir alay dili, bir mizah dili beklemek boş bir bekleyiştir. Onun dilini saygıdeğer bir edebiyatçının 'hüngür hüngür gülmek' deyimi pek açık bir biçimde açıklar.*”⁸²

3.3. İkinci Meşrutiyet Dönemi Basın Hareketleri

Osmanlı mizah basınının ortaya çıkışı, 19.yüzyılın İkinci yarısından sonraya denk gelmektedir. 1856 yılında Osmanlı Devleti'nde ilk çıkan mizah dergisi Meğu (Arı), Ermenice olarak yayınlandı. Osmanlıca olarak yayınlanan ilk mizah dergisi ise 1870 yılında çıkmaya başlayan Diyojen'dir. 1870-1877 yılları arasında toplam 20 Osmanlıca mizah dergisi çıkarıldı. Heyet-i Mebusan, 1877 yılında mizah dergilerinin yayınlanmasını yasakladı. Bu yasak ancak, 1908 yılında anayasanın yürürlüğe girmesiyle kalktı. Osmanlı Devleti dışında Avrupa'nın çeşitli şehirleri ile Jön Türkler, mizah dergileri çıkarttı. 1908 Ağustos'undan yılsonuna kadar 34 mizah dergisi, yayınlanmasına rağmen 1914 yılına kadar Karagöz ve Kalem en uzun soluklu olanlardır.⁸³

24 Temmuz 1908 tarihi, Türk Siyasî Tarihi, Türk Edebiyat Tarihi, Türk Hukuk Tarihi gibi alanlar için olduğu kadar Türk Basın Tarihi için de çok önemlidir. Türk basını bu tarihte yeni bir döneme girmiş ve kendisini sınırlayan bağlardan kurtulmuştur; gazeteler ilk defa sansür heyetinin denetiminden geçmeden basılmıştır. Bu özgürlük

⁸¹Tanör, *a.g.e.* s. 168-169.

⁸²Arık, *a.g.e.* s. 14.

⁸³Tobias Heinzelmann, **Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 262.

ortamında çok sayıda gazete ve dergi basın hayatına katılmış, yeni gazete ve dergilerin arasında mizah dergileri de yerini almıştır. Bu bakımdan 24 Temmuz 1908 tarihi Türk mizah basını için çok daha büyük bir anlam ifade etmektedir. Zira bugün sahip olduğumuz bilgilere göre, İkinci Abdülhamid'in tahta çıkışından İkinci Meşrutiyetin ilanına kadar geçen 30 yıldan uzun dönemde beş altı tane gazete yayınlanmış olmasına rağmen hiç bir mizah gazetesi veya dergisinin yayınına izin verilmemiştir. Daha sonra basın bayramı olarak da ilan edilen bu tarih, aslında daha çok mizah yayıncılığının bayramıdır.

Mizah basınının İstibdat Dönemi'nde başına gelenlerden sonra İttihat ve Terakki'nin kesin olarak yönetime gelmesi ile birlikte mizahta yeniden bir kırılma dönemi başlamıştır.⁸⁴

İttihat ve Terakki idaresi boyunca daha ziyade siyasi portreleri ön plana çıkaran dergiler yayımlanırken, Milli Mücadele döneminde de kısa ömürlü mizah dergileri çıkmıştır.⁸⁵

İkinci Abdülhamid dönemi eğitim tarihimiz açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Tanzimat döneminde başlayan eğitimde yenileşme çalışmaları bu dönemde de devam etmiştir.⁸⁶ İkinci Abdülhamid dönemi eğitim tarihimiz açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Tanzimat döneminde başlayan eğitimde yenileşme çalışmaları bu dönemde de devam etmiştir.

⁸⁴ Balcıoğlu, Öngören, **a.g.e.**, s. 61.

⁸⁵ Kamiloğlu, **a.g.e.**, s. 168.

⁸⁶ İlhan Tetik, **II. Abdülhamid Dönemi Ahlak Kitapları (Risale-ı Ahlak, Bergüzar-ı Ahlak) Üzerine Bir İnceleme**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2009, s.i.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NİN EKONOMİ ALANINDAKİ KARİKATÜRLERİNDEN ÖRNEKLER

Meşrutiyet öncesinden beri Osmanlı Devleti büyük bir ekonomik kriz içindedir. Dış borçlarını ödeyememekte, bunların faizlerini ödemek için bile dışarıdan borç almak zorunda kalmıştır.⁸⁷ Anadolu'da kıtlık hayatın bir parçası haline gelmiştir. Avusturya ve Almanya'da başlayan ekonomik kriz bütün dünyayı etkilemektedir. Gümüşün dünya piyasalarında değer kaybetmesi, Osmanlı gümüş paralarına da yansımış, içeride de para giderek değer kaybetmeye başlamıştır. Abdülmecit Döneminde büyük umutlarla çıkarılan mecdiye adlı gümüş paralar enflasyon karşısında giderek erimiştir.⁸⁸ Galata borsası zor durumdadır. Bu bir sürecin devamıdır. Osmanlı Devleti XIX. Yüzyılda Batının iktisadî, sosyal yapısıyla bütünleşme dönemi içine girmiş, 1838'den itibaren Avrupa ülkeleriyle ticarî sözleşmeler imzalamıştır. Saray bütçe kavramıyla tanışmış, çeşitli bankalar kurulmuş, ekonomide paranın önemi giderek artmıştır. Fakat Osmanlı ekonomik sisteminin çarpıklıkları, devletin bir borç ekonomisi içine sürüklenmesini engelleyememiştir.

93 Harbi sonunda alınan yenilgi neticesinde Osmanlı Devleti artık Batılı Devletlerin kendi aralarında paylaşmaya çalıştığı güçsüz bir imparatorluktur. I. Meşrutiyet rejimi beklenen değişimleri yaratacak kadar uzun ömürlü olmamıştır. Osmanlı Devleti, karikatürlerde sırtında bir Meşrutiyetçi olan ama sütü başka devletler tarafından sağılan bir inek olarak çizilmektedir.

4.1. Avusturya Boykotu

Osmanlı Devleti Feshane'de ürettiği fesler ihtiyaca yetmeyince İngiltere ve bunun dışında bir dönem Avusturya-Macaristan'dan da fes satın almıştır. 1908'de Avusturya, Bosna-Hersek'i ilhak edince İstanbul'da *Osmanlı Boykotaj Cemiyeti* Avusturya feslerini protesto kampanyası başlatmıştır. Bu kampanya çok etkili olmuş ve çoluk çocuk, yaşlı genç tüm Osmanlılar başlarındaki fesleri çıkarıp üzerinde tepinmiştir. Bu fes boykotu

⁸⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Emine Kıray, **Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

⁸⁸ Bkz. Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999; aynı yazar, 23 Şubat 2007 tarihinde Erciyes Üniversitesi Tarih ve Kültür Kulübü tarafından düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğunda Para ve Enflasyon" konulu konferans metni.

kampanyası dönemin basınına da yansımıştır. Örneğin, 17 Aralık 1908 tarihli Kalem Dergisi'nde, Sayı 16, Sayfa 1'de aşağıdaki karikatür yayınlanmıştır⁸⁹:

Kalem, Aralık 1908

Karikatürün alt yazısı: Fes fabrikalarını sıyanet maksadıyla Avusturya Ordusu için fesi serpuş-u resmi olarak kabul etmiştir.

Bunun dışında özellikle Kalem dergisinde konu hakkında birçok karikatür yayımlanmıştır.

⁸⁹ Mehmet Emin Elmacı, "Karikatürlerle Avusturya Boykotajı", **Toplumsal Tarih**, s. 63, Mart 1999, ss. 48-53.

Cemil Cem⁹⁰, **Kalem**, 18 Aralık 1908, s. 18

Ahir zaman havdutlukları:

— Ya mallarımı alırsın, yahut karışmam.⁹¹

⁹⁰ **Cemil Cem** (1882-1950), çağdaş Türk karikatürünün en önemli ustalarından biridir. Karikatürlerinde genellikle Türkiye'nin siyasal yaşamını konu almıştır. Cemil Cem İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukuk öğrenimi gördü. Dışişlerinde görevli olarak Fransa'ya gitti. Bu sırada Paris'te Siyasal Bilgiler Okulu'nun derslerini izledi. 1908'de İstanbul'da yayımlanmaya başlayan Kalem dergisine karikatürler göndermeye başladı. Karikatürlerinde altyazıya da önem veriyordu. Cem 1910'da İstanbul'a döndü ve aynı yıl ünlü mizah dergisi Cem dergisini çıkarmaya başladı. Özellikle portre karikatürleri çizdi ve karikatürlerinde devlet adamlarının kişiliklerinin ve dış görünüşlerinin en belirgin yanlarını ustaca yansıttı. 1912'de, Balkan Savaşları'ndaki yenilginin ardından dergiyi kapatarak Avrupa'ya gitti. Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'a döndü ve 1925'e değin Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) müdürlük yaptı. Cem'i 1927'de yeniden yayımlamaya başladı. Vergileri eleştiren bir karikatürü nedeniyle yargılandı. Recep Peker'i konu alan bir karikatürü nedeniyle de dergisi 1928'de kapatıldı ve karikatür yayımlaması yasaklandı. Bir süre İstanbul Belediye Şehir Meclisi üyeliği yaptıktan sonra evine çekilen Cem zamanını resim yaparak geçirdi. 9 Nisan 1950'de İstanbul'da öldü. Cem karikatürlerini mizahı yazıyla ileten bir anlayışla çizdi. Devlet adamlarını ve yönetimi hiç sakınmadan eleştirdi. Çizgilerindeki gerçekçilik ve ince mizah anlayışıyla daha sonra birçok karikatürcüyü etkiledi. Cem'in 1909'da yayımladığı adsız bir karikatür albümü vardır. <http://karikaturculerdernegi.com/2010/12/cemil-cem/>

⁹¹ a.g.e., 2003, s. 66.

1908 Boykotu ile ilgili bu karikatürde, Avusturya Macaristan İmparatoru Franz Joseph Sadrazam Kamil Paşa'nın yakasına yapışarak zorla Avusturya malı almasını istiyor.

Anonim, **Dalkavuk**, 1908, s. 25

__ *Buyrunuz efendim.*

__ *Efendi ! Ne diyor bu adam.*

__ *Efendi boykotaj bittiğinden içeri buyrun diyor.*

*Fakat nafile artık bir defa yerli mallarına alıştık.*⁹²

Avusturya- Macaristan arasındaki Franz Joseph'in dükkân sahibi olarak gösterildiği bu karikatürde 1908 Avusturya boykotunun bitişi sonrası Avusturya mallarına talebin azaldığı, halkın boykotu sahiplenmeye devam ettiği anlatılıyor.⁹³

⁹² a.g.e., 2003, s.47.

⁹³ Sözü geçen boykot hakkında bkz Y. Doğan Çetinkaya, **1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

4.2. Devlet Borçlanmaları, Hazine ve Kâğıt Para

1914 yılında Osmanlı İmparatorluğunun 156.4 milyon Osmanlı Lirası (veya 142.2 milyon Sterlin) dış borç bakiyesi olduğu tespit edilmiştir. Buna kısa vadeli (veya dalgalı) borçlar dâhil değildir. Normal borçların alacaklı ülkelere göre dağılımı şu şekildedir: Osmanlı Devletinde yabancı sermaye yatırımlarında olduğu gibi, dış borçlarda da en büyük pay Fransızlara ait idi. Fransızların Osmanlılardan alacağı 82.8 milyon Osmanlı Lirası idi. Bu miktar toplam borçların %53'ünü teşkil etmektedir. Dış borç hesabında Fransızlardan sonra %21 (3.2 milyon Osmanlı Lirası) pay ile Almanlar, %14 (21 milyon Osmanlı Lirası) pay ile İngilizler gelmekte idi.⁹⁴ Osmanlı Devleti I. Dünya savaşı ile birlikte Almanya'dan dış borç alarak mali sıkıntılarını gidermeye çalıştıysa da savaş ilerledikçe bu imkân da kalmamış ve iç borçlanma önem kazanmıştır. Kaime ye de evrak-ı nakdiye olarak bilinen Osmanlı kâğıt parası karşılıksız olmasına bakılmadan piyasaya sürülerek iç borçlanma yapılmıştır. Bu iç borçlanmanın sonucunda da büyük bir ekonomik çöküşün geleceği görülmektedir.⁹⁵

Dönemin karikatürlerinde dış ve iç borçlanma “istikraz” konusu sıkça işlenmektedir. Özellikle Meclis-i Mebusan bütçe görüşmeleri esnasında sık sık bu konu gündeme geldiğinden ve gazeteler Meclis görüşmelerini gün gün yayımladığından, halkın oturumlardaki tartışmalardan haberi olurdu. Özellikle de Tanin, İkdam, Peyam ve Sabah gibi gazetelerin baş sayfalarında doğrudan görülebilen haberler, muhalif yazarların pek olmadığı bir ortamda karikatürcülerin eleştiri menziline çıkamamıştır.⁹⁶

⁹⁴ Emine Kıray, **Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim Yay., İstanbul 1993, s. 45; Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık Ve Büyüme (1820-1913)**, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları., İstanbul 1994, 2. Baskı s. 11/15; Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Yayınları., Ankara 1970, s. 229.

⁹⁵ Ali Akyıldız, **Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss.306-388.

⁹⁶ Dönemin en güçlü aktörü durumundaki İttihat ve Terakki Fırkası Tasvir-i Efkar ve Tercüman-ı Hakikat gibi bağımsız görünen gazeteler tarafından bile desteklenmiştir. Salih Seyhan, “II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basını ve İçeriklerinden Seçilmiş Örnekler”, **Turkish Studies**, V.8/3, W.2013, ss.494-516.

Karagöz, 1918, s. 1061

Afacan__ *Baba, bu nasıl şey? Ne güzel. Kağıt koyuyorsun, altın oluyor. Aman benim biriktirdiğim paraları da buraya koyalım!*

Karagöz__ *Oh babam!.. Kayme koy altın al! Ne güzel tezgah! Aman Hacivat, gayret! Dört senede koyduğumuz paraları altın olarak alacağız.*⁹⁷

İstikraz-ı Dahili 18. yüzyıldan itibaren iç borçlanma, devletin sık sık başvurduğu bir yöntemdir.⁹⁸

Birinci Dünya Savaşı'na ancak Almanya'dan aldığı borçla girebilen Osmanlı Devleti, başı iyice sıkışınca kağıt para basmış ama tutturamamıştı. Sonunda 1918'de dahili istikraz ile işi çözmeye kalkıştı. Makinenin üzerinde "İstikraz-ı Dahili" yazıyor.⁹⁹

⁹⁷ a.g.e., 2003, s. 107.

⁹⁸ **İstikraz-ı Dahili-i Mecburi Kanunu Layikasıyla Esbâb-ı Mücibe Mazbatası**, Matbaa-i Emire, 1328, İstanbul.

⁹⁹ Orhan Koloğlu, **Türkiye Karikatür Tarihi**, Bileşim Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 164.

Karagöz, 1918, s. 28

Hacivat-- Karagözüm, bu ne hazine! Bu ne servet! Ne büyü keramet!

Yumurtalardan altınlar çıkıyor.

Karagöz- Nihayet altın yumurta yumurtlayan tavuğu buldum!

Kağıt para yediriyorum... Altınlar yumurtluyor.¹⁰⁰

Yine aynı şekilde iç borçlanmayı piyasaya bol bol karşılıksız kağıt para sürerek gerçekleştirmeye çalışan Osmanlı maliye nezaretinin bu uygulaması eleştiriliyor.¹⁰¹ Mal ve hizmet arzının düşmesi, kâğıt paranın bollaşması kıtlığın artmasına neden olmuştur. Piyasada karşılığı olmayan kaimenin dolaşması “istikraz-ı dahili” (iç borçlanma) kavramını gündeme getirmiştir. Bu karikatürde ekonomi, “kaime yiyip altın yumurtlatan tavuk” olarak gösterilerek “İstikraz-ı Dahili” alaya alınmıştır.

Tavuğun üzerinde “İstikraz-ı Dahili!” yazıyor.¹⁰²

¹⁰⁰ a.g.e., 2003, s. 103.

¹⁰¹ Bkz Ali Akıldız: **Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum**, ss. 306 vd.

¹⁰² Koloğlu, a.g.e., s.164.

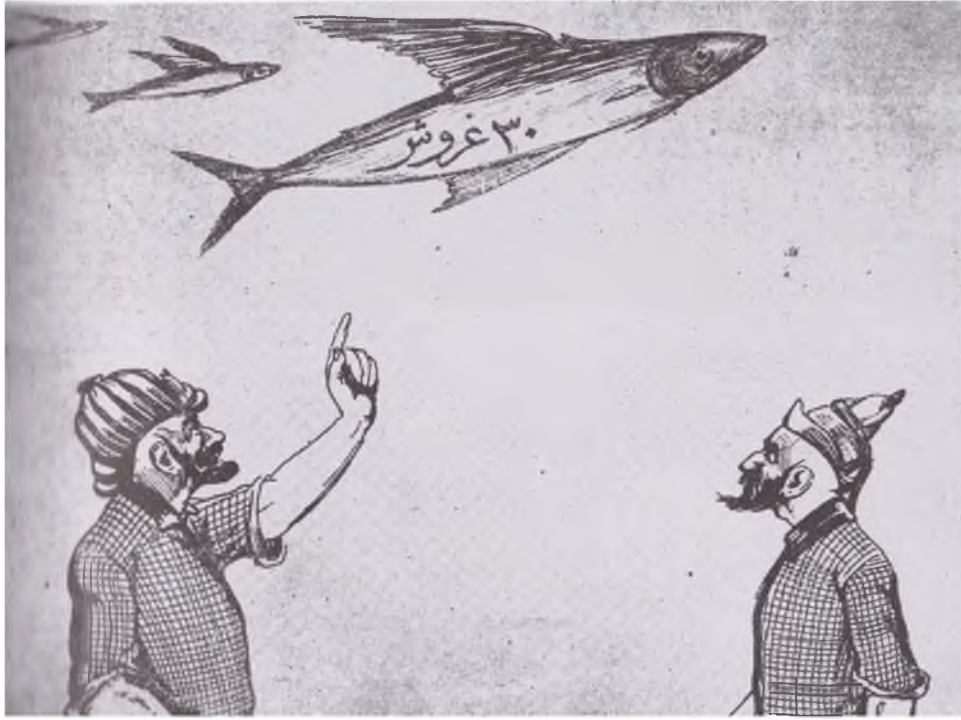
Hayal-i Cedid, 1910, s. 49

Sayd-ı İktisadi (Av ekonomisi).¹⁰³

Sayd-ı İktisadi terimiyle, o dönemde hazineye gelir elde etmek için akla gelebilecek her türlü yolun denenmeye çalışıldığı anlatılmaktadır. Meclis-i Mebusan'ın Zabıt Ceridelerine 1910 yılında kaydedilmiş olan bu konuşmalarda bu konudaki tartışmaların izleri görülebilmektedir.¹⁰⁴

¹⁰³ a.g.e., 2003, s. 53.

¹⁰⁴ **M.M.Z.C. Devre I**, İctima Senesi: 2, Cilt: 5, (1 Mayıs 1326 Cumartesi), Seksendokuzuncu İnikad, s. 167. vd Maliye Nezareti Bütçesi görüşmeleri Esnasında ekonominin durumu hakkında yoğun tartışmalar yaşandığı anlaşılıyor. Aynı konuda yine **M.M.Z.C. Devre I**, İctima Senesi: 2, Cilt: 5, (3 Mayıs 1326 Pazartesi) Doksanıncı İnikad, s. 209-235.

Anonim, **Karagöz**, 1917, s. 1012

Hacivat__ Aman Karagözüm nedir bunlar, zeplin mi?

Karagöz__ Yoo... Uç baba torik diye diye torik olmadan, yirmi paralık çingene palamudu bile bak nerelere kadar uçurdular¹⁰⁵.

Burada yüksek enflasyonun eleştirildiği görülmektedir. Savaş yıllarının kıtlığı ve karaborsacılığı beraberinde getirince halkın alım gücü düşmüş, eskiden çok ucuza bulunabilen en kolay ulaşılabilen gıda maddeleri hatta üç yanı denizle çevrili olan İstanbul'da palamut balığı bile pahalılıktan yanına yaklaşılmaz hale gelmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ a.g.e., 2003, s. 101.

¹⁰⁶ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, T.T.K Yayınları, Ankara, 1994.

Cemil Cem, **Cem**, 1911, s. 25

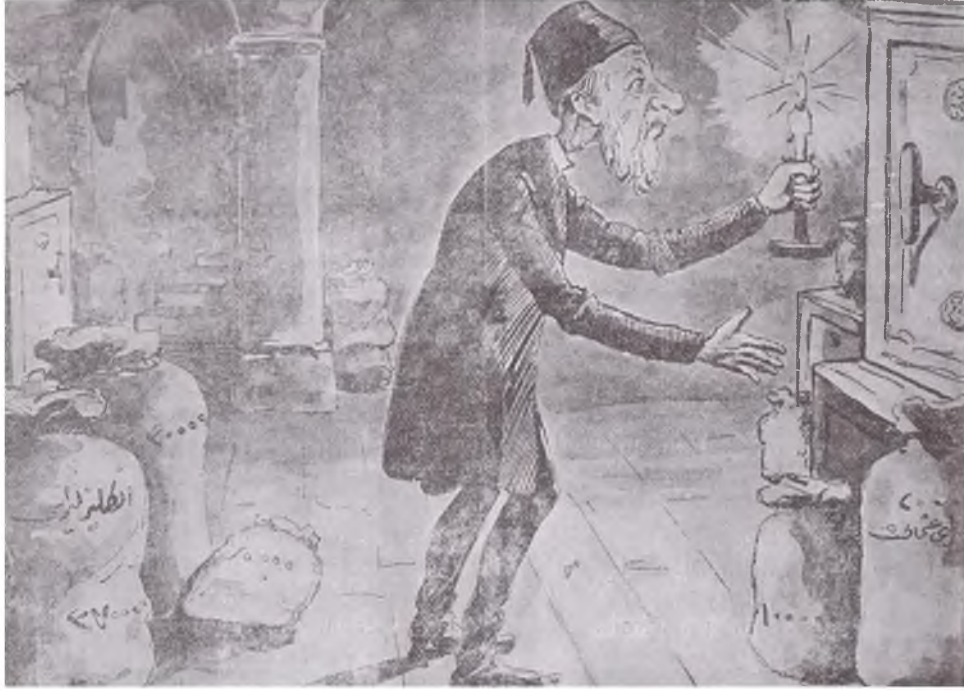
*Ey, savuşmuş.*¹⁰⁷

Bu karikatür yine bir kara mizah örneği olarak karşımızda. Burada, kaçtığı düşünülen kişi Maliye Nazırı Cavid Bey'dir. Darphanede para basılabilmesi için yeterli gümüş ve altın olmadığından darphane çalışanı körük kazan, keski ve kullandığı nesi varsa bırakıp kaçması gösteriliyor.

Ekonomideki kötü gidiş 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı sonrası giderek artmış ve bilindiği gibi 1881'de Duyun-u Umumiye idaresi kurulmuştur. Duyun-u Umumiye'nin Devlet Osmanlı gelirlerinin bir kısmına el koymasıyla hazine kendi

¹⁰⁷ a.g.e.,2003, s.69.

kendini çeviremez hale gelmiş, her yıl bir sonraki senenin bütçesinden borç alınarak devlet bütçesi oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁰⁸

*Varidat (gelir) kesildi. Acaba bu paralar yetişebilecek mi?*¹⁰⁹

1908 Yılı içerisinde yeni kurulan hükûmetin devraldığı malî mirası hicveden bir karikatür. Devlet hazinesinde toplanan kısıtlı miktardaki parayla İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin yeni hükümeti yetinmek zorundadır.

¹⁰⁸ Erdoğan Keskinliç, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Bütçeleri Üzerine Bir İnceleme", **OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)** yıl:2003, Sayı: 14, ss. 319-345,

¹⁰⁹ Anonim, **Kalem**, 1908, s. 19.

Sedat Nuri, **Kalem**, 1910, s. 97

Fransa__ *Arsız çocuk benden para alırsın, gidip başkalarına verirsın.*¹¹⁰

Maliye Nazırı Cavit Bey, aldığı borçla eski borçları kapatmaya çalışınca.¹¹¹

Borç sarmalı ve borçlardan ancak birbiriyle değiş tokuş ederek kapatmaya çalışan Osmanlı Devleti, Fransız Devrimi'nin simgesi Marianne'den azar işiten bir çocuk olarak gösterilen Cavid Bey karikatürü ile hicvediliyor.

¹¹⁰ **a.g.e.**, 1910, s. 97.

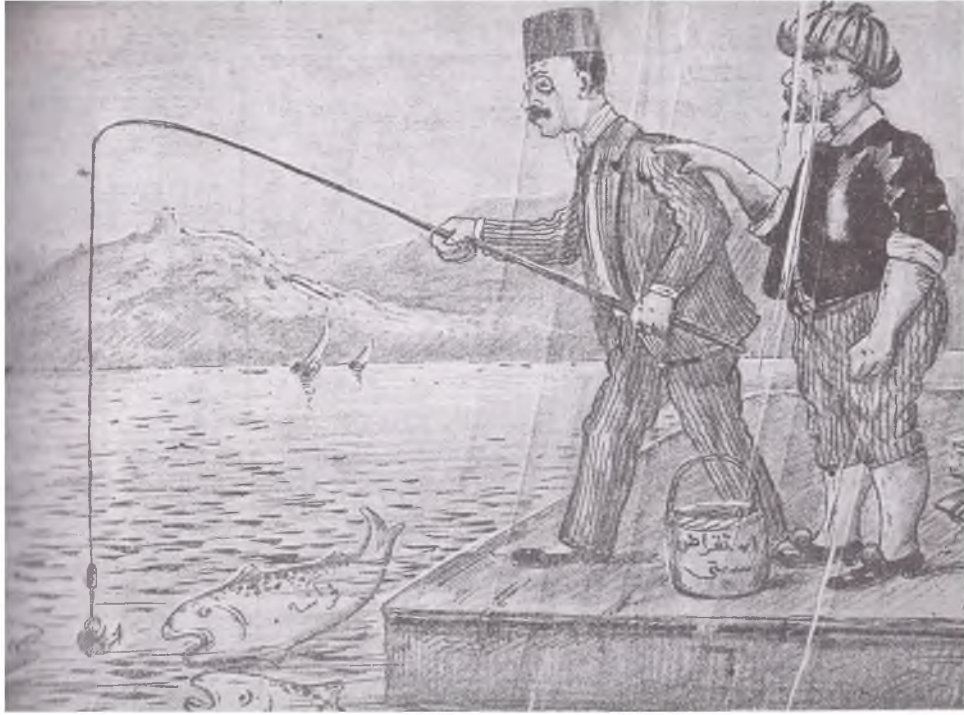
¹¹¹ Orhan Koloğlu, **Türkiye Karikatür Tarihi**, Bileşim Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 162.

İngiliz__ *Yavrum, ben para vermek istiyorum ama teyzen razı olmuyor.*¹¹²

Dış kaynaklı bu karikatürde zengin Avrupa'nın borç isteyen Osmanlı Devleti'ne seslenişi anlatılıyor. Kalem Dergisi bu tür yabancı kaynaklı karikatürleri dış basından alarak yerli karikatürlerle birlikte yayınlıyordu.

¹¹²a.g.e., 1910, s. 97.

Karagöz, 1910, s. 244

İstikraz Sahilinde:

— A babam. O yemi yiyorlar. Değiştir. Her balık her yeme gelmez.¹¹³

Balığın üzerinde "Fransa", Kovanın üzerinde de "İstikraz" yazıyor.

Karagöz burada Maliye Nazırı Cavid Bey'e sesleniyor. Dış borçlanma için yapılan müzakerelerde Fransa ve diğer Avrupa devletlerine verilen sözlerin o devletler nazarında artık hiçbir değer taşımadığı anlatılmaya çalışılıyor.

Borçlanma ile ilgili çok sayıda karikatür bulunmaktadır. Aşağıdaki karikatürde borçlanma ile elde edilen paranın dağıtılması anlatılıyor. Yabancı devletler alacaklarını tahsil etmek için sıralanmışlardır. Borçlanma devlet için tehlikeli ve sonuçları yıkıcı bir silah gibi iken, silahın doldurulduğu barut (yani para) aslında kendisinden çok hedeftekilerin işine yaramaktadır.

¹¹³ a.g.e., 2003, s. 59.

Anonim, **Karagöz**, 1913, s. 567

Hacivat__ Aman Karagöz, bak nasıl topa karşı herkes göğsünü açıyor?

Karagöz__ Ona istikraz topu derler, gülle yerine para atar. Öyle topa benim de canım kurban olsun.¹¹⁴

¹¹⁴a.g.e., 2003, s. 78.

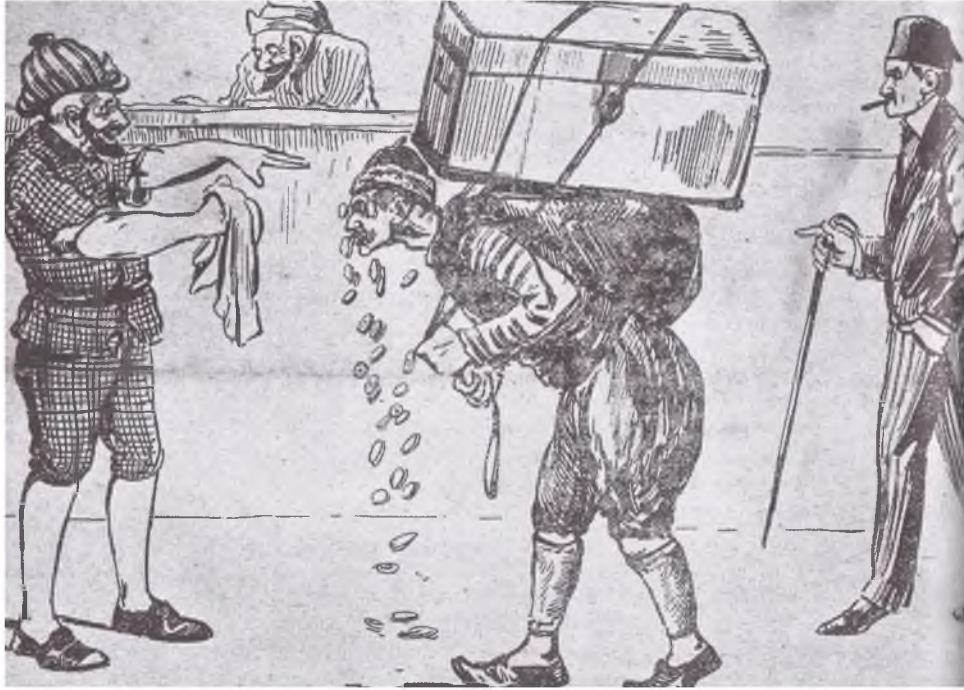
Karagöz, 1910, s. 237

Fransa__Ayol... "İsteyenin bir yüzü, vermeyenin iki yüzü kara" derler.

Sen vermediğin ile kal. Daha bende neler var. Elimi sallasam ellisi, başımı sallasam tellisi. Hele bu menba dururken ben namerde muhtaç mı olurum.¹¹⁵

Fransa'nın çeşmesinden akan suyla üzerinde 11.000.000 lira yazılı damacana doluyor. İngiltere ve Almanya yazılı damacanalarda ise rakam yok fakat Karagöz'ün doldurduğu kendi damacanasından "Masarif-i Memleket, Varidat-i Atiye-i Devlet Sayı ve Gayret-i Millet" yazıyor. Çuval karikatürlerde özellikle Osmanlı ekonomisinin parasallaştığı dönemlerde borç arama simgelerinden biri olarak kullanılmıştır. Çuval, bir hırsızın çuvalına gönderme yaparak, hak edilmemiş bir kazancı da simgeler.

¹¹⁵a.g.e., 2003, s. 65.

Anonim, **Karagöz**, 1918, s. 1069

Karagöz__ *Aman Hacivat! Herifin terine bak! Yüzünden altın akıyor. Dur babalık terini sileyim!*

Hacivat__ *Arkasındaki sandıkta istikraz-ı dahili senetleri yüklü¹¹⁶.*

Osmanlı Devleti'nin savaş yıllarında giderek artan bir şekilde iç borçlanmaya yönelmesi ile iç borç yükünün taşınamayacak derecede artmış olmasını hicveden bu karikatürün birçok benzeri bulunmaktadır.

¹¹⁶Hamal olarak görülen kişi II. Wilhelm'dir. Savaşın bütün ağırlığı sırtında olmasına rağmen hala zenginliğini kaybetmemiştir. N. Coşar, **a.g.e.**, 2003, s. 102.

Anonim, **Karagöz**, 1918, s. 1065

Hacivat__ Ne oo! Karagöz. Mersin balığından havyar mı alıyorsun?

Karagöz__ Balığı yardım. İçinden altınlar dökülüyor!.. Mutlaka deste deste kağıt para yutmuş olacak¹¹⁷.

Savaşın son yılında iflas eden bütçeyi düzene koymak amacıyla karşılığı olmadan piyasaya sürülen kağıt para hicvediliyor.

¹¹⁷ a.g.e., 2003, s. 104.

Kalem, 1911, s.127

*Alnımın teri ile.*¹¹⁸

(Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa)

¹¹⁸**a.g.e.**, 1911, s. 127.

4.3. Avrupa'nın Osmanlı Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

Halit Naci, *Karagöz*, 1910, s. 219

— *Buyrun Karagöz Bey Efendi.. Bu çifti al. Vakı-a kullanılmış ama su geçmez. Malum ya! Çoktanberi de ahz ve i'ta (alışveriş)edemedikdi.*

— *Ben böyle kullanılmış eşya almazdım ama ne yapayım ki ayaklarım çıplak.*

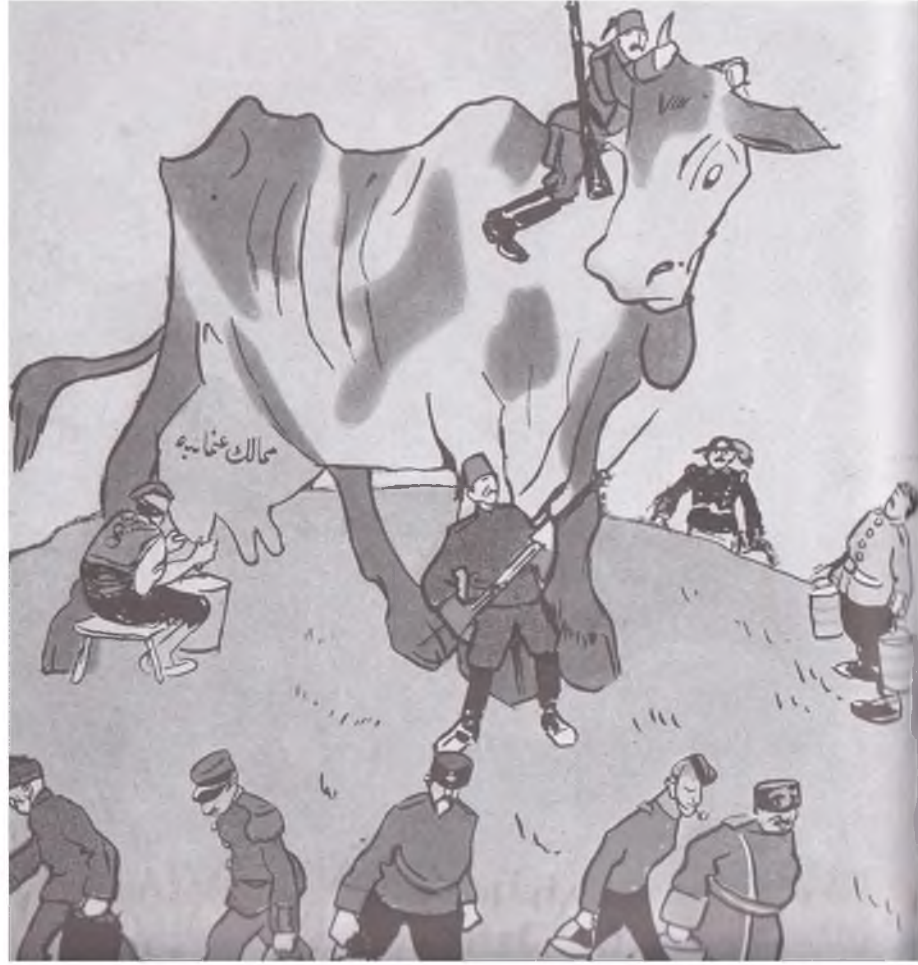
*Çivi batmasın diye alıyorum. İnşallah yakında iyi bir ustaya ısmarlarım.*¹¹⁹

Burada Karagöz Kayzer II.Wilhem ile konuşurken resmediliyor. Kayzer donanmasının kullanımdan kalkmış iki gemisini kullanması için Osmanlı Devleti'ne teklif ediyor. Karagöz çaresiz durumunu ayaklarının çıplak olmasıyla izah ediyor.

Gerçekten de İkinci Meşrutiyet döneminde iktidara gelen yeni hükümetler ordu ve donanmanın ne kadar ihmal edildiğini çok iyi bilmelerine rağmen, devlet bütçesi elvermediğinden yeni gemi alamamaktadır. Bu nedenle Osmanlı Donanma Cemiyeti¹²⁰ kurularak, halkın desteğiyle para toplanarak yeni gemi yapılmasına karar verilmiştir.

¹¹⁹ a.g.e., 2003, s. 64.

¹²⁰ Selahattin Özçelik, *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara, 2000.

Kalem, 1909, s. 45

*Para ile değil sıra ile bırakın biraz da sahibi sağışın.*¹²¹

Burada kapitülasyonlarla ülkeyi sömüren yabancı devletlerin yerine, Osmanlı memleketlerinden elde edilen gelirin kendi halkınca toplanıp değerlendirilmesi konusuna vurgu yapılıyor.

¹²¹**a.g.e.**, 2003, s. 46.

Cemil Cem, **Cem**, 1910, s.1

*Osmanlılıkla en az münasebeti olan bir müessese: (Bank-ı Osmanî-i Şahane).*¹²²

Adı Osmanlı Bankası olmasına rağmen bir çok yabancı devletin ortak olduğu ve para basma yetkisinin bile egemenlik hakları çığnenerek kendisine verilen bu banka, 1856 yılında İngilizler tarafından kuruldu. 1863 yılında Fransızlarla ortak oldu. Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürse de 1990'ların sonuna doğru faaliyetine son vermiştir.¹²³

¹²² a.g.e., 2003, s.73.

¹²³ Bkz. Ethem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, Osmanlı Bankası Yay., İstanbul, 1999.

Phatrakos, **Kalem**, 1910, s. 92

Almanya__Benden al!

İngiltere__ Bende daha iyisi var.

*Nazır__ Bana değil millete müracaat edin.*¹²⁴

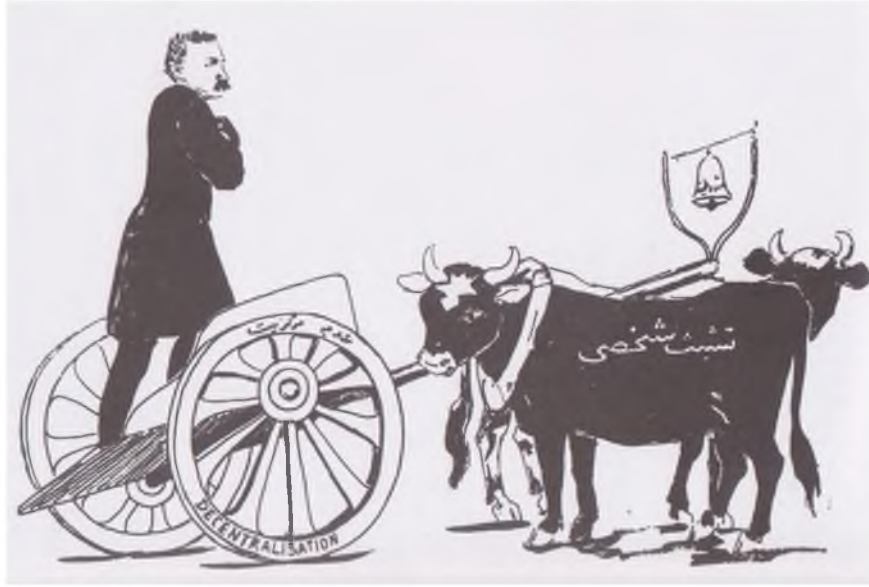
Cavid Bey, borç arama bunalımında.¹²⁵

Yine bu karikatürde de Osmanlı Devleti'nin donanmayı güçlendirmek için almak istediği gemiler için uygun teklif arayışı anlatılıyor.

¹²⁴ **a.g.e.**, 1910, s. 92.

¹²⁵ Orhan Koloğlu, **Türkiye Karikatür Tarihi**, Bileşim Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 162.

4.4. Buhrandan Çıkış Yolları Arayanlar

Kalem, 25 Eylül 1908

Prens Sabahattin Tekerlek: "Adem-i Merkeziyet (Bireysel girişim)".

Öküz: "Teşebbüs-ü Şahsi (Özel girişim)". **Çan**: "Meşrutiyet".

Prens Sabahattin, 13 Şubat 1879 tarihinde İstanbul'da doğmuş, Türk siyasetçi ve düşünürdür. Adem-i Merkeziyetçilik ismini verdiği siyasi düşünceyi savunmuş, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, İttihat ve Terakki'ye yönelen muhalefetin düşünsel önderidir.¹²⁶

Burada Prens Sabahattin'in¹²⁷ Adem-i Merkeziyet fikirlerinin uygulaya geçirilmesinin hayal derecesinde uzak olduğu; çünkü ekonomik hayattaki gelişmenin hangi yolla yapılacağı konusundaki tartışmaların çözüm bulmaktan uzak olduğu, sonu gelmeyen söz düelloları yüzünden işin içinden çıkılmaz hale geldiği anlatılmaya çalışılıyor. Kendi içinde bile çelişen fikirleri ifade etmek için karikatüristin kullandığı çizgiler her şeyi anlatıyor.

¹²⁶ Mustafa Ergün, "Prens Sabahattin Bey'in Eğitim Üzerine Düşünceleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Kuramsal Eğitimbilim Dergisi**, s.1, (2), 1-9, 2008, s.2-3.

¹²⁷ Bkz. Bayram Bayraktar, "Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür, Prens Sabahattin Bey", Ankara Üniversitesi D.T.C.F, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 18, Sayı 29, Ankara, 1996, s. 51 v.d.,

Sedat Nuri, **Kalem**, 1909, s.92

İstikraz münasebetile: Gezdim diyar-ı gurbeti geldim huzuruna

"Biçare ben, felekzede ben, baht-ı kara ben".¹²⁸

Maliye Nazırı Cavit Bey, başlıca Avrupa ülkelerini para bulmak için boşu boşuna dolaştıktan sonra eli boş dönünce.¹²⁹

Aşağıdaki karikatürlerde de kendi içinde çelişen çözüm arayışları hicvedilmektedir.

¹²⁸ **a.g.e.**, 1909, s. 92.

¹²⁹ Orhan Koloğlu, **Türkiye Karikatür Tarihi**, Bileşim Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 161.

Anonim, **Boşboğaz ile Güllabi**, 1908, s. 20

*Böyle birimiz Garb'a (Batı) diğërimiz Şark'a (Doğ'u) kürek çeker isek bulunduğumuz noktadan ilerlemek mümkün olamaz.*¹³⁰

Cemil Cem, **Cem**, 1911, s. 27

*Her yiğidin bir yoğurt yiğışı var.*¹³¹

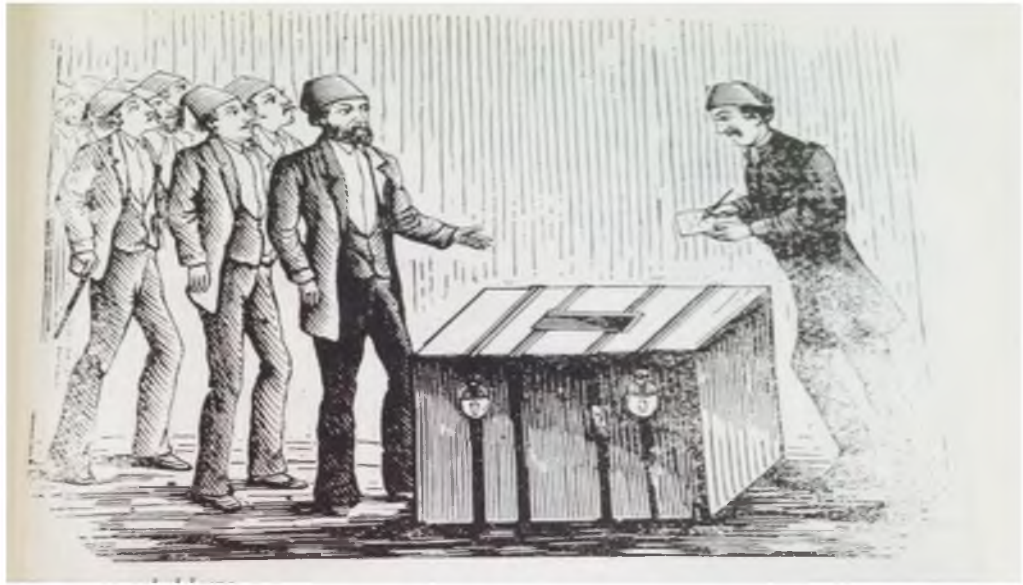
¹³⁰ a.g.e., 2003, s. 60.

¹³¹ a.g.e., 2003, s. 82.

BEŞİNCİ BÖLÜM: İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NİN OSMANLI KURUMLARI VE HALKIN BU KURUMLARLA İLİŞKİLERİNİ KONU ALAN KARİKATÜRLERİNDEN ÖRNEKLER

5.1. Meclis ve Heyet-i Vükelâ

Meclis-i Mebusan ve Ayân I. Meşrutiyetle birlikte Osmanlı siyasi hayatına girmiş iki kurum olarak daha 1876'da karikatürlerde eleştirilmeye başlanmıştı.

Hayal, 15.01.1876, Sayı 313, s.4.

Seçim zorlukları:

-Mehmet'i yazsam 2.5 yaşında. Ahmet'i yazsam mülkü yok. Kostaki'yi yazsam Yunanlı; Kirkor'u yazsam İstanbul'a geleli on bir ay oldu. Kendimi yazarım, işte bu kadar.

1878 Birinci Meşrutiyet seçimlerinde İstanbul'da yaşayanların oy kullanabilmesi için, en az iki yıldır şehirde oturmaları, mülk sahibi ve Osmanlı uyruğuna bağlı olmaları gibi şartlar da aranırdı.¹³²

Anayasalı bir dönemin başladığı I. Meşrutiyet dönemi çok kısa sürse de etkileri, II. Meşrutiyet'in ilânını hazırlayan fikirlerin temellendiği, aydın zümrenin içinde

¹³²Çeviker, a.g.e, s.95.

yeşermeye devam etmiştir. Bu sebeple I. Meşrutiyet döneminin bu çok değerli karikatürlerinden birkaç örnek vermek istiyoruz.

Çaylak, 23 Aralık 1876.

Aslında daha çok var da rahatsız olmayasın diye, şimdilik bu kadarını getirdim.

Karikatürdeki kadın Kanun-i Esasi'yi temsil etmektedir ve kapının üzerinde Adalet Kapısı yazmaktadır. Çaylak'ın getirdiği kovadan dökülenler ise yeni dönemi bekleyen sorunlar listesidir: İltimas, Haksızlık, Borçlanmalar, Rüşvet, Ehliyetsizlik, Müdahale, Tramvay, Demir Köprü (Galata Köprüsü).¹³³

¹³³ Mustafa Azizoğlu, **Karikatürlerle İstibdat ve İlk Anayasa**, Newsweek, 2010, s. 14.

Hayal, 25.01.1877, Sayı 312, s. 4.

-Bak, ey oğul! Gözünüzü açın, yoksa kötü yazarım ha!

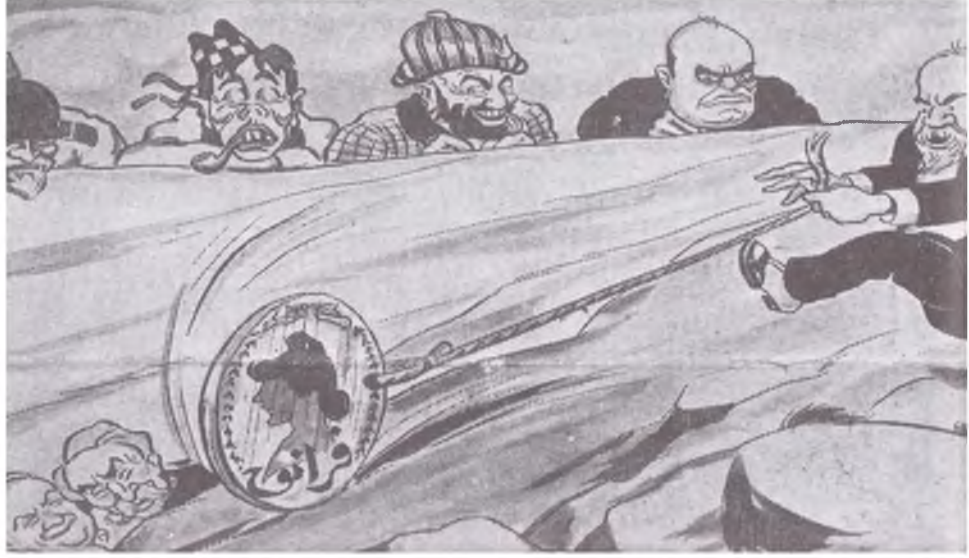
Milletvekili olabilmek için, Kanun-i Esasi'nin 68. Maddesi gereğince iflas etmemiş, hüküm giymemiş olmak da gerekiyordu.¹³⁴

*Devr-i İstibdat'ta Meclisi Vukela.*¹³⁵

¹³⁴ Çeviker, a.g.e., s.97.

¹³⁵ a.g.e., 1908, s. 4.

Karagöz, s. 1918

Fransa'nın parası mı politikası mı?

Karagöz__ Azizim Puankare, bu (Frank) şimdiye kadar dört başvekilin başını yedi, korkarım seni de uçuruma sürükleyecek, bana kalırsa kabahat parada değil, sizin dahili politikanızda, içi bozuk milletin parası da zayıftır. Şu idarenizi bir düzeltirseniz fena olmaz bakın bir kere etrafınıza, dostlarınız akıbetinizi nasıl bekliyor.¹³⁶

¹³⁶ a.g.e., 2003, s. 108.

باق سکا ! آفیون قوطوسنی اونوتدک ! آل بڈکہ حلقه نأثیر ایبرده یه او بودر

Baksana, afyon kutusunu unuttun ! Al belki halka tesir eder de yine uyutur.¹³⁷

Bohçasını toplayıp giden yaşlı adam Abdülaziz'i simgelemekte ve üstündeki levhada İstibdat (despotizm) yazmaktadır. Yaşlı adama afyon kutusunu veren kadın ise Kanun-i Esasi'yi temsil eder ve üstünde "Meşruti yönetim" yazmaktadır.¹³⁸

¹³⁷ Çaylak, 23 Aralık 1876.

¹³⁸ a.g.e., 2010, s.14.

Hayal, 25.01.1877, Sayı 317, s. 4.

-Kokana! Fistanın yanıyor, fistanın!

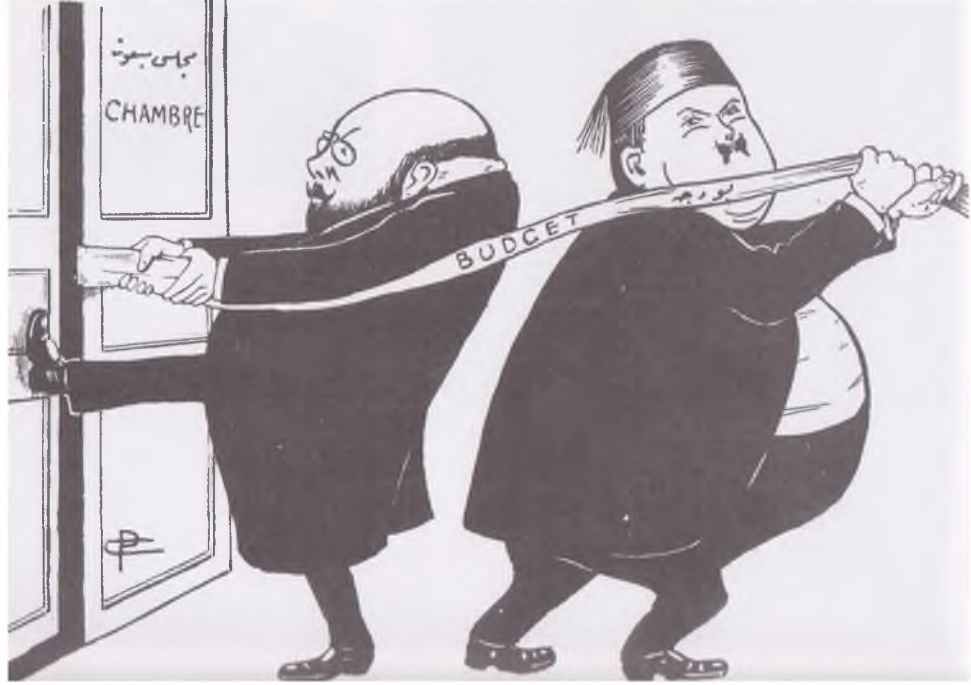
Osmanlı, Avrupa ve Rusya üçlüsü.

Bu karikatürün yayınlandığı gün, peşi sıra ayaklanan Osmanlı Balkan unsurlarının haklarının yeniden düzenlenmesini ele alan Tersane Konferansı başlamıştır. Aynı gün Kanun-i Esasi ilan edilerek, konferansın işlevi de ortadan kaldırılmak istenmiştir. Anayasayla bütün Osmanlı ülkesinin eşit olarak yönetileceği saptanmıştır.¹³⁹

II. Abdülhamit Dönemi sansürleriyle azalarak neredeyse bitme noktasına gelen siyasî karikatürler II. Meşrutiyetle birlikte ortaya çıkan özgürlük rüzgarıyla ard arda

¹³⁹ Çeviker, a.g.e., s.114.

yayımlanmaya başlanır. 1912 yılında II. Meşrutiyet'in gerçek yapısını yansıtan Meclis-i Mebu'san ve Âyân seçimleri¹⁴⁰ basında oldukça büyük bir yer bulur.

— Nafile çalışıyorsunuz, kapı kapandı, yarısı sıkıştı.¹⁴¹

Meclis-i Mebusan Reisi Halil (Menteşe) Bey¹⁴² bütçeyi meclisten çıkarmaya çalışıyor. 1911 yılı bütçe tartışmaları çok hararetli geçmiş ve denk bütçe sağlanamadığı gibi, gelecek yılların bütçesinden bu yıla aktarma yapılmak zorunda kalınmıştır. Yani hükümet, henüz olmayan ve gelecekte de olacağı kuşkulu bir paranın bütçe hesabını yapıyordu.¹⁴³

¹⁴⁰ Fevzi Demir, "İzmir Sancağı'nda 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, I/1(İzmir-1991), ss.155-183.

¹⁴¹ **Kalem**, 1911, s. 129.

¹⁴² Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Hariciye Nazırı ve Meclis-i Mebusan başkanı olarak, Cumhuriyet döneminde IV. ve V. dönem bağımsız İzmir milletvekili olarak görev yapmış bir siyasetçidir. İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelenleri arasında yer almıştır. Öyle ki Enver- Talat-Cemal Paşa üçlü yönetiminin "dördüncü elemanı" veya "yarı zamanlı üyesi" olarak adı anılır. İsmail Arar, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s.1-9.

¹⁴³ **M.M.Z.C**; İnikat 90, 20 Nisan 1327(1911), C. 2, s. 160 vd.; **M.M.Z.C**, İnikat 102, 7 Mayıs 1327(1911), C. 1, s. 688 vd.

— *Balıkçıdan aldım, bakkal da verdi fakat kasap efendi borcu temizlemeden ciğer bile vermem diyor.*

— *Mebus olduğunu söylemedin mi?*¹⁴⁴

II. Meşrutiyet Döneminde Mebusların maddi durumlarını ve itibarlarını hicveden bu karikatür, devletin içine düştüğü mali sıkıntı ve hayat pahalılığını da gözler önüne seriyor.

¹⁴⁴ **Kalem**, 1909, s. 48.

Devre-i ictimaiyenin hitamı (Meclis-i Mebusan'da çalışma döneminin sonu):

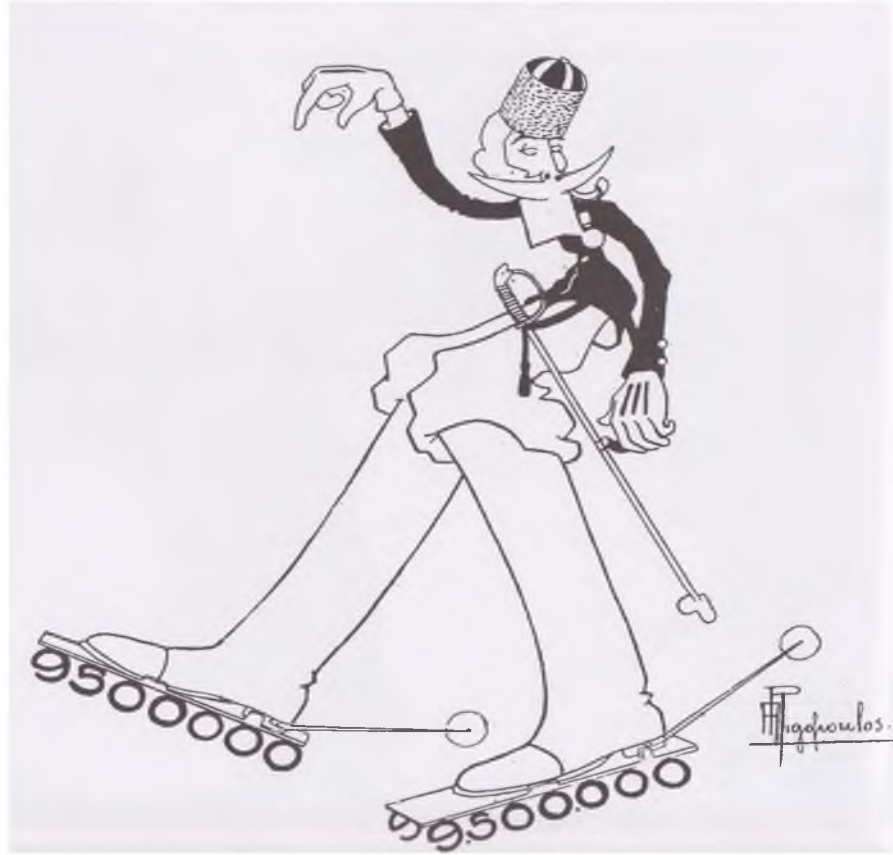
— *Biz yedik Allah artırsın.*¹⁴⁵

Yine bir Osmanlı mebusunu bu kez de kılık kıyafeti ve dolu çıkınlarıyla gösteren bu karikatürde, Mebusların halkın genel ekonomik durumuna ne kadar yabancı oldukları ifade edilmiş.

¹⁴⁵ **Kalem.**, 1909, s. 50.

5.2. Ordu

Cem, 1911, s. 20

*Meşiyet-i askeri (Askeri yürüyüş).*¹⁴⁶

Mahmut Şevket Paşa'nın silah şirketleriyle olan ilişkilerinin ve bunlardan elde ettiği büyük servetin¹⁴⁷ hicvedildiği bir karikatür. Mahmut Şevket Paşa, 1913'te öldürüldüğünde Osmanlı basınında kendisi ile ilgili bir tartışma yeniden ortaya çıkmıştır.¹⁴⁸

Aşağıdaki karikatür de devir değişse de zorbalık ve baskıların asla değişmediğini gösteren önemli bir değerlendirme sunuyor. 1919 yılında yani Mütareke döneminde çizilen bu karikatür, her dönemde devlet yetkileriyle donatılmış askerî sınıfların kendi çıkarlarını korumak için halka zulüm ve baskı yaptıklarını anlatıyor.

¹⁴⁶ a.g.e., 2003, s.74.

¹⁴⁷ Mehmet Beşirli; "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Krupp Firması ve Rakipleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, s. 169-203.

¹⁴⁸ Togay Seçkin Birbudak; "Osmanlı Basınında Mahmut Şevket Paşa Suikastı", *Bilgi*, Bahar 2013, Sayı 65, s. 69-94.

Sedat Simavi, **Diken**, 1919, s. 7

(I) Yeniçeriler devrinde:

— Vir akçeyi ağa öyle dedi.

(II) Devr-i sabıkta:

— Çıkar paranı zabıta nazırı öyle emretti.

(III) İttihatçılar zamanında:

— Muhalifsin ver paranı, kurtar canını.

(IV) Kantariye, milli mahsulat:

— Şimdi...

Tarih tekerrürden ibarettir.¹⁴⁹

¹⁴⁹ a.g.e., 2003, s. 105.

5.3. Belediye İle İlgili Sorunlar

Kırım savaşından sonra Avrupa ile ilişkiler arttığı ve devlet daireleri teşkilat ve işlemleri batılı medeni ülkelere benzetilmeye uğraşıldığı bir sırada münhasıran İstanbul'da belediye işleriyle meşgul olmak üzere ayrıca bir daire kurulmasına gerek görülmüştür.⁸ Bu amaçla 27 Ramazan 1271 (13 Haziran 1855) tarihli Meclis-i Âli-i Tanzimat kararıyla İhtisap Nezareti kaldırılıp yerine İstanbul'da Şehremâneti namıyla yeni bir memuriyet ile bu memuriyete şehremîni namıyla atanacak kişiye bağlı bir şehir meclisi kurulmuştur. Şehir meclisi, Dersaâdet'in (İstanbul'un) halkı ve muteber esnafı arasından seçilen kişilerden oluşmuştur.¹⁵⁰

Şehrin temizlik, aydınlatma, gıda maddeleri tedariki, esnaflığın düzenlenmesi ve narh gibi hizmetlerini yürütmekle görevli olan İstanbul Şehremâneti, gördüğü işe göre Maliye, Umûr-ı Nafia Nezaretleri ve Zaptiye Müşirliği ile uyum içerisinde çalışacaktı. Şehremâneti, Dersaâdette (İstanbul'da) tahsil olunacak vergi ve resimleri tahsil edip Maliye hazinesine teslimle görevli kılınmıştır. Kaldırımların inşa ve tamiri Maliye Hazinesince üstlenilmiştir. Şehremânetinin kurulmasından önce kaldırım işleri mimarbaşlıların, tanzifat (temizlik) işleri zabıta memurlarının görevleri arasında idi.¹⁵¹

Şehremânetinin kurulmasını müteakip 1857 yılında İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'nin Boğaziçi ve Adalar ile beraber 14 belediye dairesine ayrılması tasarlanmıştır. Ancak belediye dairelerinin tamamı hemen kurulmamış, Şehremanetinin temel hizmeti bir süre sadece, gayrimüslim tebaa ile yabancıların yoğun yaşadığı İstanbul'un en mutenâ semtlerinden Galata ve Beyoğlu'ndan oluşan Altıncı Daireye hasredilmiştir. Bu suretle ilk belediye kurallarının örnek olarak önce burada uygulanması ve faydası görüldükten sonra diğer dairelere de yaygınlaştırılması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine İstanbul'da Altıncı Belediye Dairesine mahsus olmak üzere 11 Cumâde'l-ula 1274 (28 Aralık 1857) tarihli Altıncı Daire-i Belediye Nizamnamesi yayımlanmış ve Galata - Beyoğlu bölgesinde görev yapacak bu belediye dairesi fiilen kurulmuştur. Kurulan dairenin görevi; o yerde bulunan mahalle sokaklarının düzenlenmesi yani kaldırım, suyolu ve lağımların tesviyesi ve iyi durumda bulundurulması, temizlenmesi ve aydınlatılması ve bunlar için gerekli harcamaların yapılmasıyla karşılığında tahsis olunacak gelirleri tarh

¹⁵⁰ Erdoğan Öner, **İstanbul, Şehremaneti'nin (Belediye) Kuruluşu ve 1917 Bütçesi**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Kurulu Yayınları Ankara, 2008, ss. 10-15.

¹⁵¹ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, Cilt 3, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını No.21, İstanbul, 1999, ss. 1308-1310.

ve tahsil etmek olarak tesbit edilmiştir. Örnek daire olarak kurulan Altıncı Daire, İstanbul'da kurulan belediye daireleri arasında en faal ve başarılı olanı olmuştur. Altıncı Dairedeki 10 yıllık bir uygulamadan sonra, İstanbul'un 14 belediye dairesine ayrılmasına ilişkin 18 Cumâde'lâhir 1285 (6 Ekim 1868) tarihli Dersaâdet İdare-i Belediye Nizamnamesi yürürlüğe konularak İstanbul'un diğer yerlerinde de belediye dairelerinin kurulmasına başlanmıştır. Ancak kurulan belediye dairelerinin bir kısmı gelir yetersizliği nedeniyle yaşayamamış ve sadece Beyoğlu, Adalar, Tarabya, Yeniköy ve Beykoz belediye daireleri devam edebilmiştir.¹⁵²

1293/1876 anayasası (md.112) ile belediye işlerinin İstanbul'da ve vilayetlerde seçimle kurulacak belediye meclisleri vasıtasıyla idare olunacağı ve bunların kuruluş ve görevlerinin kanunla tayin olunacağı hükme bağlanmıştır. Üç ay gibi çok kısa bir süre görev yapan ve Heyet-i Mebûsan ile Heyet-i Âyan'dan oluşan ilk Meclis-i Umûmî, çıkardığı sınırlı sayıda kanun arasında 1293/1877 tarihli Dersaâdet Belediye Kanunu ile Vilayât Belediye Kanununuda kabul etmiştir. Dersaâdet Belediye Kanunu, daha önce yürürlükte bulunan 1285/1868 tarihli Dersaâdet İdare-i Belediye Nizamnamesi ile 1274/1857 tarihli Altıncı Daire-i Belediye Nizamnamesini de yürürlükten kaldırmış ve böylece Altıncı Daireye tanınmış olan özel yetki ve imkânlarla, son vermiştir.¹⁵³

23 Eylül 1293/5 Ekim 1877 tarihli Dersaâdet Belediye Kanunu ile İstanbul, Paris şehri gibi 20 belediye dairesine ayrılmıştır. İstanbul belediye başkanı olan şehremîni padişah tarafından tayin edilmekte ve yine padişahça atanan bir başkan ile altı üyeden oluşan bir Şehremâneti Meclisi bulunmaktadır. Şehremânetinde ayrıca muhasebecilik, mektupçuluk, hendesehane, su nezareti, vezne birimleri ile lüzumu kadar müfettiş ve çavuş mevcuttur.¹⁵⁴

Şehremânetinden yarı bağımsız olarak kurulan belediye daireleri ise; iki yıl için halk tarafından seçilen ve gayri muvazzaf 8- 12 üyeli bir meclis ve seçilen üyelerden devletçe atanan bir başkan ile muhasebe, başkatiplik, hendesehane, emlâk ve nüfus ve kontrat kalemi, veznedar birimleri ve lüzumu kadar müfettiş ve çavuştan oluşur.¹⁵⁵

Ancak bu kanunda öngörülen görevlerin bir kısmı İmparatorluk döneminin sonlarında dahi gereği gibi ifa edilememiş ve belediye daireleri ile organların kurulması

¹⁵² Öner, a.g.e., ss.11-12.

¹⁵³ Öner, a.g.e., s.13.

¹⁵⁴ Öner, a.g.e., s.13.

¹⁵⁵ Öner, a.g.e., s.13.

tam olarak gerçekleştirilememiştir. Emânet, 1306/1890 yılına kadar kendisine tevdi olunan vilayetle ilgili görevleri de ifa etmiş ve bu yıldan itibaren vilayete ilişkin görevlerin bir kısmı ile hesap ve vergi işleri Emânetten alınmıştır.¹⁵⁶

1293/1877 tarihli Kanunla getirilen bu yapı, 36 yıl sonra çıkarılan 17 Kanun-ı evvel 1328 (30 Aralık 1912) tarihli Dersaâdet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkındaki Muvakkat Kanuna kadar sürmüştür¹⁵⁷. 1877 tarihli kanunda değişiklik yapan bu kanunla Dersaâdet belediye daireleri kaldırılarak İstanbul belediyesi, İstanbul Şhremâneti adı altında tek bir belediye dairesi haline getirilmiştir. Bu belediye dairesi de, Adalar ve Makriköy (Bakırköy) dâhil olduğu halde devletçe atanan birer müdür idaresinde 9 idari şubeye ayrılmıştır. Böylece görev ve yetkilerin tamamı Emânet merkezine alınmış, Şhremininin başkanlığında her idari şube bölgesinden seçilen kişilerden oluşan bir Cemiyet-i Umumiyye-i Belediye kurulmuştur.¹⁵⁸

Şhremâneti, devletçe atanan şhremîni ve iki muavini ile bir müfettiş-i umumi ve heyet-i fenniye ve sıhhiye ve hesabiyye ve tahririyye ve umûr-ı hukukiyye müdürlerinden oluşur. Kanunla, İstanbul belediye zabıtası işlerinin de devlete bağlı polis teşkilatı tarafından yerine getirilmesi kabul edilmiştir. İstanbul belediye teşkilatı bu tarihten Cumhuriyet döneminde 1580 sayılı Belediye Kanununun uygulanmaya başlandığı 1930 yılına kadar bu şekilde 1877 ve 1912 tarihli kanunlar ile idare edilmiştir.¹⁵⁹

İkinci Meşrutiyet döneminde belediyelerin gelir kaynakları önemli ölçüde çoğaltılmış ve kuvvetlendirilmiştir. İstanbul dahil bütün belediyelerin öteden beri devam eden gelir yetersizliğine çare bulmak üzere 1915 yılında Rüsûm-ı Belediye Kanunu kabul edilmiştir. Kanunla 1328/1912 tarihli İstanbul Şhri Rüsûm-ı Belediye Kanun-ı Muvakkati ile 1330/1914 tarihli Vilayât Rüsûm-ı Belediye Kanun-ı Muvakkati kaldırılarak tüm belediyeler için ortak bir gelir mevzuatı yürürlüğe konulmuştur.¹⁶⁰

İstanbul'da modern belediye hizmetlerinin ve başlamasının kısa bir tarihçesini verdikten sonra, bu belediye hizmetlerinin ne ölçüde başarılı yürütüldüğünü yine karikatürlere başvurarak görmeye çalışalım.

¹⁵⁶ Öner, a.g.e, s.13-14.

¹⁵⁷ Ergin, a.g.e., Cilt 4, s. 1647-1648.

¹⁵⁸ Öner, a.g.e, s.13-14.

¹⁵⁹ Öner, a.g.e, s.14.

¹⁶⁰ Öner, a.g.e, s.20.

Aşağıdaki karikatürlerde II. Meşrutiyet döneminde İstanbul Belediyesinin çalışmalarının halkın gözünde nasıl görüldüğü çok güzel ifade edilmektedir. Yine o dönemde İstanbul sokaklarındaki temizlik hizmetlerinin yetersizliği Kalem ve Karagöz dergilerine sık sık konu olmaktadır.

Aşağıdaki karikatürler bunun en güzel örnekleridir:

Belediye Emirleri

1'inci madde

Dükkanlardan sokağa bir santimetre bile çıkıntı ihdası memnudur (yasaktır).

2'nci madde

Her dükkancı günde iki defa dükkanının önünü bol su ile yıkayacaktır.

3'üncü madde

Küfeciler mütemadiyen seyyar bir halde bulunup müşteriye bir şey satmak için yolun en tenha ve nispeten yaya geçişi az olan yerlerde duracaktır.

4'ncü madde

Dükkanların tenteleri kaldırımdan iki metre müртеfi olacaktır. (Ya dükkanlar bir buçuk metre olursa?).¹⁶¹

¹⁶¹ Kalem, 30 Eylül 1909, No. 55.

Belediye Emirleri

5'nci madde

Eşya Sandıkları sokakta açılmayıp dükkanlar içinde açılacaktır.

6'ncı madde

Her satıcı tezkeresinde mukayyet (kayıtlı) miktardan fazla küfesinde eşya bulunduracak olursa fazlası müsadere olunacaktır.

7'nci madde

Belediye memurlarından maada (başka) kimse sokağa ağaç vesaire dikmeye mezun değildir.¹⁶²

¹⁶² a.g.c, 28 Nisan 1910, No. 84.

*Belediyeler herkesin ağzını kapatmak için sokakları sık sık süpürmekten başka çare bulamıyorlar.*¹⁶³

Karikatürist yine toplumsal bir rahatsızlığı hicvediyor. Mübalağalı olsa da anlatılmak istenen gerçeklik kendini açıkça gösteriyor. Belediyelerden şikâyetler o kadar çoktur ki cadde ve sokaklarda neredeyse bu konuda konuşmayan kimse yoktur. Belediyede bunu önlemek için toz kaldırarak öyle bir sözde temizlik yapmaktadır ki, kimsenin sesi çıkmasın ağzını burnunu kapatmaktan.

¹⁶³a.g.e., 1910, No. 84.

حاجیواد — قره کوز ، بو اسناف نهدن بویه قاچیورلر ؟
 قره کوز — اون طقوزشی عصرده احتساب اظامی بویه ایدی . مملکتی تفتیشه قالاقا دکنتکله چیقاردی . انصافسز اسناف تلسز تاغرافله
 شیخ آلمش کی قاچیشیرلردی .
 حاجیواد — بو عصرده ، قالاقلی دککل ، آلدنه قانون ، قانونی حقیقه تطبیق ایدر بویه بر شهر امنی اولمالی که شهر امانی وارلق کوسرسون!..

Hacivat - Karagöz, bu esnaf neden böyle kaçıyorlar?

Karagöz - On dokuzuncu asırda İhtisab Ağası böyle idi.

Memleketi teftişe falaka değnekle çıkardı.

İnsafsız esnaf telsiz telgrafla haber almış gibi kaçışırlardı.

Hacivat- Bu asırda, falaka değil, elinde kanun, kanunu hakkıyla tatbik eder böyle bir Şehremini olmalı ki Şehremaneti varlık göstersiz.¹⁶⁴

Belediyenin görevini yeterince yapamıyor olmasının çeşitli sebepleri vardır. Bunların en başında da yetişmiş kadro yoksunluğu ve mali yetersizlik gelmektedir. Daha 1870'li yıllarda mizah dergilerine konu olan kaçak et kesimi günümüzde de hâlâ halledilememiş bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Belediye hizmetleri ile ilgili eleştirileri içeren ilk karikatürlerin henüz 1874'lerde Sultan Abdülaziz döneminde çıkan mizah dergilerinde yer aldığı görülmektedir. Bu karikatürlere baktığımızda 1874 ile 1908 Meşrutiyet sonrası arasında belediye hizmetleri konusunda çok bariz bir iyileşme olmadığı görülmektedir. Modern çağın yeni

¹⁶⁴ Karagöz, 11 Mayıs 1918, No. 1066.

ulaşım ve iletişim araçlarına sık sık vurgu yapılırken bu nimetlerden çok az yararlanılabilmesi de eleştirilmektedir.

Hayal, 18.01.1874, Sayı 138, s. 4.

-Ye Hacivat, ye! Kokusuna bakma. Böyle malın dirhemi yüz lira olsa yine alınıp yenir.

Karikatürün yer aldığı sayının başyazısında at, eşek ve deve etlerinden yapılmış pastirmaların Anadolu'dan Kartal, Yakacık civarına getirilip, İstanbul satıcılarına satıldığı anlatılıp, eleştiriliyor.¹⁶⁵

Belediye hizmetleriyle bağlantılı olarak eleştirilen diğer bir konu da her yağmurda İstanbul sokaklarının gle dönmesidir. I. Meřrutiyetten önce çıkan karikatür dergilerinde görmeye başladığımız bu konu II. Meşrutiyet döneminde zmsz olarak kalmış ve yoğun Őikyetlere neden olmuştur.

¹⁶⁵ eviker, a.g.e., s.54.

Tiyatro, 19.05. 1876, Sayı 76, s.4.

Yağmurlu havalarda sokaklardan kolay geçmenin yolu.

1876 yılında İstanbul'un beledi hizmetlerde yaşadığı sorunları hicveden yukarıdaki karikatür bunlara güzel bir örnektir.

Tiyatro, 23.05.1876, Sayı 79, s.4.

*Ulan, işe bak ki biz bu usul ile yürümeye alışırken yağmur dindi.*¹⁶⁶

Yine İstanbul'da yağmurun meydana getirdiği manzara: göle dönen sokaklar. Ne yazık ki, günümüzde de giderilememiş bir sorun olarak hâlâ önümüzde durmakta.

¹⁶⁶ Çeviker, a.g.e., s.30.

Kara Sinan, 7.08.1875, Sayı 12, s.4

-*Şimdi nasıl olacak?*

-*Araba mı devenin üstünden geçecek, yoksa deve mi arabanın üstünden?*

-*Biz devenin bacakları arasından geçelim de, nasıl olursa olsun.*¹⁶⁷

Ticaretin olağanüstü geliştiği bir çağda İstanbul sokaklarının darlığı yüzünden yük taşınmadığını anlatan bir karikatür. Benzerleri 1908 sonrasında da mevcut. Ancak II. Meşrutiyet dönemi yol açma çalışmaları ile İstanbul biraz nefes alabilmişse de bu kez tarihi binalar yıkılmış, ya da harap olmuştur.

¹⁶⁷ (Çeviker, a.g.e., s.45.)

Tiyatro, 17.01.1876, Sayı 71, s. 4.

Çamur belası, buna elbise mi dayanır! ¹⁶⁸

İstanbul yollarından şikayet eden Levanten ya da İstanbul'da yaşayan Avrupalılar.

¹⁶⁸ Çeviker, a.g.e., s.31.

Kalem, Mayıs 1909

İstanbul'da yolların bozukluğunu hicveden bir karikatür.

5.4. Ulaştırma ve Haberleşme Hizmetleri

Hayal, 22.01.1874, Sayı 139, s.4.

*Taşıma araçlarını, taşıma aracı.*¹⁶⁹

Ulaşımında yaşanan ikelliğe dair ilk eleştiriler. 1874 yılı için bile tahammül edilemez yol sıkıntıları. Arabalar bir yere kadar devam edebiliyor. Yol gittikçe bozulduğundan arabanın giremediği yerler için katır ve merkep de bulundurmamak zorunda tüccar.

¹⁶⁹ Çeviker, a.g.e., s.42

Hayal, 26.08.1875, Sayı 192, s.4.

Baron Hirsch'in marifetleri...

Osmanlı İmparatorluğu'nun refahıyla ilgilenen sadece bankalar değildir. Demiryolu şirketleri de uygarlığın nimetlerini ülkeye sokmaya hazırdır.(...) Avusturyalı Banker Baron Hirsch ile Osmanlı Hükümeti arasında bir anlaşma imzalanır. Baron bu anlaşma gereğince 2.000 kilometrelik bir demiryolu ağının imtiyaz sahibi durumuna gelir.¹⁷⁰ Ancak yapılan demiryolu beklenen yararı göstermez. Sık sık trenler yolda kalır.

5.4.1.Şirket-i Hayriye

Osmanlı'da toplu taşımacılığa yönelik ilk modern adım, deniz taşımacılığıyla atılır. Bu amaçla 1851 senesinde Sultan Abdülmecit tarafından Şirket-i Hayriye kurulur. Şirket-i Hayriye'nin kurulmasındaki en büyük etken. Adalar ve özellikle Boğaziçi'nde oturanların çokluğu ve onları İstanbul'a taşıyan vapur ile sefer sayılarının yetersizliğidir. Bir başka gerekçe ise bu bölgede oturup da İstanbul'da (o zamanlar İstanbul denilince, Suriçi bölgesi, Eminönü bölümü anlaşılırdı) çalışan memur sayısının fazlalığıdır.

¹⁷⁰ Çeviker, a.g.e., s.50.

Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'de yer alan 1850 tarihli ve 436 numaralı Bakanlar Kurulu mazbatasında, diğer başka gerekçelerle birlikte, "Şirket-i Hayriye" nin kurulması ve bu şirket için 7 vapur satın alınması talep edilir. Bu vapurlardan biri Üsküdar - İstanbul (Eminönü), diğeri İstanbul - Beykoz, Anadolu yakasında ve İstanbul'dan(Eminönü'nden) Sarıyer'e, üçü ise Rumeli yönüne çalışacaktır. Bu gemilerin beşi müşteri taşıyacak, ikisi de (Boğaz'dan Karadeniz'e çıkmak isteyen) gemileri çekecektir.¹⁷¹

Hayal, 22.01.1876, Sayı 4, s. 4.

-Şu vapuru geçirim; bir kuruş bahşişin var mı?¹⁷²

Şirket-i Hayriye veya daha önceki adıyla İdare-i Aziziye vapur şirketinin II. Meşrutiyet döneminden önce de sık sık eleştirildiğinin bir örneği olarak yukarıdaki karikatürü gösterebiliriz.

¹⁷¹Şirket-i Hayriye hakkında geniş bilgi için bkz: Eser Tutel, **Şirket-i Hayriyye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008. Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, İstanbul, 1995, C. 5, s. 2288-2335.

¹⁷² Çeviker, a.g.e., s. 36.

Karagöz, 1908, s. 42

Şirket-i Hayriye şimdiki gibi harekette devam eylediği takdirde Anadolu sahilinin beş sene sonraki halî¹⁷³.

Karagöz'e göre, Şirket-i Hayriye'nin yavaş ve programını bir türlü oturtamayan vapur seferleri böyle giderse Anadolu sahili bayındırlıktan tamamen uzak bir hale gelecekti. Bu hicivsel anlatımın abartılı olduğu düşünülebilir ancak gerçektende o dönemde Şirket-i Hayriye yabancı vapur şirketlerinin dış seferlerdeki dakikliğinin yanında çağ dışı kalmış bir görünüş sergiliyordu.¹⁷⁴

¹⁷³ a.g.e., 2003, s. 51.

¹⁷⁴ Bkz. Eser Tutel, **Şirket-i Hayriye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Şehirdeki tramvay hizmetlerinin yavaşlığı da 1909 yılında kalem dergisinde şöyle eleştiriliyor:

Kalem, Haziran 1909.

5.4.2. P.T.T

Haberleşme ve özellikle de posta ve telgraf konusunda da işlerin hiç yolunda gitmediğini II. Meşrutiyet dönemi karikatürleri bize göstermektedir.

1909 yılında Sirkeci'de açılan yeni Postahane ısıtma sorunu yüzünden buz gibidir. Memurlar soğuk kış günlerinde bu biz gibi binada çalışmaktadırlar. İşe gidip gelme saatlerinde de sıkı bir denetim söz konusudur. Karagöz dergisi bu durumu şöyle hicvediyor.

Karagöz, No:146, 21 Teşrinisani, 1325.

-Aman Hacivad bunlar kim?

-Bu zavallılar bizim komşu. Yeni Postahane memurları. Dairede vsait-i teshiniyeden bir şey olamamağla beraber vakit ve zamanıyla devam kat'i ve mecburi. Müsamaha yok. Donacak değiller ya!

Aynı konuda bir diğerkarikatür:

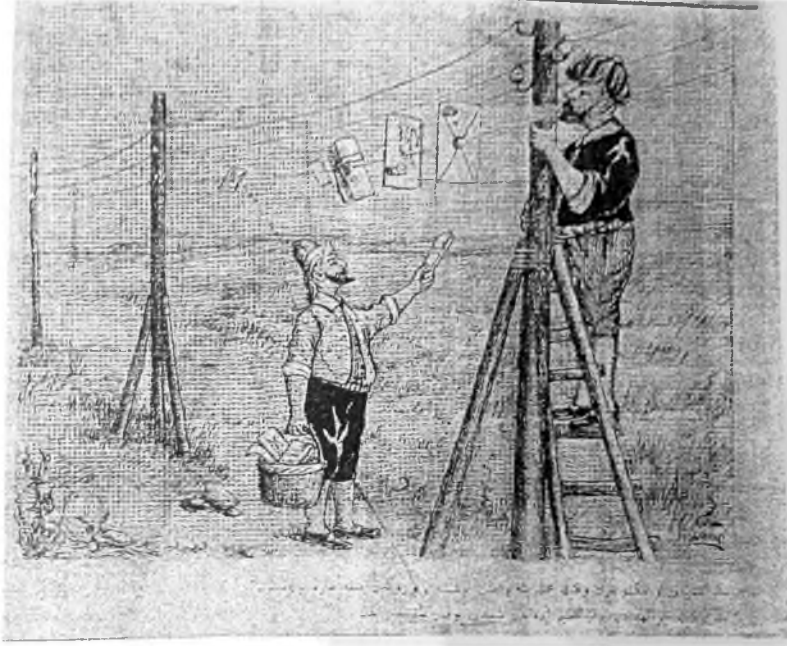
Karagöz, No.143, 7 Teşrinisani 1325.

-Memur efendi makine işlemiyor ama bir çatırtı var. Yoksa telsiz telgrafla mı muhabere ediyorsunuz?

-Sus Karagöz Efendi sus. Evden şu yorganı getirmemiş olsaydım hâlim nice olurdu bilmem.

-Desene soğuktan çenelerin birbirine vuruyor. Aman birader. Benim telgrafımı da o usulden vurma müstaceldir.

Yine aynı yıllarda posta ve telgrafların zamanında ulaşmaması eleştirilmiş ve karikatürlere konu olmuştur.

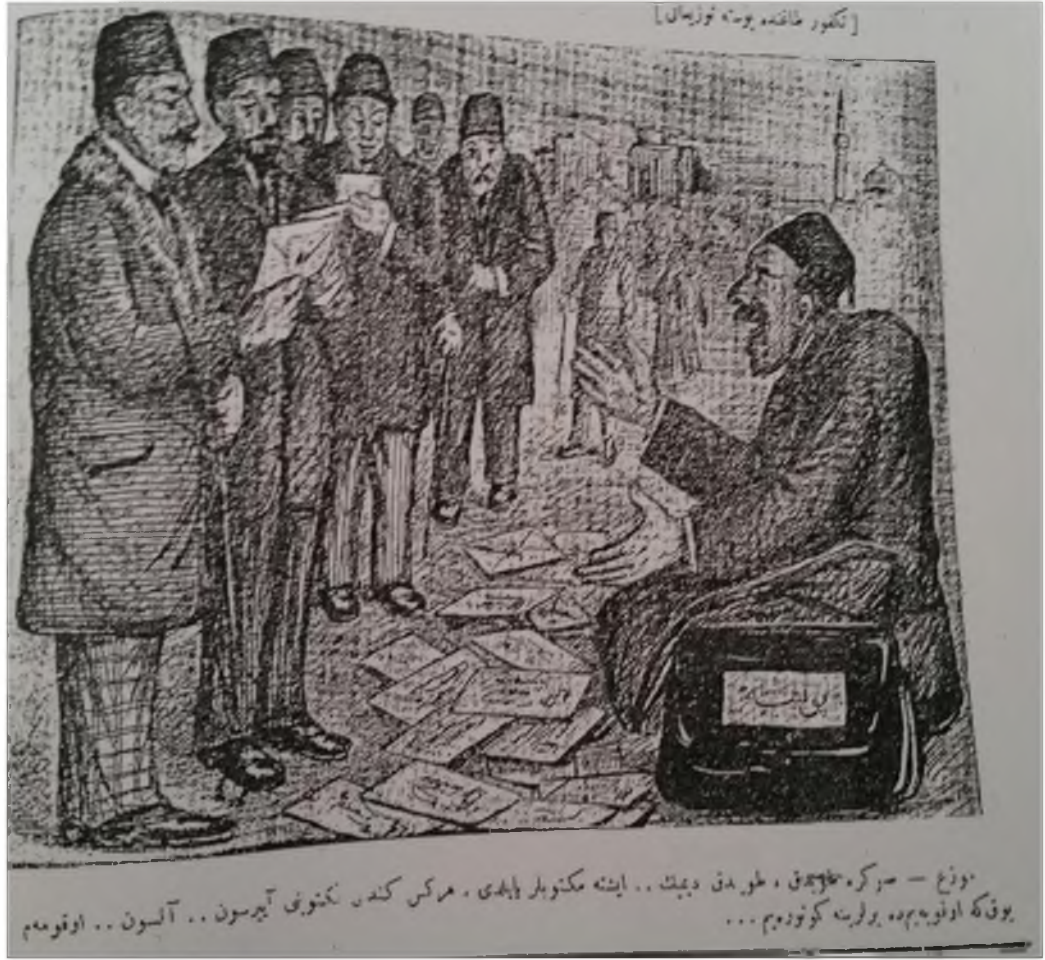
Karagöz, 1909

-Telgraf ve Mektupların vaktiyle vasıl olabilmesi için üfürükten başka çare bulamadım.
-Zamanında Ebu'lHüdâ'dan (II. Abdülhamid'in üfürükçübaşısı) biraz ders alsaydık bu kadar sıkıntı çekmezdik.

Kalem, No.37, Mayıs 1909.

**Müfettiş-Posta hareket etmek üzere. Ne yapıyorsun yarım saattir daha bitmedi mi?
Memur-İnna-ma'assabirin!**

Karagöz, 1909.

Tekfurdağında Posta Tevziatı

Müvezzi-Sonra duyduk duymadık demeyin işte mektuplar yayıldı. Herkes kendi mektubunu ayırsın. Alsın. Okumam yok ki, okuyayım da yerlerine götürüyüm.

ALTINCI BÖLÜM: İKİNCİ MEŞRUTİYET KARİKATÜRÜNDE GÜNDELİK YAŞAM VE HALK İMGELERİ

6.1. İkinci Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi ve Eski Düzenin Eleştirilmesi

Kalem, 1909, s. 43

— *Söylediğiniz nama bizde para yoktur.*

— *Tanımadınız galiba?*¹⁷⁵

Sultan İkinci Abdülhamid tahttan indirildikten sonra banka şubesine gidişi ve eli boş dönüşü tasvir edilerek eski günlere vurgu yapılıyor. Yeni dönemin ekonomik yapısının bozulmasının da nedeni olarak görülen Devr-i İstibdad eleştiriliyor.¹⁷⁶

¹⁷⁵ **a.g.e.**, 1909, s. 39.

¹⁷⁶ Osman Nuri Örgün, **Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı**, İstanbul, 1327.

Karagöz, 1909

__ Aman Karagöz... O ne kadar mücevher... O ne kıymetdar eşya...

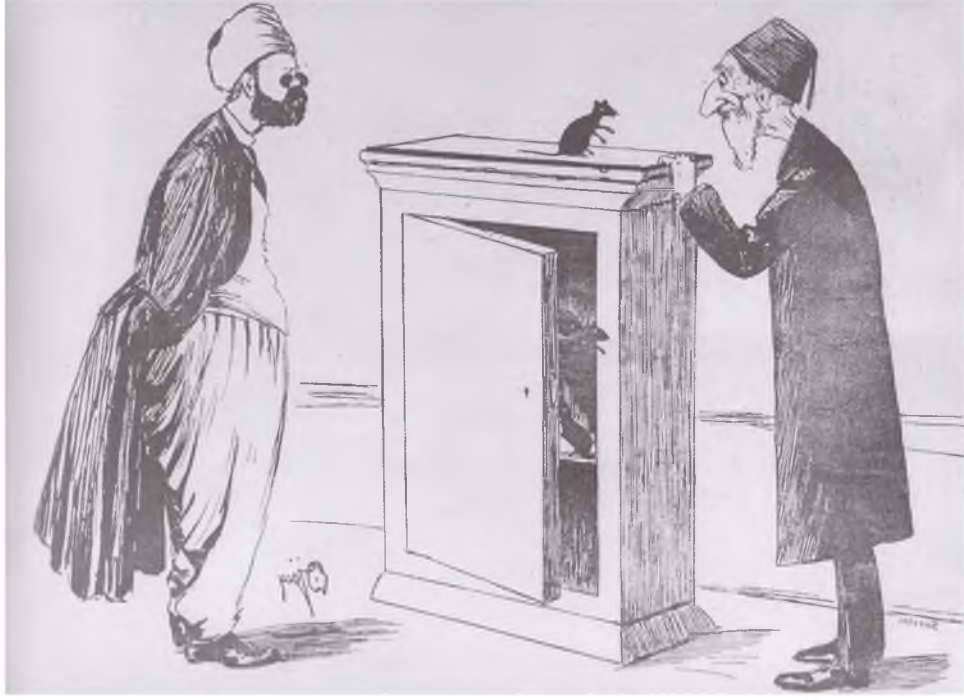
__ Gördün mü röntgenin faydasını. Tevekkeli vaktiyle İstanbul'a sokturmuyordu.

Ah bir kere dimağına tatbik edip de ne var ne yok onları da bir öğrensem.¹⁷⁷

İkinci Abdülhamid'in saltanatı devretmesinden sonra sarayda yapılan aramalarda değerli hiçbir şeyin bulunamaması hicvediliyor. Bilindiği gibi röntgen ışınları 1895 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Ancak o yıllarda röntgen cihazının ülkeye girişi hükümet tarafından engellendiği söylene de bu doğru değildir. 1896-1897 Osmanlı-Yunan harbinde Teselya Cephesi'nde yaralanan asker Mehmed Efendi'nin el radyografisi çekilmiş ve elindeki şarapnel çıkarılmıştır.¹⁷⁸

¹⁷⁷ a.g.e., 2003, s. 48.

¹⁷⁸ Bu işlemi ilk yapan Türk doktorlar Esat Fevzi ve Rifat Ögün'dür. Doç. Dr. Seyfettin Kuter, "Türkiye'de Radyoloji Biliminin Kuruluş Tarihi(1895-2010), **Türk Onkoloji Dergisi**, 2011, s. 1-3.

Yıldız Sarayı'ndaki kasa:

__ Acaba bu 60000 Lira ne oldu?

__ İçindekilere sor.¹⁷⁹

Sultan Abdülhamid'in saray (iç) hazinesindeki paranın tükendiğini ve İkinci Meşrutiyet'in ekonomi idarecilerine çözümü çok zor bir iktisadi buhran bıraktığını anlatan diğer bir karikatür.

¹⁷⁹a.g.e., 1908, s. 19.

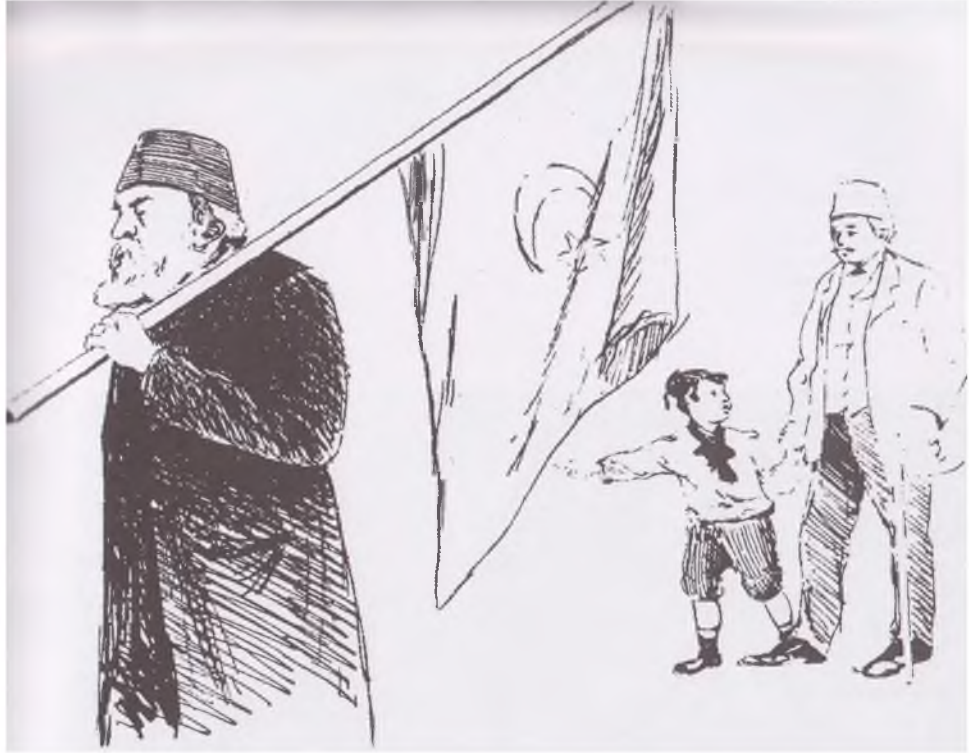
Halit Naci, **Karagöz**, 1910, s. 192

- *Çaldım*
- *Çaldın*
- *Çaldı*
- *Çaldık*
- *İki kadro Harici*
- *Çaldınız, çaldılar.*¹⁸⁰

31 Mart olayından sonra 1909 yılı ortalarından itibaren İkinci Abdülhamid dönemi memurlarının görevden alınarak yerlerine yenilerinin getirilmesi “Büyük Tensikat” olarak adlandırılmıştır. Bu tensikat sonrası neredeyse tüm kurumlarda memurların yerleri değiştirilmiş veya görevden alınan memurların yerine yeni memurlar alınması ile Meşrutiyet dönemi kadroları oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak bu yeterli olmadığı gibi, göreve getirilecek memurların kişisel zaafı ile rüşvet, irtikâp ve adam

¹⁸⁰ a.g.e., 2003, s. 49.

kayıma gibi kötü alışkanlıklar önlenemediği gibi yeni dönem yeni sorunları da getirmiştir. Okur-yazar ve iş bilen eleman sayısının azlığı nedeniyle birçok devlet kurumunda sorunlar atmış vekil memurlar çoğalmıştır. Askere alımlarda görevini terk etmek zorunda kalan memur yerine bıraktığı vekilden bu görevi kolayca geri alamamış, çoğu zaman da işler bu yüzden yürümez olmuştur¹⁸¹.

__ *Baba, bu eli bayraklı ihtiyar kimdir?*

__ *Bir Jön Türk oğlum*¹⁸².

İkinci Abdülhamid'in tahta çıkışından önce Sultan Abdülaziz dönemi sonlarında, Avrupa'da Jön Türk adıyla anılan akımın temsilcilerinin, 1908 Meşrutiyet'i döneminde epeyce yaşlandıkları aşikardır. Karikatür, bu duruma vurgu yapıyor.

¹⁸¹ Tanju Demir, **Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi**, (Doktora Tezi), İzmir, 2001, s. 191 vd.

¹⁸² **a.g.e.**, 1908, s. 3.

Geveze, 1909, s. 34

Konuşanlar:

Abdülhamid, Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa ve halktan fakir bir kişi.

Anadolu can çekiyor:

__ Yok! Sana bak söyleyeyim. Böyle idare olmaz. Senin yapacağın bu muydu? Ben herkesin açlıktan ölmesine doğrusu razı değilim, benim zamanımda böyle şey olmaz.¹⁸³

¹⁸³ a.g.e., 2003, s. 81.

Karagöz, 1909, s. 72

İşi gücü kalmayan sekiz yüz nefer aşçının Yıldız (Sarayı'n)dan huruclarından (çıkarılmalarından) sonra huzur-i cenab-ı çeşm-ı siyaha (Karagöz'e) icra eyledikleri resm-i geçidin Hacivat çakeriniz kulunuz marifetiyle alınan resmidir.¹⁸⁴

Burada Yıldız Sarayı'na zamanında gönderilen aşırı süslü arzuhaller örnek alınarak İkinci Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle kaldırılan saray görevliliği kadrolarının söz konusu padişah döneminde ne kadar şişirildiği hicvediliyor.

¹⁸⁴ a.g.e., 2003, s. 55.

Sedat Simavi, **Yeni Zenginler**, 1918

— *Gazetede sulh havadisleri okur okumaz düştü bayıldı*¹⁸⁵.

Savaşın bitiminde gazetelerde her gün barış antlaşmalarına dair haberler çıkıyordu. Ancak bunlar o kadar çelişkili bilgilerle doluydu ki, gerçek olan bitene dair haberlere ulaşmak neredeyse imkânsız gibiydi. Karikatür bu durumu hicvediyor.

¹⁸⁵ a.g.e., 2003, s. 111.

Cemil Cem, **Kalem**, 1909, s. 34

-Ah Ebülhüda¹⁸⁶, neredesin? Eğer sen olsaydın bunlar başıma gelmezdi¹⁸⁷.

¹⁸⁶ II. Abdülhamid'in meşhur üfürükçübaşı.

¹⁸⁷ **a.g.e.**,2003, s. 43.

6.2. Halkın Gözünden Maliye Nazırı Cavid Bey

Maliye Nazırı Cavid Bey, II. Meşrutiyet ekonomisinin başkahramanı olarak karikatürcülerin eleştirisi oklarını üzerine çekmiştir. Ekonomi ile ilgili birçok eleştirisi Cavid Bey tiplemesi üzerinden yapılmıştır.

Galata halkını oluşturanların bir kısmı da 19. yüzyılın sonlarında aslen Yahudi olan ve Selanik dönmeleri adıyla anılan Sabataistler ki Selanik'in Yunanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra İstanbul'a yerleşerek para, bankacılık, gazetecilik, filmcilik, sanayi, ticaret ve politika gibi en etkili alanlara el atarak Selanik Bankası'nı kurmuş ve diğer bankalarda da teşkilatlanmışlardır. Müslüman-Türk adı taşıyan bu azınlıklardan İpekçiler, Kapaniler, Tatariler meşhur dönme ailelerdendir. İttihatçıların ünlü maliye bakanı Cavid Bey'de bunlardandır.¹⁸⁸

Cavid Bey 1876'da Selanik'te tüccar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. İlk ve ortaokul düzeyindeki eğitimini burada, lise ve üniversiteyi (Mülkiye) İstanbul'da tamamladı. Okulunu bitirdikten sonra önemli memuriyetlerde görev aldı. Daha sonra değişik düzeylerde ve branşlarda öğretmenlik hizmetinde bulundu: İstatistik alanında araştırmalar yaptı ve ayrıca maliye ve iktisat dersleri verdi.

Selanik'te İttihatçıların öncülüğünde gelişen Jön Türk hareketine katıldı. Kısa zamanda bu camianın içinde yükselerek siyasî, iktisadî ve malî konularda en önemli danışmanlardan biri oldu; hatta, zamanla bu hareketin en önemli teorisyenlerinden ve perde arkasındaki liderlerinden biri durumuna geldiği söylenebilir. II. Meşrutiyet'ten sonra milletvekili ve bakan olarak, komisyonlarda ve yönettiği bakanlıklarda iktisadî-malî konularda önemli çalışmalara imza attı. Yurt dışında birçok yerde çevresi bulunduğu ve bunun yanında diplomatik bir kişiliğe sahip olduğundan dolayı birçok alanda sorumluluklar alarak devleti temsil etmekte idi. Ayrıca hitabet ve müzakere yeteneği güçlü olduğundan İttihatçıların en zor zamanlarında, tıkanıklıkları aşmada, önemli katkılar sağlamakta idi. Bunun yanında yurt gezilerine çıkıp halkla temas kuruyor ve konuşmalar yapıyordu. Dış devletlerin temsilcilikleriyle yapılan birçok

¹⁸⁸ Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi, (I-X), IX**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 253.

müzakerelerin başkanı olarak Türkiye'nin menfaatlerini inatla savunduğu bilinmektedir.¹⁸⁹

1908'e kadar liberal düşünce ile ilgili tartışmalar dar bir çerçevede yapılırken¹⁹⁰, Meşrutiyet sonrası gazete ve dergiler aracılığıyla daha geniş bir alana yayılmış, özellikle, Cavid Bey'in öncülüğündeki İttihatçı kesimle, *Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası* tarafından liberal görüşler dile getirilmiştir.¹⁹¹

Karagöz, 1922

Hacivat__ Altın beşiğe kim biner, alahalı, bulahalı kız biner! Karagöz__ Şeytan aldı götürdü, satamadan getirdi. Bunu yerine oturtalım da Hacivat can, ciğer arkadaşını bekleyelim¹⁹².

¹⁸⁹ Nazmi Eroğlu, **Mehmed Cavid Bey'in İktisadi Görüşleri**, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, 2013, s.163

¹⁹⁰ Meşrutiyet'ten yıllar önce, Servet-i Fünûn (S. F.) mecmuasında, iktisadî-malî konularda çeşitli makaleler yazan Cavid Bey'in savunduğu görüşler, Meşrutiyet sonrası savunduğu görüşlerle paralellik arz etmektedir. Büyük oranda, bu ele aldığı konuların üzerinde daha sonraki yazılarında genişçe yer vermektedir.

¹⁹¹ Zafer Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 107.

¹⁹² **a.g.e.**, 2003, s. 96.

Cemil Cem, **Kalem**, 1909, s.43

*Maliye'de en büyük kıymet.*¹⁹³

İkinci Meşrutiyet'te ekonominin durumundan çok hazinenin boşluğu ve nereden borç sağlanabileceği gündemi dolduruyordu. Dolayısıyla karikatürcülere en çok konu olan da, Maliye Nazırı Cavid Bey olmuştur. Nitekim Cem'de, Kalem dergisindeki (1909) çizimine üstteki altyazıyı koymuştur.¹⁹⁴

Karikatürlerde Cavid Bey kasadan çıkan en büyük değer olarak gösterilirken, aynı zamanda hazinenin bomboş teslim alınmış olmasına da gönderme yapılıyor.

Cavid Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun son çeyreğinde aktif siyasette yer almış bir devlet adamıdır. İttihat ve Terakki içindeki safını hiç değiştirmemiş, liberal çizgisini sürdürmüştür. İktisadi konularda belli bir düzeyin üzerine çıkmış ender Osmanlı devlet adamlarındandır.¹⁹⁵

¹⁹³ Cemil Cem, **Kalem**, 1909, s. 43.

¹⁹⁴ Orhan Koloğlu, **Türkiye Karikatür Tarihi**, Bileşim Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 159.

¹⁹⁵ Nazmi Eroğlu, **İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.

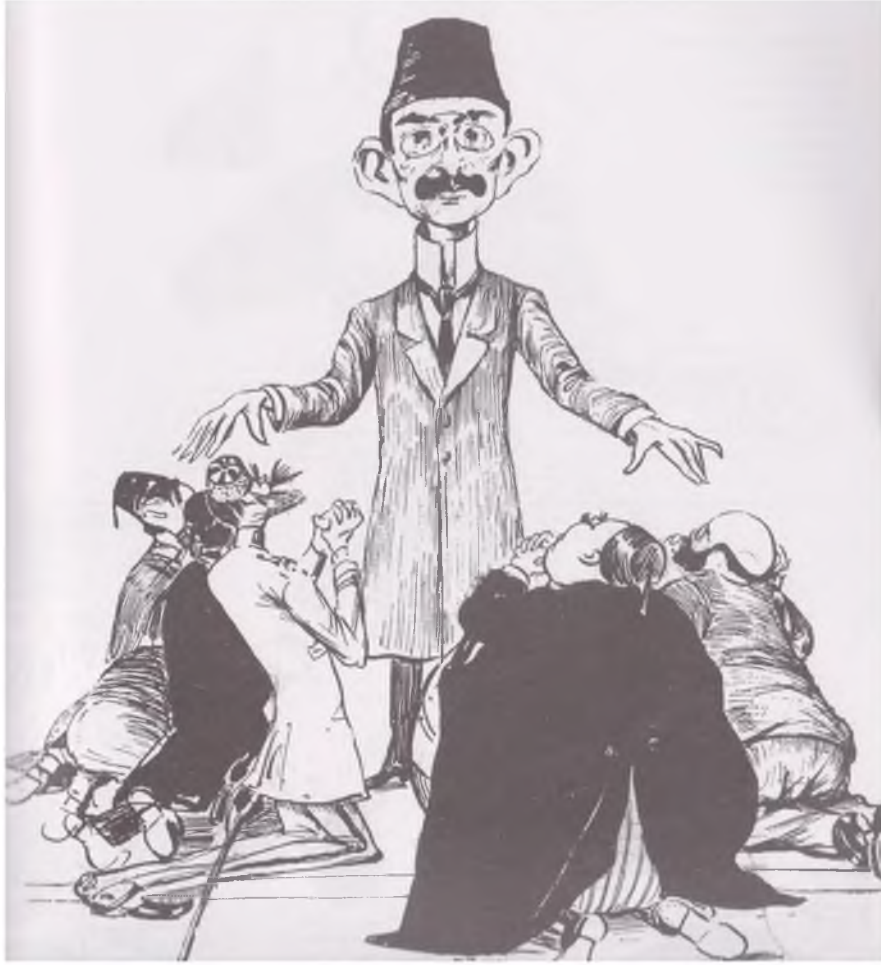

Cemil Cem, **Cem**, 1910, s. 7

*Yirminci Asır'da çektiklerimiz.*¹⁹⁶

İttihat ve Terakki Fırkası'nın en az yandaşı bulunan illerden biri de İzmir'di. Bir seçim gezisine çıkan Menteşe Mebusu Halil Bey ile Maliye Nazırı Cavid Bey, aşırı taraftarlarca böyle taşınırlar. Daha sonra bu, kötü bir alışkanlığa dönüşecektir.

¹⁹⁶ **a.g.e.**, 2003, s. 79.

__ Merak etmeyiniz. Çok kalmam. Yine gelirim¹⁹⁷.

Maliye Nazırı esbakı (Eski Maliye Nazırı)¹⁹⁸.

¹⁹⁷ a.g.e., 1911, s. 125.

¹⁹⁸ a.g.e., 1909, s. 39.

Latife, 1911, s. 3

__ Efendiler, bana itimat ediniz.

*Tekrar eski makamıma çıkıncaya kadar, asla kumar oynamayacağım*¹⁹⁹.

¹⁹⁹ a.g.e., 2003, s. 90.

Bir istihale-i malive (Malivede baskalısım):

— Ah şu çıkmak üzere bulunduğum çuvala Osmanlı Bankası'nı tı kayabilsem²⁰⁰.

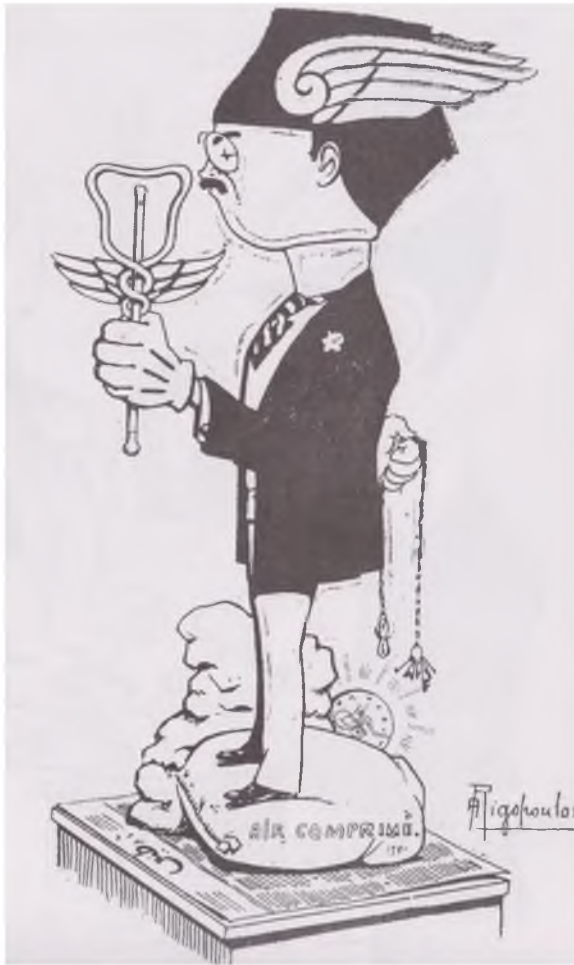
²⁰⁰ a.g.e., 1910, s. 95.

Cemil Cem, **Cem**, 1910, s. 1

Borçlanma.²⁰¹

²⁰¹ **a.g.e.**, 2003, s. 88.

Merkür Heykeli

"Covid Modeli"²⁰².

²⁰²a.g.e., 1911, s. 124.

Mini mini özü var, dürüm dürüm sözü var²⁰³.

²⁰³ a.g.e., 1910, s. 113.

Üç gündür baş ağırta bir koca baş²⁰⁴.

²⁰⁴a.g.e., 1910, s. 115.

6.3. Bankerler

İmparatorluğun bütün büyük kentlerindeki ticari faaliyet Müslüman Türk olmayan tüccarın denetimi altına girmişti. Ticaret anlaşmalarının sağladığı muafiyetler ve himaye, İmparatorluk azınlıklarına bir yandan 19. yüzyılın sonuna dek Osmanlı üreticileri ile Avrupa kapitalistleri arasındaki aracılık görevini yüklerken diğer yandan da devletin mali yapıları üzerindeki etkileri nedeniyle Avrupa finans kapitalinin Osmanlı Devleti'ndeki taşıyıcıları haline getirdi. Yüzyıl sonunda İstanbul'un hatırı sayılır bankerleri arasında bir tane bile Müslüman-Türk yoktu. Kırk büyük bankerin on ikisi Rum, on ikisi Ermeni, sekizi Musevi ve beşi Levanten'di. Kapitalist sermayenin ilişkide olduğu İstanbul para piyasası da azınlık tekelindeydi, otuz dört büyük tefecinin on sekizi Rum, altısı Musevi ve beşi Ermeni'ydi. İmparatorluğun Balkan topraklarında ise mali piyasalar Rumların egemenliği altında bulunuyordu. Tanzimat döneminde günlük gereksinimlerin karşılanmasına yönelik devam eden sınıai kuruluşları özellikle İstanbul, Bursa Tokat, Bağdat gibi yerlerde saban, demir, çelik boru, kilit, bıçak, küçük buharlı makine/er barut, halı üretilmeye başlandı. Bununla beraber bu sanayi tesisleri ya doğrudan doğruya azınlıklar tarafından idare edilmekte ya da danışmanlık mevkileri gayrimüslim tebaa tarafından işgal edilmekteydi. 19. yüzyılın sonlarına doğru beş ya da daha fazla işçi çalıştıran firmaların yarısı Rumlara aitti. Ermeni, Musevi ve yabancı işletmeleri toplamı % 35'lik bir paya sahipken Türk işletmeleri %15'lik bir payla ancak Ermeni işletmelerinin ardından geliyordu. İngiltere mali genişlemesinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bağlantılarını da gayrimüslimler oluşturmaktaydı. 19. yüzyılda Mısır'da kurulan Avrupa bankalarının birçoğu Rumların denetimindeydi. Osmanlı ticari ve mali ilişkilerinde 19. yüzyılda Rum üstünlüğü ortaya çıkana değin Anadolu kentlerinin gayrimüslim zanaatkârlarını, çiftçilerini, dükkan sahiplerini, sarraf ve tefecilerini oluşturanlar Museviler arasından geliyordu. İstanbul'da 18. yüzyıla kadar devlet hizmeti gören doktor, diplomat ve bankerler Musevilerden oluştuğu gibi Avrupa ticaret merkezleriyle yapılan uzun mesafeli ticaretin taşıyıcıları da Musevi büyük tüccarlardı.²⁰⁵

²⁰⁵ Murtaza Köse, **Osmanlı'da Borsa ve Galata Bankerlerinin Devletin Mali Yapısındaki Yeri**, A.Ü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 18, Erzurum, 2001, s. 231.

Kalem, 1910

*Banker M. Köseoğlu.*²⁰⁶

Banker Köseoğlu 1923 yılı Dersaadet Ticaret Odası Bankerler ve Tüccarlar listesinde yer almaktadır. Ancak hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşamadık.

²⁰⁶ **a.g.c.**, 1910, s. 97.

Kalem, 1910

*Banker İyla Sku Efendi cenapları.*²⁰⁷

Aynı şekilde Banker İyla Sku (İlyasko) hakkında da yeterli bilgi bulunmamaktadır. II. Meşrutiyet Döneminde Milli Tüccar ve Milli Banka oluşturma çabaları esnasında adları geçen bu bankerler üzerine ayrıntılı bir çalışma ne yazık ki henüz yapılmamıştır.

²⁰⁷ **a.g.e.**, 1910, s. 94.

Kalem, 1910

*(Banker) Kerestecibaşı.*²⁰⁸

²⁰⁸ **a.g.e.**, 1910, s. 96. Berç Türker Keresteciyan 1870 yılında İstanbul'da doğdu. Tahsilini Galatasaray lisesi ve Robert Kolej'de yaptı. Ekonomi ve Maliye konusunda ihtisas yaptı ve bankacılığı seçti. Milli Mücadele sırasında Osmanlı Bankası Genel Müdürü idi. En çok ihtiyaç duyulduğu bir sırada, bu bankanın bütün imkanlarını Atatürk'ün önüne serdi. Ermenice, Rusça, Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, İspanyolca biliyordu. Atatürk'ün adayı olarak katıldığı 4. Donem Milletvekili seçimlerinde Afyonkarahisar Milletvekili oldu. Berç Türker'in Afyonkarahisar Milletvekiliği görevi, 5..6..ve 7. Dönemlerde de devam ederek, Demokrat Parti'nirriktidara geldiği 1946 yılında sona erdi. Tarih yazarı Cemil Kutay, "Tarih Sohbetleri" adlı eserinin 5. Cildinin 15. sayfasında Berç Türker'le ilgili olarak şunları yazmıştır "Berç Keresteciyan Efendi ahlâk ve vatasevenlik ölçüleri ile mükemmel bir Osmanlı Türkü idi. Osmanlı Bankası Müdürü olduğu müterekenin acı günlerinde Anadolu'ya silah, cephane temin eden M.M Grubunun en fedakar şahsiyetleri arasında bulunmuştur. Kızılay teşkilatındaki faal vazifesi ona sihi yardımlar sırasında ordumuzun en muhtaç olduğu maddeleri bu ilaçların altına yerleştirerek takalarla İnebolu'ya kaçırtmak imkânını vermiştir. Ve Berç Keresteciyan bu tehlikeli işi büyük bir cesaretle yapmıştır. Fransızların satılığa çıkardığı bakiye ordu malzemesinin parasını şahsen temin ederek M. M. Grubuna aldırılan yine Keresteciyan Efendi olmuştur..." Cemal Kutay Berç Türker'e, "Turker" soyadının Atatürk tarafından verildiğini, O'nun Afyonkarahisar'a büyük yararlar sağlamış olduğunu, Meclis kürsüsünden Bakanları şiddetle tenkid ettiğini ve Afyonkarahisarlı olduğunu yazmaktadır. http://www.yasamoykusu.com/biyografi-3086-Berc_Turker_Keresteciyan. Ayrıca bkz. TBMM Milletvekili Albümü.

6.4. Savaş ve Etkileri

Sedat Simavi, 1918

Yeni Zengin - Eski Zengin

__ Ben seni zengin kızısın diye aldım, şimdi elbet somurturum; eski zengin olduğunuzu ne bilirdim.²⁰⁹

Savaşın yıkıcı etkilerinin ortaya çıktığı Ömer Seyfettin tarafından da “Gizli Mabel” kitabında eleştirilen türedi zenginlerin dışında halkın büyük bir sefaletle sürüklendiği yıllar. Hicvedilen kavram; yeni zenginleşme yolu yani, karaborsa ve stokçulukla büyüyen savaş zenginleridir.²¹⁰

²⁰⁹ Nevin Coşar, **Karikatürlerle Bir Borç Ekonomisinin Tarihi**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Ofset Yapımevi, 2003, s. 110.

²¹⁰ Murtat Kaaroğlu, “Milli Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Harp Zenginleri”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 20, 2009, s.117-136.

Anonim, **Karagöz**, 1919, s. 1153

Hacivat__ *Oh! Yağma Hasan'ın böreği mi!*

Karagöz__ *Hacivat, Mister Vilson'un has börekleri! Çoluk çocuğun yüzleri güldü*²¹¹.

Wilson ilkelerinin açıklanmasıyla ortaya çıkan haberlerde, geleceğe dair ümit veren bir çok haber yayınlanmaya başlamıştır. Dünyada barış rüzgarları eserken, savaş boyunca yokluk gören halkın, aslında asıl dertleri olan açlık ve sefaletle boğuşması, Karagöz tarafından hicvedilmiştir.²¹²

²¹¹ a.g.e., 2003, s. 106.

²¹² Bu konuda bilimsel bir değerlendirme için bkz. Deniz Bilgen, “Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması”, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enst., **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 5, Sayı 18, 1996, s. 123-130.

SONUÇ

Karikatür, ele aldığı konuları gülünç veya iğneleyici olması için mübalağa eden ve ayrıca ve çarpıtan resim türüdür. Basında karikatürler toplumsal ve siyasi eleştiri yapmak için sıklıkla kullanılır. Ayrıca tüm dünyada bu amaçla düzenli olarak yayımlanan dergi ve gazeteler mevcuttur.

Taranan yüzlerce karikatürde II. Meşrutiyet Dönemi'nin o karanlık yoksulluk ve acılarla dolu hayatının gizli tarihini bulduk. Karikatürün atladığı hemen hemen hiçbir olay yoktur. Karikatürlerin dili açık ve nettir. Çoğunlukla zor şartlara rağmen hayatı dar eden ekonomik kararlar ve uygulamalar üzerine söz alıyorlardı.

1908-1918 arası kimi karikatürcülerin konulara iyimser bakışlarıyla karşılaştık. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunu en çok Karagöz Dergisi yapmıştır. Karagöz bu yönüyle Nasreddin Hoca geleneğini devam ettirmektedir. Bir başka deyişle halk tipi mizah dergileri bu iyimserliğe bağlı görünüyor. Ancak, aydınlara hitap eden Kalem ve Cem gibi dergiler bu tutumdan uzaktır.

Tanzimat döneminden sonra gazete ve dergilerin çoğalması ve baskı tekniklerindeki ilerleme anlatım aracı olarak grafik sanatlarından yararlanmayı da birlikte getirmiş, gazetelerde, dergilerde haberleri anlatan ya da destekleyen çizimler, resimleme çalışmaları görülmeye başlamıştır. Bir süre sonra bu anlatım biçimlerinden batıda olduğu gibi eleştiri ve gülmece amacıyla yararlanma düşüncesi ortaya çıkmış ve uygulanmıştır. İlk dönem Türk karikatürünün özelliklerinden biri çizimlerin resim gibi oluşudur. Başka bir deyişle, karikatürler gerçekçi çizimler üstüne kuruluydu. Abartıyı sağlamak için düzenleme ve çizim özelliklerine önem veriliyor, gülmece daha çok yazıya dayanıyordu. Altyazılarda açıklamalar, karşılıklı konuşmalar yer alıyor, ayrıca çizimde gösterilen figürlerin üstüne de kim ya da ne oldukları yazılarak açıklanıyordu.

Tanzimat ile başlayan Batı öykünmeciliği ile Batının yönetim, ekonomik, eğitim vs. gibi temel fonksiyonları Osmanlı Devleti'nin eğitim, idari yapılanmasına önemli ölçüde tesir etmiştir. Tanzimat ile Batının zikredilen değerlerinin yanı sıra Batı düşüncesi, felsefesi, giyim kuşama, yeme içme zevki, müzik gibi fikri ve kültürel argümanlarda Osmanlı Devlet ve toplum hayatına aktarılmaya başlamıştır. Meşrutiyet'in İkinci kez ilanı sonrasında Batının yüzü Osmanlı kamuoyunda daha fazla hissedilir olmuştur. Tanzimat'la idari alanda başlayan değişim siyasi bir farklılaşmayı ortaya

çıkartmıştır. Osmanlı monark bir idareden meşruti bir idareye dolayısıyla meclis sistemine geçmiştir.

Türklerin dışındaki Osmanlı uyrukları batılılaşma hareketine önemli katkıda bulunmuşlardır. Özellikle Ermeni kökenli sanatçılar, tiyatro ve mimarlık alanında olduğu gibi, karikatür alanında da batı etkilerine açık çalışmalarıyla tanınırlar. İlk dönem karikatürcüleri, arasında Nişan Berberyan, Santr, Opçandassis'in yanı sıra Ali Fuat Bey gibi adlar vardır. Bu dönemde pek çok karikatür de imzasız olarak yayımlanmıştır. II. Meşrutiyet'i izleyen dönemde ise Sedat Nuri İleri, Scarselli, A. Rigopulos, Mehmed Baha, Halit Naci, Münir Osman yer alır. Dönemin en önde gelen sanatçısı ise Cemil Cem'dir.

İkinci Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti'nin yarım asırdan fazla süren “Tanzimat devri” zihniyetinden kurtulup, ülke ihtiyaçlarına uygun bir yaşam formunu arayış dönemidir. Bu dönem, “tecrübeli yöneticiler” in uzaklaştırılıp “acemiler” in iş başına geçtiği, karmakarışık bir ara dönemdir.

İkinci Meşrutiyet döneminde her alanda birçok karışıklıklar, yanlış denemeler, sendelemeler var; genel bir siyasî, kültürel ve ekonomik politika yoktur. Devlet örgütünün her tarafında bir istikrarsızlık görülmektedir. Devletin ve idarenin tüm kurumları bir laboratuvar gibi kullanılmaktadır. Bu da bir açıdan doğaldır. Çünkü millet kendi kendisini idareye alışmaktadır. Cumhuriyet devrinde idareyi tamamen ele geçirincede kadar, milletin idareye daha çok katılmasından dolayı pek çok sına ve yanılmalar olmuştur. Ama Cumhuriyet idaresi ancak bu tecrübelerle kurulabilmiştir. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde sosyal, siyasi, idari ve iktisadi alanda meydana getirilmeye çalışılan değişimler, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan inkılap hareketlerinin temelini oluşturmuştur.

Yararlanılan dergilerde yer alan yazılı mizah unsurlarına bakıldığında Batı'dan alınan komedi, mizahi hikâye, fıkra gibi yazım türlerinin ağırlık kazandığı görülür. Ayrıca kişisel üsluba, yazarın öznelliğine olanak sağlayan bu tür, modern mizah anlayışı açısından önemli bir tutumdur.

Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin yarattığı sosyo-ekonomik durumu incelerken, “ekonomi” alanındaki çizilen karikatürler, çalışmamızın ağırlık merkezini oluşturmuştur. Konu başlıklarına baktığımızda konunun özünü yansıtmak

amacıyla sade başlıklar seçilmiştir. Bu konuda en çok dikkat çeken karikatürler Maliye Nazırı Cavid Bey üzerinedir. Borçlanma üzerine kurulu olan Osmanlı Ekonomisinin patronu olarak halkın çarşı pazarda gördüğü pahalılığın ve ekonomik alandaki diğer her şeyin başlıca sorumlusu olarak görülen Cavid Bey, uzun süren Nazırlığı boyunca bir çok karikatüre konu olmuştur.

Çalışmamızda temel olarak yararlandığımız en önemli dergi olan Kalem dönemin siyasî nabzını en iyi tutan mizah yayınıdır. 1908 yılında başladığı yayın hayatında daima batılı mizah dergilerinin çizgisinde ve çift dilli olarak yayımlanan Kalem, Cemil Cem gibi Türk mizahının en önemli ustalarından birini bünyesinde barındırmıştır. Siyasî eleştiri oklarını Tanin ve İkdam gibi gazeteler sayesinde sürekli övülen devlet adamlarına yöneltmekten çekinmemiştir. Maliye Nazırı Cavit Bey ve Hariciye Nazırı ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe bunların başında gelir.

Ana çizgileriyle ekonomik konuları işleyen karikatürlerden şu gözlemlere ulaştık:

-Baskıya karşı sorunlar yorumlanmaktadır.

-İktidarları harekete geçiren bir eleştiri bombardımanı yapılmaktadır.

-Kamuoyu şiddetle uyarılarak, sıkıntılar açık dille anlatılmaktadır. Böylece halk göremediği bazı gerçekleri göreceğ şekilde aydınlatılıyor.

Ekonomi alanındaki diğer önemli bir grup karikatür bankerler üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak bu bankerler İttihat ve Terakkinin Milli Banka, Milli Burjuva ve Milli İktisat politikası gereği desteğinden yararlanan ve hükûmetin iç borçlanmada sık sık başvurduğu kişilerdir. Ne yazık ki sözü edilen bu bankerlerle ilgili ayrıntılı bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu konuda geniş çaplı bir araştırmaya ihtiyaç vardır.

Kalem dergisi 1908 yılının en çok konuşulan konularından biri olan Bosna Hersek'in Avusturya – Macaristan tarafından ilhakı meselesini yoğun olarak işlemiştir.

Sosyal hayatla ilgili olarak karikatürlerin genellikle İstanbul merkezli olmasına şaşmamak gereklidir. II. Meşrutiyet dönemi İstanbul'undan yaşayan karikatüristlerin Anadolu ya da diğer Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan halkın genel durumuyla ilgili karikatürü neredeyse hiç yoktur. Posta ve telgraf gibi halkın genelini ilgilendiren konular dışında sosyal hayata ilişkin sorunların değerlendirilmesi hep İstanbul merkezlidir. Belediyenin ve Şirket-i Hayriye'nin faaliyetlerindeki eksikliklerin

eleştirildiği karikatürler çoğunluktadır. Haberleşme ve ulaştırma ile ilgili sorunların hicvedildiği karikatürler de azımsanamayacak sayıdadır.

Sonuç olarak, karikatüristlerin gözüyle yüzlerce arşiv belgesinden yararlanılsa dahi anlatılması ve anlaşılması zor olan birçok konu tek bir karede kolaylıkla ifade edilebildiğinden tarih çalışmalarında karikatürlerin etkin belgesel değeri yadsınamaz. Bu nedenle bundan sonra yapılacak tarih araştırmalarında karikatürün bu gücünden yararlanılması ve özellikle tarih eğitiminde kullanılması yararlı sonuçlar sağlayacaktır. Görsel verilerin hafıza üzerindeki kalıcı etkisi göz önüne alındığında konuların geniş kitlelere hitap edebilmesi ve okuyucunun tarihe olan ilgisinin artırılması sağlanabilir.

Son söz olarak siyasi hayatı kuşatan karikatür bugün bakıldığında açıklama ister. Toplumsal hayatı kuşatan karikatür ise, söz söyleme gücünü hâlâ barındırır bünyesinde. Çünkü siyasal aktörler ve olaylar artık çekilmiştir. Ancak toplumsal olaylar; örneğin ekonomi, bugünün insanın içinde fenomen olmayı sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- (1328). *İstikraz-ı Dahili-i Mecburi Kanunu Layikasıyla Esbab-ı Mücibe Mazbatası*, Matbaa-i Emire, İstanbul.
- (1895-2010), Türk Onkoloji Dergisi.
- Akşin, Sina(1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul.
- Akyıldız, Ali(2003). *Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akyıldız, Ali(2004). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akyüz, Kenan(1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Alkan, Ahmet Turan(1992). *İkinci Meşrutiyet Döneminde Ordu ve Cedit* Neşriyat, 1.Baskı, Ankara.
- Alkan, Necmettin(2006). *Avrupa Karikatürlerinde İkinci Abdülhamid ve Osmanlı Siyaset, İmajı*, Selis Kitaplar Yayıncılık, İstanbul.
- Alsaç, Üstün(1994). *Türkiye'de Karikatür, Çizgi Roman ve Çizgi Film*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arık, Bilal(1998). *Değişen Toplum Değişen Karikatür*, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul.
- Aslan, Taner(2008). *İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesirleri*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 21, Kütahya.
- Azizoğlu, Mustafa(2010). *Karikatürlerle İstibdat ve İlk Anayasa*, Newsweek.
- Balcıoğlu, Semih- Öngören, Ferit(1973). *50. Yılım Türk Mizah Ve Karikatürü*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Balcıoğlu, Semih(1973). *50 Yılım Türk Karikatürü*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Balcıoğlu, Semih(1998). *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Karikatürü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,

- Bayraktar, Bayram(1996). *Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür, Prens Sabahattin Bey*, Ankara Üniversitesi D.T.C.F, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 18, Sayı 29, Ankara.
- Bayur, Yusuf Hikmet(1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. I.,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Beşirli Mehmet(.....). *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Krupp Firması ve Rakipleri*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 15.....
- Bey, Ali Fuat(1986). *Osmanlı Tokadı*, Adama Yayınları, İstanbul.
- Birbudak, Togay Seçkin(2013).*Osmanlı Basınında Mahmut Şevket Paşa Suikastı*, Bilig, Sayı 65,.....
- Boratav, Korkut(2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Brummett, Palmira(2003). *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cem, Cemil(1989). *Silah ve Meşale*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Coşar, Nevin(2003). *Karikatürlerle Bir Borç Ekonomisinin Tarihi(1874-1954)*. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Çetinkaya, Y. Doğan(2004). *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çetişli, İsmail- Çetin,Nurullah- Doğan, Abide- Gür, Âlim- Karataş, Cengiz,- Demir, Şenol(2007). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Çeviker, Turgut (1997). *Karikatür Üzerine Yazılar*, İstanbul.
- Çeviker, Turgut(1986). *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü- I, Tanzimat ve İstibdat Dönemi(1867-1878 / 18778-1908)*, Adam Yayınları, İstanbul.

- Çeviker, Turgut(1986). *Tanzimat İmzasız Karikatürler Antolojisi*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Çeviker, Turgut(1988). *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü- II, Meşrutiyet Dönemi(1908-1918)*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Çeviker, Turgut(1989). *Meşrutiyet İmzasız Karikatürler Antolojisi*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Çeviker, Turgut(1991). *İbret Albümü*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Dağlar, Oya(2008). *II. Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basımındaki Yansımaları (1908)*, İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:38, İstanbul.
- Demir, Fevzi (1991).“İzmir Sancağı’nda 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/1(İzmir-1991), ss.155-183.
- Demir, Tanju(2001). *Türkiye’de Posta ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Demirel, Fatmagül(2007). *İkinci Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Eldem, .Ethem(1999).*Osmanlı Bankası Tarihi*, Osmanlı Bankası Yayınları, İstanbul,
- Eldem, Vedat(1994).*Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, T.T.K Yayınları, Ankara.
- Elmacı, Mehmet Emin (1999). “Karikatürlerle Avusturya Boykotajı”, *Toplumsal Tarih*, s. 63, Mart, ss. 48-53.
- Eloğlu, Ezgi(2001). *Niyazi Berkes’in Eserlerinde Türk Devrimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü, Ankara.
- Emre, İsmet(2004). *Türk Duygusu Mecmuası Üzerine Bir İnceleme*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.VIII/1, 2004.
- Er, Turgut(2003). *Türkiye’de Basın Yayın ve Tanıtma*, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- Ergin, Osman Nuri (1327). *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul.

- Ergin, Osman Nuri (1999). *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 3, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını No.21, İstanbul.
- Erkul, Rasih(2013). *Mizah Bağlamında Sabit İle Nedim'in Ramazaniyeleri*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 11, Sayı. 1, Manisa.
- Eroğlu, Nazmi(2008). *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul.
- Eroğlu, Nazmi(2013). *Mehmed Cavid Bey'in İktisadi Görüşleri*, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Ankara.
- Göçmen, Muammer(1994). “*İkinci Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edilirdi?*”, Tarih ve Toplum Dergisi, C. 22.
- Hanilçe, Murat(2008). *İkinci Meşrutiyet Dönemine Dair Hatırat Bibliyografyası Denemesi*, Bilig, Sayı. 47, Tokat.
- Heinzelmann, Tobias(2004). *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Hürriyet Gösteri Dergisi*(Ekim 1983).
- Hürriyet Gösteri Dergisi*(Eylül 1983).
- Işık, Filiz(2008). *19. Yüzyıl'da Kartpostallarda Osmanlı Toplumunu: Max Fruchtermann*
- İnuğur, M. Nuri (1982). *Basın ve Yayın Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Kabacalı, Alpay(2000). *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Kacıroğlu, Murat(2009). *Milli Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Harp Zenginleri*, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 20.
- Kalem*, 1908-1909. Yılları arasındaki çeşitli sayılar
- Kamiloğlu, Zeynep (2013). *Penguen Dergisinden Hareketle Türk Karikatür Tarihinde Mizahın Saldırı İşlevi*, Milli Folklor, Sayı 98, Yıl 25.
- Kansu, Aykut(1995). *1908 Devrimi*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Kar, İsmail(1999). *Karikatür Sanatı*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Karagöz*, 1908-1919 Yılları arasındaki çeşitli sayılar.

- Kartpostalları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara.
- Keskinkılıç, Erdoğan (2003) “Yenileşme Dönemi Osmanlı Bütçeleri Üzerine Bir İnceleme”, *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 14, ss. 319-345,
- Kıray, Emine(1995). *Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koloğlu, Orhan(2005). *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim Yayınevi, İstanbul.
- Koloğlu, Orhan(2006). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Kongar, Emre(1986). *Kültür ve İletişim*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Kortantamer, Tunca(2002). *Kuruluşundan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi* XI, Türkiye Yayınları,
- Köse, Murtaza(2001). *Osmanlı'da Borsa ve Galata Bankerlerinin Devletin Mali Yapısındaki Yeri*, A.Ü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 18, Erzurum.
- Kudret, Cevdet (1977). *Abdülhamid Devrinde Sansür*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Kuter, Seyfettin(2011). “Türkiye’de Radyoloji Biliminin Kuruluş Tarihi
M.M.Z.C, İnikat 102, 7 Mayıs 1327(1911), C. 1.
- M.M.Z.C. Devre I, İçtima Senesi: 2, Cilt: 5, (3 Mayıs 1326 Pazartesi) Doksanıncı İnikad.
- M.M.Z.C. Devre İçtima Senesi: 2, Cilt: 5, (1 Mayıs 1326 Cumartesi).
- Memiş, Şefik(2008). *Osmanlı'dan Günümüze Karikatürlerde Belediye Zabıtası* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı, İstanbul.
- Öner, Erdoğan (2008). *İstanbul, Şehremaneti'nin (Belediye) Kuruluşu ve 1917 Bütçesi*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Kurulu Yayınları Ankara.
- Öner, Erdoğan(2008) *İstanbul, Şehremaneti'nin (Belediye) Kuruluşu ve 1917 Bütçesi*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Kurulu Yayınları Ankara.
- Özçelik, Selahattin (2000). *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara.

- Özer, Atila(1994). *İletişimin Çizgi Dili Karikatür*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Özer, Atila(2007). *Karikatür Yazıları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir .
- Pamuk, Şevket(1999).*Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Rıfkı, Ahmet(1993). *Karşı*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Sağlam, M. Halil.(2009). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk Basımında “Rübab” Dergisinin Yeri ve Önemi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 21, Balıkesir.
- Shaw, Stanford J. - Kural Shaw, Ezel(1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul, 1983.
- Simavi, Sedat(1993). *Paramparça Yeni Zenginler Harp Fakirleri*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Sunata, Hakkı (2006). *İstibdattan Meşrutiyete Çocukluktan Gençliğe*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Şapolyo, Enver Behnan(1969).*Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basım*, Güven Matbaası, Ankara.
- Talay, Aydın(2007). *Eserleri ve Hizmetleriyle İkinci Abdülhamid*, Armoni Yayıncılık, İstanbul.
- Tanör, Bülent(1999). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tetik, İlhan(2009). *İkinci Abdülhamid Dönemi Ahlak Kitapları (Risale-ı Ahlak, Bergüzar-ı Ahlak) Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, , Isparta.
- Toplumsal Tarih Dergisi*(Aralık 2003).
- Toprak, Zafer(2003). *İttihad- Terakki ve Cihan Harbi*, Homer Yayıncılık, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer(1984). *Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 1, İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, İstanbul.

Tuncer, Hüseyin(1994). *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, 3. Baskı, Akademi Kitabevi, İzmir.

Tutel, Eser(2008). *Şirket-i Hayriye*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yalçın, Hüseyin Cahit(.....). *Meşrutiyet Hatıraları*, Sayı:117,

Yalçın, Hüseyin Cahit(2010). *Edebiyat Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Yarış, İbrahim(2010). *Karikatürlerle İstanbul'da Toplu Ulaşım (1908-1982)*, Nesil Matbaacılık, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Ayşe ATİK

Doğum Yeri ve Tarihi: AYDIN 14.04.1988

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi: Adnan Menderes Üniversitesi Fen. Edebiyat Fak Tarih
A.B.D.

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi:

Çalıştığı Kurumlar : Adnan Menderes Üniversitesi

İletişim:

E-posta Adresi : a.aysee@windowlive.com